

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

- ✓ Ijtimoiy-ta'limiy
- ✓ Ilmiy-metodik
- ✓ Ilmiy-tadqiqot

Ilmiy-metodik
ELEKTRON JURNAL

Muassislar: Kattaqo‘rg‘on davlat pedagogika instituti

“BILIG - ILMIY FAOLIYAT” MCHJ

Bosh muharrir: Ibragimov A‘lamjon Amrilloevich,

Mas‘ul muharrir: Fayzullaeva Gulchexra Sharipboevna

TAHRIR HAY‘ATI: Ibraimov Xolboy Ibragimovich, Urakov Sherzod Raxmonovich, Narzikulova Dilnoza Hoshimjonovna, Mustafoyev Shomurod Normo‘minovich, Raximqulova Maxbuba Baxronovna, Usarov Jabbor Eshbekovich, Matyakupov Sa‘dulla Gayipovich, Fayziyev Mirzaali Asfandiyorovich, Yalg‘ashev Burxon Fayzullayevich, Madatov Ilhom Yusup o‘g‘li, Xudaykulova Shaxlo Mamaniyozova, Axrorov Voris Yunusovich, Usmanov Baxodir Islomovich, Samyayev Anvar Qodirovich, Xoliqulov Rustam, Xujaqulov Sherzod Amankulovich, Xujamkulov Anvar Jozilovich.

Главный редактор: Ибрагимов Аъламжон Амриллоевич,

Ответственный редактор: Файзуллаева Гулчехра Шарипбоевна

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Ибраимов Холбой Ибрагимович, Ураков Шерзод Рахмонович, Нарзикулова Дилноза Хошимжоновна, Мустафоев Шомурод Нормўминович, Рахимкулова Махбуба Бахроновна, Усаров Жаббор Эшбекович, Матякупов Саъдулла Гаипович, Файзиев Мирзаали Асфандиёрович, Ялғашев Бурхон Файзуллаевич, Мадатов Илҳом Юсуп ўғли, Худайкулова Шахло Маманиёзова, Ахроров Ворис Юнусович, Усманов Баходир Исломович, Самяев Анвар Қодирович, Холикулов Рустам, Хужакулов Шерзод Аманкулович, Хужамкулов Анвар Жозилович.

Editor in Chief: Ibragimov Alamjon Amrilloevich,

Chief Executive Editor: Fayzullaeva Gulchehra Sharipboevna

EDITORIAL BOARD MEMBERS: Ibraimov Xolboy Ibragimovich, Urakov Sherzod Raxmonovich, Narzikulova Dilnoza Hoshimjonovna, Mustafoev Shomurod Normo‘minovich, Raximqulova Maxbuba Baxronovna, Usarov Jabbor Eshbekovich, Matyakupov Sadulla Gayipovich, Fayziev Mirzaali Asfandiyorovich, Yalg‘ashev Burxon Fayzullaevich, Madatov Ilhom Yusup o‘g‘li, Xudaykulova Shaxlo Mamaniyozova, Axrorov Voris Yunusovich, Usmanov Baxodir Islomovich, Samyayev Anvar Qodirovich, Xoliqulov Rustam, Xujaqulov Sherzod Amankulovich, Xujamkulov Anvar Jozilovich.

<https://journal.bilig.uz>

MUNDARIJA

1.	Anvarova Aziza Akram qizi THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FRAMEWORK FOR DEVELOPING ACADEMIC COMMUNICATION SKILLS IN FUTURE TEACHERS	4-12
2.	Badriddinova Sitora Samariddin qizi ARTPEDAGOGIKA KONSEPSIYASINING FANLARARO METODOLOGIK ASOSLARI	13-19
3.	Juraxujayev Davronxo‘ja Daverxo‘ja o‘g‘li GEOGRAFIYA TA’LIMIDA TALABALAR MUSTAQIL TA’LIMINI LOYIHA ASOSIDA TASHKIL ETISHNING NAZARIY ASOSLARI	20-26
4.	Kamolova Uljon Abdulhaqovna ZAMONAVIY TA’LIM JARAYONIDA O‘QUVCHILARDA TADQIQOTCHILIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI	27-35
5.	Mirzoyeva Nigora Shavkatjonovna BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA PEDAGOGIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	36-46
6.	Очилова Мехрубон Суратовна ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ЦИФРОВЫМ МАТЕРИАЛАМ ДЛЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПЛАТФОРМ В ПРЕПОДАВАНИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ МИРА	47-57
7.	Rustamova Navbaxor Yaxshiboyevna KITOBXONLIK MUHITINI SHAKLLANTIRISHDA MAKTAB KUTUBXONACHILARINING KASBIY SALOHİYATI VA PEDAGOGIK ROLI	58-70
8.	Suvanova Kamola Raimqul qizi BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI HAMKORLIKDA O‘QITISHDA ART-PEDAGOGIK YONDASHUVLAR VA SAN’AT IMKONIYATLARI	71-77

9.	Xudayberdiyeva Janona Rustamovna BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALAR ASOSIDA SAVODXONLIK KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH	78-85
10.	Jamshid Xudoykulov ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA TARBIYA UZVIYLIGINI TA'MINLASHNING KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSLARI	86-92
11.	Axrоров Voris Yunusovich, Boltayeva Jaxona Ulug'bek qizi OLIY TA'LIMDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALAR VA GENERATIV SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI	93-102
12.	Davronova Mavjuda Akmal qizi GEOGRAFIYA TA'LIMIDA KARTOGRAFIK TASAVVUR VA KARTOGRAFIK SAVODXONLIK TUSHUNCHALARINING ILMIY-PEDAGOGIK MOHIYATI	103-111
13.	Naxalboyev Nazarbek Fazliddin o'g'li BO'LAJAK TEKNOLOGIYA O'QITUVCHILARNI IJODIY FAOLLIGINI RIVOJLANTRISHDA SHASHKA DOSKASINI KOMPAS 3D DASTURIDA LOYIHALASH	112-120
14.	Narbasheva Mexri Achilovna, Odinayeva Farangiz Ilxombek qizi PROEKTIV METODLAR KLASSIFIKATSIYASI VA PSIXOMETRIK MEZONLARI	121-126
15.	Pardayev Zafar Shukurovich KASBGA YO'NALTIRISHDA SHAXS XUSUSIYATLARI VA KASB TALABLARINING UYG'UNLIGI	127-136

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FRAMEWORK FOR DEVELOPING ACADEMIC COMMUNICATION SKILLS IN FUTURE TEACHERS

Anvarova Aziza Akram qizi

Samarkand State Pedagogical Institute PhD researcher

E-mail: anvarovaaziza808@gmail.com

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations of developing academic communication skills in future teachers. Scholarly approaches to academic literacy, academic discourse, communicative competence, and teacher education are analyzed and systematized. Academic communication skills are conceptualized through three interconnected components: cognitive-linguistic, interactive-operational, and motivational-value-based. The methodological potential of competence-based, discursive, and cognitive-constructivist approaches is also examined. The findings emphasize the need to integrate academic reading, writing, discussion, presentation, feedback, and reflection into the professional preparation of future teachers.

Keywords: academic communication, future teacher, academic literacy, academic writing, academic discourse, teacher education, communicative competence, higher education.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ АКАДЕМИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Анварова Азиза Акрамовна

(PhD) докторант Самаркандского государственного педагогического института

E-mail: anvarovaaziza808@gmail.com

Аннотация. В статье анализируются теоретические и методологические основы развития академических коммуникативных навыков у будущих учителей. Систематизированы научные подходы к академической грамотности, академическому дискурсу, коммуникативной компетентности и педагогическому образованию. Обосновано содержание академических коммуникативных навыков, включающее когнитивно-лингвистический, интерактивно-операциональный и мотивационно-ценностный компоненты. Раскрыты методологические возможности компетентностного, дискурсивного и когнитивно-конструктивистского подходов. Показана необходимость интеграции академического чтения, письма, дискуссии, презентации, обратной связи и рефлексии в процессе подготовки будущих учителей.

Ключевые слова: академическая коммуникация, будущий учитель, академическая грамотность, академическое письмо, академический дискурс, педагогическое образование, коммуникативная компетентность, высшее образование.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA AKADEMIK MULOQOT KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Anvarova Aziza Akramovna

Samarqand davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti (PhD)

E-mail: anvarovaaziza808@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda akademik kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishning nazariy va metodologik asoslari tahlil qilingan. Akademik savodxonlik, akademik diskurs, kommunikativ kompetentlik va pedagogik ta‘limga oid ilmiy yondashuvlar tizimlashtirilgan. Akademik kommunikativ ko‘nikmalarning mazmuni kognitiv-lingvistik, interaktiv-operatsion hamda motivatsion-qadriyatli komponentlardan tashkil topishi asoslangan. Shuningdek, kompetensiyaviy, diskursiv va kognitiv-konstruktivistik yondashuvlarning mazkur ko‘nikmalarni rivojlantirishdagi metodologik imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari akademik o‘qish, yozish, munozara, taqdimot, fikr-mulohaza va refleksiyani yagona pedagogik jarayonda integratsiyalash zarurligini ko‘rsatadi.

Tayanch iboralar: akademik muloqot, bo‘lajak o‘qituvchi, akademik savodxonlik, akademik yozish, akademik diskurs, pedagogik ta‘lim, kommunikativ kompetentlik, oliy ta‘lim.

Introduction: The requirements placed on future teachers are changing together with the development of higher education and the growing importance of research-based professional activity. A university graduate who chooses the teaching profession needs more than knowledge of a particular subject and the ability to explain it to learners. During professional preparation, future teachers are expected to work with academic sources, understand scientific information, evaluate different viewpoints, prepare written assignments, present ideas, and take part in professional discussion. Many of these activities are connected with academic communication. Students encounter academic communication when they read research articles, write course papers, prepare presentations, discuss professional issues, or develop and defend their own arguments. In each of these situations, they need to select relevant information, organize it, express their position, and respond to the ideas of others.

Academic communication differs from everyday communication in several ways. It is usually connected with a specific academic purpose and requires greater attention to logic, evidence, terminology, structure, and ethical responsibility. A person participating in academic communication should not only state an opinion but also explain how that opinion is connected with available knowledge and evidence.

For future teachers, the importance of academic communication is not limited to university assignments. The ability to read and interpret academic information can support professional development throughout a teacher's career.

Teachers are expected to follow developments in their field, evaluate educational materials, exchange professional experience, and, in some cases, participate in research. Therefore, the ability to communicate in academic contexts can be considered an important part of their continued professional growth. At the same time, academic communication should not be reduced to academic writing alone. Writing is one of its important forms, but students also need to communicate orally, participate in discussion, present research-based ideas, give and receive feedback, and interact with other members of academic and professional communities. Existing research provides different perspectives for understanding these abilities. Studies of academic literacy emphasize the social and institutional dimensions of academic participation. Research on academic discourse and genre focuses on the conventions that shape communication within particular communities. Studies of communicative competence and teacher education highlight the role of communication in professional activity. However, these perspectives are often discussed separately. For the preparation of future teachers, it is necessary to consider how knowledge of academic conventions, practical communication abilities, and value-based attitudes can be connected within one system. The purpose of this article is to examine the theoretical and methodological foundations for developing academic communication skills in future teachers.

Literature review: Academic communication has been studied through several related theoretical traditions. Among them, research on genre and discourse has played an important role in explaining how communication is organized within academic communities. Swales (1990) examine the relationship between communication and discourse communities. His work demonstrates that academic communication is shaped by shared purposes and accepted conventions. From this perspective, students need to understand not only the language used in academic settings but also the expectations associated with particular forms of communication.

The study of academic discourse has also developed the understanding of writing as a social activity. Hyland (2007) draws attention to the ways writers interact with readers and position their ideas within disciplinary contexts. Academic texts are therefore not simply collections of information. They are produced for particular

audiences and follow conventions that may vary across fields. The concept of academic literacy provides another useful perspective. Lea and Street (1998) argue that participation in academic writing involves more than learning technical rules. Students also encounter institutional expectations and different ways of constructing and presenting knowledge. This idea is relevant to the preparation of future teachers because university students are expected to learn how to participate in academic practices while developing their professional identity.

Jordan (1997), in discussing English for Academic Purposes, identifies a range of abilities required for successful participation in academic study. Academic reading, writing, note-taking, presentation, and discussion are closely connected activities. This suggests that academic communication should be understood as a broader process involving different forms of interaction with knowledge. Research in pedagogy also provides an important basis for the study of communication. The professional activity of a teacher is closely connected with interaction, explanation, cooperation, and the organization of learning. Slavenin, Isaev, and Shiyonov (2002) discuss communication as an important part of pedagogical activity. The competence-based perspective has also influenced the understanding of educational outcomes. Zimnyaya (2004) considers communication among the important competencies that support an individual's effective activity in different contexts.

In Uzbek pedagogical research, the professional preparation of future teachers has been associated with the development of professional knowledge, practical abilities, personal qualities, and communication culture. Muslimov (2013) emphasizes the importance of professional development in teacher preparation, while Nishonaliyev (2001) addresses issues related to the improvement of pedagogical education. The analysis of these approaches shows that academic communication is a complex phenomenon. It includes linguistic knowledge, but its content is broader than language proficiency. A student may know academic vocabulary and grammatical rules but still experience difficulty when organizing an argument, interpreting a research text, responding to another viewpoint, or following academic conventions. For this reason, the development of academic communication skills in future teachers should be approached as an integrated pedagogical task.

Research methodology: This article is theoretical in nature. The research is based on the analysis, comparison, systematization, and generalization of scholarly sources related to academic literacy, academic discourse, communicative competence, and future teacher education. The analysis method was used to examine the main characteristics of academic communication described in the literature. Comparative analysis made it possible to identify similarities and differences between approaches to academic literacy, discourse, and communication. The method of systematization was used to organize the identified characteristics into

interconnected components. Generalization was applied to formulate a theoretical understanding of academic communication skills in the context of future teacher preparation. The proposed structure of academic communication skills is therefore based on the theoretical synthesis of the reviewed approaches. The article does not present the results of an experimental study. The conclusions are limited to the theoretical analysis conducted within the framework of the research.

Analysis and discussion: The analysis of scholarly approaches suggests that academic communication skills in future teachers should be viewed as an integrated system. These skills are connected with the ability to understand academic information, use appropriate forms of communication, interact with others in academic situations, and follow the ethical principles of scholarly activity. On the basis of the theoretical analysis, three interconnected components can be identified.

Cognitive-Linguistic Component: The first component is cognitive-linguistic. It is related to the knowledge and intellectual abilities that allow students to understand and produce academic communication. Future teachers need to understand how academic texts are organized and how ideas are developed within them. They should be able to identify the main point of a text, distinguish between a claim and supporting evidence, recognize logical connections, and understand how conclusions are formed. This component also includes familiarity with academic terminology and the linguistic features of academic communication. However, the use of academic language should not be understood as the use of complicated vocabulary for its own sake. The purpose of academic language is to express ideas accurately and clearly. The cognitive-linguistic component is also connected with academic reading and writing. When students work with research articles or other scholarly texts, they need to interpret information, compare ideas, and identify relevant evidence. In writing, they need to organize their own ideas and present them in a way that can be followed by the reader. The development of this component may involve the analysis of academic texts, guided reading activities, work with different academic genres, and writing tasks that require students to develop arguments on the basis of evidence.

Interactive-Operational Component: The second component is interactive-operational. It refers to the ability to use academic communication skills in practical situations. Academic communication involves interaction with other people and with existing academic knowledge. Students may present their ideas, take part in discussions, answer questions, provide feedback, or respond to the arguments of others. For this reason, future teachers need experience in different forms of academic interaction. They should learn how to explain their position, support it with relevant information, listen to alternative viewpoints, and respond appropriately. The ability to provide and receive feedback is also important. Feedback can help students revise their ideas and improve their work. At the same time, providing feedback

requires the ability to evaluate another person's work according to clear academic criteria. Activities such as academic discussions, presentations, collaborative writing, peer review, and simulated conference sessions may create opportunities for students to practice these abilities. The interactive-operational component is particularly important in teacher preparation because professional teaching activity itself requires continuous interaction. The experience of communicating in structured academic situations may therefore contribute not only to students' academic development but also to their future professional communication.

Motivational-Value-Based Component: The third component is motivational-value-based. Academic communication requires not only knowledge and practical abilities but also a responsible attitude toward academic activity. One of the central elements of this component is academic integrity. Students need to understand the importance of acknowledging the work of other researchers, using sources responsibly, and avoiding the presentation of another person's ideas as their own. Academic communication also requires responsibility for the accuracy of information. When students make claims or present conclusions, they need to consider the evidence on which their statements are based. Another important aspect is openness to feedback and reflection. Academic development involves revising ideas and reconsidering earlier conclusions. Students should therefore be prepared to evaluate their own work and respond constructively to criticism. Motivation for continued learning also belongs to this component. The professional development of a teacher does not end with graduation. The ability and willingness to continue working with new information and professional knowledge can support further growth. These qualities may be developed through discussions of academic ethics, reflective writing, collaborative research tasks, and activities that require students to make responsible decisions about the use of academic information.

The Relationship between the Components: The three components are closely connected. Knowledge of academic conventions alone does not guarantee that a student can communicate effectively. A student may understand how an academic text is organized but still have difficulty presenting an argument orally or participating in discussion. Similarly, practical communication skills need to be supported by an understanding of academic principles and ethical responsibility. Effective participation in academic communication therefore depends on the interaction of cognitive knowledge, practical activity, and value-based orientations. This relationship suggests that the development of academic communication skills should not be organized as the teaching of isolated abilities. Academic reading, writing, discussion, presentation, feedback, and reflection can be connected within a common learning process.

Methodological foundations: The theoretical analysis makes it possible to identify several methodological approaches that can be used when organizing the development of academic communication skills in future teachers.

Competence-Based Approach: The competence-based approach focuses on the ability to apply knowledge in practical situations. From this perspective, students should not only learn about academic communication but also perform activities that require them to use academic communication skills. For example, students may analyze an academic text, prepare a written argument, present a research-based idea, or evaluate the work of a peer. Such tasks provide an opportunity to connect theoretical knowledge with practical performance. The competence-based approach is useful because academic communication is developed through practice. Students need repeated opportunities to apply their knowledge in situations that have a clear academic purpose.

Discursive Approach: The discursive approach focuses on communication as a socially and contextually organized activity. Academic communication takes place within particular communities and is influenced by accepted conventions. Future teachers can therefore benefit from working with authentic examples of academic communication. Research articles, conference presentations, academic discussions, and other scholarly genres can help students understand how ideas are expressed in different contexts. This approach also draws attention to the role of audience and purpose. The same idea may need to be presented differently depending on the situation and the people involved.

Cognitive-Constructivist Approach: The cognitive-constructivist approach emphasizes active thinking and knowledge construction. In academic communication, students should not be limited to reproducing information from sources. They need to interpret information, compare viewpoints, identify problems, and develop their own arguments. Learning activities based on this approach can encourage students to ask questions, evaluate evidence, solve problems, and reflect on their own conclusions. Academic discussion and analytical writing can be particularly useful in this regard because they require students to explain not only what they think but also why they hold a particular position. The combination of competence-based, discursive, and cognitive-constructivist approaches can provide a broader methodological basis for the development of academic communication skills. Each approach emphasizes a different aspect of the learning process, while together they support the connection between knowledge, practice, context, and reflection.

Conclusion: The theoretical analysis conducted in this article shows that the development of academic communication skills is an important aspect of future teacher preparation. Academic communication is connected with a wide range of educational activities. Future teachers need to read and interpret academic

information, organize their own ideas, participate in discussion, present arguments, interact with others, and follow the ethical principles of academic work. For this reason, academic communication should not be understood only as the ability to write academic texts. It includes written and oral communication, interaction with academic information, participation in scholarly dialogue, and responsibility for the use and presentation of knowledge. The analysis makes it possible to describe academic communication skills through three interconnected components. The cognitive-linguistic component is related to the knowledge and abilities necessary for understanding and producing academic discourse. The interactive-operational component concerns the practical use of communication skills in discussions, presentations, feedback, and other forms of academic interaction. The motivational-value-based component includes academic integrity, responsibility, reflection, and motivation for continued development. The interaction of these components provides a theoretical basis for understanding academic communication as an integrated skill.

The study also shows the importance of combining different methodological approaches. The competence-based approach emphasizes practical application. The discursive approach draws attention to the social and contextual nature of academic communication. The cognitive-constructivist approach focuses on critical thinking and active knowledge construction. Based on the theoretical analysis, it can be recommended that the development of academic communication skills be integrated into different stages of future teacher education. Students should be given regular opportunities to work with academic texts, write evidence-based assignments, participate in structured discussions, present ideas, and evaluate their own and others' work. Academic integrity and responsible use of information should also be treated as integral elements of academic communication rather than as separate requirements. The proposed theoretical framework may serve as a basis for further research. Future studies can investigate the level of development of academic communication skills among future teachers and examine the effectiveness of particular pedagogical methods and learning technologies designed to develop the identified components.

References

1. Hyland, K. (2007). *Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing*. University of Michigan Press.
2. Jordan, R. R. (1997). *English for Academic Purposes: A Guide and Resource Book for Teachers*. Cambridge University Press.
3. Lea, M. R., & Street, B. V. (1998). Student writing in higher education: An academic literacies approach. *Studies in Higher Education*, 23(2), 157–172.
4. Muslimov, N. A. (2013). *Theory and Practice of Professional Development of Future Teachers*. Tashkent: Fan.

5. Nishonaliyev, U. N. (2001). Problems of Improving Pedagogical Education. Tashkent: O'qituvchi.
6. Qurbonov, Sh., & Seytxalilov, E. (2006). Education Quality Management. Tashkent: Turon-Iqbol.
7. Slastenin, V. A., Isaev, I. F., & Shiyanov, E. N. (2002). Pedagogy. Moscow: Akademiya.
8. Swales, J. M. (1990). Genre Analysis: English in Academic and Research Settings. Cambridge University Press.
9. Zimnyaya, I. A. (2004). Key competencies – a new paradigm of educational result. Higher Education Today, (5), 34–42.

**ARTPEDAGOGIKA KONSEPSIYASINING FANLARARO
METODOLOGIK ASOSLARI****Badriddinova Sitora Samariddin qizi**

Samarqand davlat pedagogika instituti doktoranti

sitorabadriddinova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada artpedagogikaning shaklanishi va rivojlanish jarayonida boshqa fanlar bilan aloqadorligi chuqur tahlil qilingan. Artpedagogikaning turli fanlar: pedagogika, psixologiya, estetika, falsafa, san'atshunoslik va madaniyatshunoslik fanlari bilan aloqadorligi uning metodologik asoslarini shakllantiruvchi omil sifatida yoritiladi. Maqolada artpedagogikaning nafaqat san'at bilan ta'lim jarayonini olib boorish balki, turli ilmiy yo'nalishlarning nazariy hamda amaliy imkoniyatlarini integratsiyalovchi yondashuv sifatidagi xususiyatlari asoslanadi. Shuningdek fanlararo metodologik yondashuvning turli imkoniyatlari shaxsiy ijodiy, estetik va emotsional rivojlanishi yoritiladi.

Kalit so'zlar. Artpedagogika, fanlararo aloqadorlik, pedagogika, psixologiya, estetika, san'atshunoslik, madaniyatshunoslik, falsafa, ijodkorlik, pedagogik integratsiya.

**МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
КОНЦЕПЦИИ АРТ-ПЕДАГОГИКИ****Бадриддинова Ситора Самариддиновна**

Докторант Самаркандского государственного педагогического института

Аннотация. В статье представлен углубленный анализ становления и развития арт-педагогике, а также ее взаимосвязей с другими дисциплинами. Взаимодействие арт-педагогике с такими областями, как педагогика, психология, эстетика, философия, искусствоведение и культурология, рассматривается как фактор, определяющий ее методологические основы. Обосновывается, что арт-педагогика представляет собой не просто использование искусства в образовательном процессе, а подход, объединяющий теоретический и практический потенциал различных научных дисциплин. Кроме того, подчеркивается значимость данного междисциплинарного методологического подхода для содействия творческому, эстетическому и эмоциональному развитию личности.

Ключевые слова: арт-педагогика, междисциплинарные связи, педагогика, психология, эстетика, искусствоведение, культурология, философия, творчество, педагогическая интеграция.

INTERDISCIPLINARY METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE CONCEPT OF ART PEDAGOGY

Badriddinova Sitora Samariddin qizi

Doctoral student at Samarkand State Pedagogical Institute

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the formation and development of art pedagogy and its interconnections with other disciplines. The relationship of art pedagogy with various fields—such as pedagogy, psychology, aesthetics, philosophy, art studies, and cultural studies—is examined as a factor shaping its methodological foundations. The article substantiates the nature of art pedagogy not merely as the use of art within the educational process, but as an approach that integrates the theoretical and practical capabilities of diverse scientific disciplines. Furthermore, it highlights the potential of this interdisciplinary methodological approach to foster personal creative, aesthetic, and emotional development.

Keywords: Art pedagogy, interdisciplinary connections, pedagogy, psychology, aesthetics, art studies, cultural studies, philosophy, creativity, pedagogical integration.

Kirish. Bugungi kunda globallashuv jarayoni ta'lim tizimida yangi islohotlarni amalga oshirish, ta'lim jarayonini takomillashtirish, shaxsni har tomonlama rivojlantirish, erkin fikrlash, mustaqil fikrlashni shakllantirish, ijodiy salohiyatni rivojlantirish, ta'lim mazmuniga insonparvarlashtirish xususiyatlarni kiritish kabi xususiyatlarni o'zida jalb qiluvchi pedagogik yondashuvlarni ta'lab qilmoqda. Bu kabi pedagogik yondashuvlar o'quvchi yoshlarni faqat bilim olish bilan cheklamasdan, ularning har tomonlama rivojlanishi va yetuk shaxs sifatida kamol topishida katta xissa qop'shadi. Shuningdek fanlararo integratsiyaga asoslangan ta'lim jarayoni dars jarayonini yanada qiziqarli va o'quvchilar tomonidan oson o'zlashtirish kabi imkoniyatlarni beradi. Shu nuqtai nazardan san'at imkoniyatlaridan foydalangan artpedagogik yondashuv alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Artpedagogika o'zida san'atning turli shakl va vositalarini ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish orqali shaxsning har tomonlama yetuk, ijodiy, estetik, emotsional va kommunikativ imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuv sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbekistonda artpedagogikani rivojlantirishda "artpedagogika" nomli tizimli modeli hali to'liq shakllanmaganiga qaramasdan, "Art" o'quv dastirining tajriba sifatida joriy qilinishi, umumtalim maktablarda hamda musiqa va san'at maktablari o'rtasidagi qilinayotgan ijodiy hamkorlik, STEAM va fanlararo integratsiyaga asoslangan pedagogik yondashuvlar artpedagogika rivoji uchun katta hissa qo'shmoqda.

Artpedagogikaning o'ziga xos jihati u boshqa fanlar bilan uzviy aloqadorligidir. Chunki shaxsning rivojlanishi ko'p qirrali, murakkab jarayon hisoblanib uni faqat bitta fan doirasida amalga oshirish imkoniyati cheklangan. Shu sababli ushbu artpedagogika fani pedagogika, psixologiya, madaniyatshunoslik, estetika falsafa hamda ba'zi holatlarda art terapiya bilan ham bog'liq. Ushbu fanlar nafaqat artpedagogikaning nazariy asoslarini boyitadi, balki uning amaliy imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

Asosiy qism. Artpedagogika zamonaviy pedagogikaning yangi yo'nalishlaridan biri bo'lib, shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan va ta'lim tarbiya jarayonida maqsadli foydalanishni nazarda tutuvchi yangicha yondashuv. Mazkur yondashuvda san'at faqatgina estetik tarbiyalovchi vosita emas, balki o'quvchini ijodiy tafakkurini kengaytiruvchi, ijtimoiy faolligini qo'llab quvvatlovchi, bilish faoliyati va hissiy-emotsional rivojlantiruvchi pedagogik yondashuv sifatida qarash mumkin.

Artpedagogika tushunchasi ikki tarkibiy qismdan, "art"- san'at va "pedagogika" tushunchalaridan tashkil topgan. Shu nuqtai nazardan artpedagogikaning mohiyatini san'atning turli yo'nalishlarini pedagogic maqsadlar bilan integratsiyalash orqali ta'lim tarbiya berish, ijodiy va shaxsiy rivojlantirish tushuniladi.

Artpedagogikaning nazariy asoslari quyidagilar tashkil qiladi:
ta'lim jarayonida o'quvchini individual imkoniyatlarini hisobga olish,
ta'lim mazmunini turli faoliyat shakllari bilan boyitish g'oyalari,
ijodiy faolligini rag'batlantirish.

Bunda san'atning turli yo'nalishlari musiqa, teatr, tasviriy san'at adabiyot, kino va boshqa turlaridan foydalanish orqali o'quvchining mavzuni oson qiziqarli va mantiqiy, obrazli va emotsional jihatdan ham o'zlashtirishi taminlanadi.

Artpedagogik yondashuvning o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu ijodiy faoliyatni ta'lim jarayoni markaziga qo'yish hisoblanadi. An'anaviy ta'lim jarayonida bilimlarni egallash va ko'proq tayyor axborotni qabul qilish bilan ifodalansa, integratsion artpedagogik yondashuv o'quvchini yaratish, obrazli fikrlash, tasavvur qilish, tajriba o'tkazish va o'z fikrini to'g'ri va turli yetkaza olish qobiliyatini rivojlantirishni asosiy o'ringa qo'yadi. Demak ko'rishimiz mumkinki

san'atni ta'limga integratsiyalash orqali o'quvchilarga bilim berish, tanqidiy fikrlash va san'atni qadrlashni ham o'rganish mumkin.

San'at pedagogikasini o'rganish bir qancha fanlarni o'rganishni ham o'z ichiga oladi. Ular: psixologiya, talim san'at va boshqa yo'nalishlar.

Bir qancha ta'lin nazariyalari san'at pedadodikasi konsepsiyasig asoslanib, san'atni talim amaliyotiga qay tartibda integratsiya qilishni qanday tushunish mumkinliga aos yaratdi.

Jan Piagetning konstruktivistik nazariyasi, Devid Kolbning eksperimental o'rganish nazariyasi, Govard Gardnerning ko'p intellekt nazariyasi, Jon Dyuning "San'at tajriba sifatida" nomli ilmiy asarlari artpedagogikani ta'lim jarayoniga integratsiya qilinishiga katta hissa qo'shgan bo'lib, ta'lim jarayonida san'at vositalarini qo'llash orqali o'quvchini ham aqliy, issiy va tarbiyaviy tomondan ijobiy ta'sir ko'rsatishi takidlngan.

Jan Piagetning konstruktivistik nazariyasiga ko'ra o'quvchilar bilimni atrof muhit bilan o'zaro tasirlashuvi orqali olishadi. Konstruktivistik tamoyillarga ko'ra, o'quvchilarga o'zlarining ijodiy jarayonlari orqali tajriba qilish, yangi tushunchalarni kashf qilish va tavakkal qilishni o'rgatishda artpedagogika yordam beradi.

Devid Kolbning eksperimental o'rganish nazariyasi asosan badiiy faoliyat orqali yani o'z tajribalani ko'rsata bilish, yangi kontekslarda ` qo'llay olishni ta'lab qiladi. Bu esa loyihalash ishlari uchun asos yaratdi.

Govard Gardnerning ko'p intellekt nazariyasi nson aqli haqidagi tushunchani kengroq yoritib beradi. Gardner bir nechta intellektlarni, xususan vizual-fazoviy intellektni (san'atga mos keluvchi) aniqlaydi. Uning ko'p intellekt nazariyasi ko'p intellekt nazariyasi kognitiv qobiliyatning an'anaviy o'lchovlaridan tashqari inson aqli haqidagi tushunchani kengaytiradi.

Jon Dyuning "San'at tajriba sifatida" deb nomlangan asosiy asari san'atning tajribaviy va o'zgartiruvchi xususiyatiga urg'u beradi.

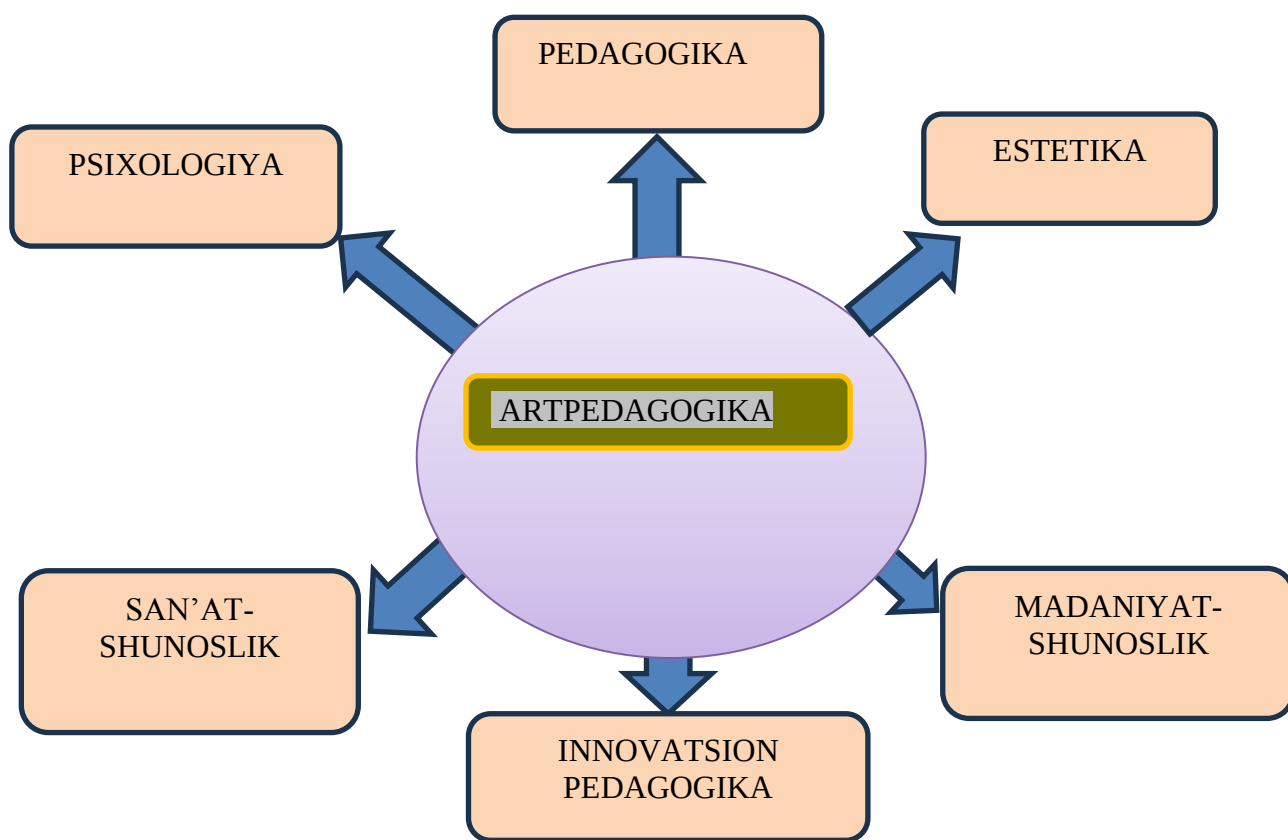
Yuqoridagi olimlar ilmiy izlanishlari shuni ko'rsatdiki, badiiy faoliyat bilan shug'ullanish tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va fazoviy fikrlash kabi kognitiv qobiliyatlarni oshirishi mumkin.

Hetland va boshqa bir qator olimlar fikriga ko'ra tasviriy san'at ta'limida ishtirok etgan talabalar kuzatuv qobiliyatlari va boshqa o'quv fanlariga o'tkazilishi mumkin bo'lgan tafsilotlarga e'tiborni yaxshilaganligini aniqladilar. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki ushbu san'atga asoslangan ta'lim asosida bilim olishsa boshqa fanlarda ta'lim olish jarayonida ham ijobiy natija ko'ratishadi.

Artpedagogikaning fanlararo integratsiyadagi o'rni. Bilamizki artpedagogika bu san'at vositalari orqali o'quvchilarga ta'lim beruvchi pedagogik yondashuvdir. Lekin ushbu yondashuvning o'ziga xos jihati shundaki ushbu yondashuv anan bitta fan doirasida emas balki bir nechta fanlar bilan birgalikda ta'lim jarayonini tashkil

etish imkonini beradi. Masalan, pedagogika, psixologiya, madaniyatshunoslik, san'atshunoslik, estetika va boshqa fanlar bilan birgalikda tashkil etish imkonini beradi.

Fanlararo integratsiya jarayonida artpedagogika turli xil fanlar orqali olingan bilimlarni yagona mazmun tizimga birlashtiradi. Masalan, adabiyot darsida badiiy asarlarni tasviriyl san'at yordamida ifodalash, biologiya darsida tabiat hodisalari va organizmni atrof muhit orqali o'rganish, tarix fanida tarixiy voqea hodisalarni teatr va sahna ko'rinishi yordamida o'rganish, chet tili darslarda qo'shiqlar orqali so'z boyligini oshirish kabi faoliyat turlari yangi bilimlarni oson idrok etish imkonini beradi.

Artpedagogikaning fanlar bilan bog'liqligi.

Artpedagogikaning pedagogika bilan bog'liqligi talim va tarbiya jarayoni tashkil qilishda yuzada chiqadi. Sababi pedagogik maqsadlar bilan san'at orqali dars berishadi, va mustaqil fikrlash va ijodiy faoliyatni rivojlantirish va faollikni oshirishda yordam beradi. Pedagogika ta'lim jarayonini qonuniyat, tamoil va metodlarini o'rgansa, Artpedagogika ushbu imkoniyatlarni obrazli, emotsional, ijodiy vositalari bilan boyitadi. Bunda o'quvchi passiv qabul qiluvchi emas, mustaqil o'rganuvchi subyekt sifatida qaraladi.

Artpedagogika va psixologiya bilan bog'liqligi. San'at vositalaridan pedagogik maqsadda foydalanishda o'quvchilarning bazi psixik jihatlari: insonning idrok etishi,

hissiyoti, tasavvuri, tafakkuri va ijodkorligini hisobga olish ta'lim jarayonini samarali bo'lishiga katta hissa qo'shadi. San'atga asoslangan topshiriqlar o'quvchining o'z fikri, hissiyotlarini ifodalab yuzaga chiqarishga yordam beradi. Bu bilan artpedagogika psixologiyani rivojlanishiga katta hissa qo'shishini bildiradi. Lev Vygotskiy o'zining "The Psychology of Art" asarida san'atning psixologiya bilan bog'liq tomonlarini o'rganadi. Ushbu asarda muallif artpedagogika nafaqat zavq beruvchi yondashuv balki, psixologik omil sifatida inson hissiyotlari va tafakkurini rivojlantiruvchi ekanligini takidlab o'tdi. Vygotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasiga ko'ra psixologik rivojlantirish uchun ijtimoiy faollik va madaniy vositalardan foydalanish kerak.

Artpedagogika va estetika. Barchamizga ma'lumki estetika bu go'zallik. Estetikani biz artpedagogikaning go'zallikni anglash, estetik qadriyatlarni anglashda ko'zga tashlanadi. Estetika artpedagogikaga, go'zallik, estetik idrok va qadriyatlarini ilmiy asosalarini beradi. San'at asarlari orqali idrok etish, tahlil qilish orqali esa o'quvchida nafaqat go'zallik uyg'unlik haiqdagi ttasavvurlar paydo bo'ladi. Natijada artpedagogik jarayoni faqat bilim beruvchi emas estetik dunyoqarashni kengaytirishga ham hissa qo'shadi.

Artpedagogika va madaniyatshunoslik. Bilamizki madaniyatshunoslik madaniyatni inson tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy qadriyatlar tizimidir. Artpedagogikaning madaniyatshunoslik bilan aloqasi shaxsni milliy, umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashga undaydi. Ta'lim jarayonida xalq amaliy san'ati, adabiyot, an'anaviy raqsa, milliy musiqa, memorchilik va boshqa hodisalardan foydalanish o'quvchilarni madaniy merosga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Shuningdek madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini ham rivojlanadi.

Artpedagogika va san'atshunoslik. Bu ikkalasining bog'liqligi artpedagogikaning badiiy asarlarning janri, uslubi, mazmuni, shakli va ifoda vositalardan pedagogik maqs dda foydalanishda namoyon bo'ladi. San'atshunoslik o'qituvchiga bilimlarni san'atning turli turlarini ta'lim mazmunlariga integratsiya qilish imkoniyatini yaratadi.

Shunday qilib, artpedagogikani ta'lim jarayonida qo'llash o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash bilan bir qatorda, ularning ijodiy, kommunikativ, estetik va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. 5 Art pedagogics and art therapy in vocational education /E.A. Medvedev, I.Y. Levchenko, L.N. Komissarov, T.A. Dobrovolskaya. M: Prod. Academy Center, 2001. 248 pages, page 24. 306
2. Anisimov V.P. Art and morality: the problem of definition of the object of art pedagogy // Modern problems of science and education, 2009, №2 p.7-9.: www.science-education.ru/29-1046 John Dewey. Art as experience.

155-158 b.

3. Komolova I.A . Art-pedagogika tushunchasi va uning o'rganilishi.
4. Shevchenko, Y.S, Krepitsa, A.V. (1998), Principles of art therapy and art pedagogics in the work with children and teenagers: a method. Handbook. Balashov
5. Shumakova, NY (2006), Art pedagogics as a humanistic education system of students in physical education. Stavropol Медведева Е.А., Левченко И.Ю., Комиссарова Л.Н., Добровольская Т.А. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании. – М.: Академия, 2001. 24-b.
6. Сергеева Н.Ю. Арт-педагогика и арт-терапия: к вопросу о разграничении понятий // Учёные записки Забайкальского государственного университета. – 2016. – № 2. 69–75- b.
7. Христидис Т.В. Арт-педагогика как область научно-практического знания // Вестник Московского государственного института культуры. – 2016. – № 6(74). 140–145 b.
8. Шевченко Ю.С., Крепица Л.В. Принципы арт-терапии и арт-педагогики в работе с детьми и подростками. – М., 1997. – С. 18.
9. The need for ArtinEd <http://www.artined.eu/ro/> (visited 10.12.2014)

**GEOGRAFIYA TA'LIMIDA TALABALAR MUSTAQIL TA'LIMINI
LOYIHA ASOSIDA TASHKIL ETISHNING NAZARIY ASOSLARI**

Juraxujayev Davronxo'ja Daverxo'ja o'g'li

Samarqand davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

E-mail: ddjuraxujayev@gmail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada geografiya ta'limida talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini samarali tashkil etishda loyiha asosida o'qitish yondashuvining pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Kredit-modul tizimi sharoitida ushbu yondashuvning konstruktivistik, ijtimoiy-madaniy va tajribaviy ta'lim tamoyillari asosidagi nazariy jihatlar tahlil qilingan. Loyiha asosida o'qitishning talabalarda ijodiy va tanqidiy fikrlash, tadqiqotchilik hamda muammolarni mustaqil hal etish kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: geografiya ta'limi, mustaqil ta'lim, loyiha asosida o'qitish, loyiha metodi, konstruktivizm, tajribaviy ta'lim, tadqiqotchilik kompetensiyasi, makoniy tafakkur.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО
ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ПРОЕКТОВ В
ГЕОГРАФИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ**

Журахужаев Давронхужа Даверхужаевич

Преподаватель Самаркандского государственного педагогического института

Аннотация. В данной статье освещены педагогические возможности проектного подхода к обучению в эффективной организации самостоятельной работы студентов в области географического образования. В условиях кредитно-модульной системы проанализированы теоретические аспекты данного подхода, опирающиеся на принципы конструктивистского, социокультурного и эмпирического (основанного на опыте) обучения. Раскрыто значение проектного обучения в развитии у студентов творческого и критического мышления, исследовательских навыков, а также компетенций самостоятельного решения проблем.

Ключевые слова: географическое образование, самостоятельная работа, проектное обучение, метод проектов, конструктивизм, эмпирическое обучение, исследовательская компетенция, пространственное мышление.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ORGANIZING PROJECT-BASED INDEPENDENT LEARNING FOR STUDENTS IN GEOGRAPHY EDUCATION

Jurakhujaev Davronkhuja Daverkhuja ugli
Lecturer at Samarkand State Pedagogical Institute

Abstract. This article examines the pedagogical potential of the project-based learning approach in effectively organizing students' independent study in geography education. Within the framework of the credit-module system, the theoretical aspects of this approach grounded in the principles of constructivist, socio-cultural, and experiential learning are analyzed. Furthermore, the significance of project-based learning in fostering students' creative and critical thinking, research skills, and autonomous problem-solving competencies is demonstrated.

Keywords: geography education, independent study, project-based learning, project method, constructivism, experiential learning, research competence, spatial thinking.

Kirish. Zamonaviy oliy ta'lim tizimining transformatsiyalashuvi ta'lim jarayonining mazmuni, shakllari va metodlariga yangicha yondashuvni talab qilmoqda. Ayniqsa, kredit-modul tizimiga o'tish sharoitida talabaning mustaqil ta'lim faoliyati ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Talaba o'quv materiallarini faqat auditoriya mashg'ulotlari orqali o'zlashtirib qolmasdan, mustaqil izlanish, ma'lumotlarni tahlil qilish, amaliy topshiriqlarni bajarish va o'z faoliyati natijalarini baholash orqali bilimlarini chuqurlashtirishi zarur [8, 10].

Geografiya ta'limida mustaqil ta'limning ahamiyati yanada yuqori hisoblanadi. Chunki geografik bilimlarni o'zlashtirish faqat nazariy tushunchalarni yodlash bilan cheklanmaydi. Talaba hududiy jarayonlarni tahlil qilishi, geografik ma'lumotlarni taqqoslashi, xaritalardan foydalanishi, statistik materiallarni qayta ishlashi va turli hududlarning rivojlanish xususiyatlarini mustaqil o'rganishi talab etiladi [7].

An'anaviy ta'lim metodikasida mustaqil ishlarning referat, konspekt yoki tayyor ma'lumotlarni qayta bayon qilish shaklida tashkil etilishi talabaning ijodiy va tanqidiy fikrlash imkoniyatlarini to'liq namoyon qilishiga har doim ham imkon bermaydi. Shu sababli mustaqil ta'limni real muammo va amaliy faoliyat bilan bog'laydigan loyiha asosida o'qitish yondashuvi alohida ahamiyat kasb etadi [3, 6].

Asosiy qism. Mustaqil ta'lim zamonaviy pedagogik jarayonning talaba shaxsini faol subyekt sifatida shakllantirishga yo'naltirilgan muhim tarkibiy qismidir. Bunda talaba tayyor bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki ma'lumotni izlovchi, tahlil qiluvchi, umumlashtiruvchi va amaliy faoliyatda qo'llovchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi.

Mustaqil ta'limning mazmuni konstruktivistik yondashuv bilan chambarchas bog'liq. Konstruktivistik qarashlarga ko'ra, bilimlar shaxs tomonidan tayyor holda qabul qilinmaydi, balki mavjud tajriba, yangi axborot va faoliyat jarayoni asosida shakllantiriladi. Shu nuqtayi nazardan, talabaning mustaqil faoliyati uning bilimlarni chuqur va ongli ravishda o'zlashtirishida muhim omil hisoblanadi [6].

L.Vygotskyning ijtimoiy-madaniy nazariyasida ham ta'lim jarayonining ijtimoiy muhit va hamkorlik bilan bog'liqligi alohida ta'kidlanadi. Talabaning boshqa talabalar va o'qituvchi bilan hamkorlikda faoliyat olib borishi bilimlarni o'zlashtirish va murakkab vazifalarni hal qilish imkoniyatlarini kengaytiradi [1].

Shu sababli mustaqil ta'limni tashkil etishda individual izlanish bilan bir qatorda guruhviy loyiha, muammoli vaziyatlarni hal qilish, o'zaro fikr almashish va natijalarni himoya qilish kabi faol metodlardan foydalanish muhimdir.

Loyiha asosida o'qitish talabalarning muayyan muammo yoki mavzu ustida mustaqil va tizimli ishlashiga asoslangan ta'lim yondashuvidir. Mazkur metodning nazariy ildizlari J.Deweyning tajribaviy o'qitish konsepsiyasiga borib taqaladi. Ushbu yondashuvda bilimlar real hayotiy faoliyat jarayonida shakllanadi va amaliy tajriba orqali mustahkamlanadi [6].

Loyiha faoliyatida talaba odatda muammoni aniqlash, ma'lumotlarni izlash va saralash, ularni tahlil qilish, amaliy yechim ishlab chiqish hamda o'z natijasini taqdim etish bosqichlaridan o'tadi. Shu jihatdan loyiha metodi oddiy mustaqil topshiriqdan farq qiladi. Unda yakuniy natija bilan birga talabaning butun faoliyat jarayoni ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Loyiha asosida o'qitish talabaning quyidagi kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi [1, 2, 11]:

- muammoni mustaqil aniqlash;
- ilmiy va axborot manbalarini izlash;
- ma'lumotlarni saralash va tahlil qilish;
- tanqidiy va ijodiy fikrlash;
- mustaqil qaror qabul qilish;
- amaliy yechim ishlab chiqish;
- natijalarni vizual va og'zaki taqdim etish;
- o'z faoliyatini baholash va tahlil qilish.

Shu sababli loyiha asosida o'qitish mustaqil ta'limning mazmunini faqat topshiriqni bajarish darajasida emas, balki tadqiqotchilik faoliyati darajasida tashkil etish imkonini beradi.

Geografiya fani o'z mazmuniga ko'ra loyiha asosida o'qitish uchun katta imkoniyatlarga ega. Geografik jarayonlarning hududiy xususiyati, tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy hodisalarning o'zaro bog'liqligi, xaritalash va statistik tahlilning mavjudligi talabalarning mustaqil tadqiqot olib borishi uchun qulay sharoit yaratadi.

Geografiya ta'limida loyiha topshiriqlari tabiiy geografiya, iqtisodiy va ijtimoiy geografiya, ekologiya, kartografiya va geografik axborot texnologiyalari bilan bog'lanishi mumkin [5, 9, 11].

Masalan, tabiiy geografiya doirasida talabalar shamollar, iqlimiy jarayonlar, tabiiy resurslardan foydalanish yoki mahalliy ekologik muammolar bo'yicha loyihalar ishlab chiqishlari mumkin. Bunday loyihalar orqali talabalar tabiiy jarayonlarning sabablarini aniqlash, ularni hududiy jihatdan tahlil qilish va amaliy takliflar ishlab chiqishni o'rganadilar.

Ijtimoiy-iqtisodiy geografiyada esa aholi sonining o'zgarishi, migratsiya, oziq-ovqat xavfsizligi, hududiy iqtisodiy rivojlanish, urbanizatsiya va boshqa muammolarni loyiha asosida o'rganish mumkin. Bunday topshiriqlar talabalardan statistik ma'lumotlar bilan ishlash, ularni taqqoslash va hududlar kesimida tahlil qilishni talab etadi.

Geografiya ta'limida loyiha ishlarining yana bir muhim jihati – kartografik va vizual vositalardan foydalanish imkoniyatidir. Xaritalar, diagrammalar, grafiklar va GIS texnologiyalari loyiha natijalarini ko'rgazmali ifodalashga yordam beradi. Natijada talabaning nafaqat nazariy, balki amaliy va texnologik kompetensiyalari ham rivojlanadi.

Loyiha asosida tashkil etilgan mustaqil ta'lim bir qator didaktik afzalliklarga ega [1, 3, 6].

Birinchidan, u talabaning ta'lim jarayonidagi faolligini oshiradi. Talaba tayyor ma'lumotni qabul qilish o'rniga muayyan muammoni o'rganish va uning yechimini izlash jarayonida faol ishtirok etadi.

Ikkinchidan, loyiha metodi nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash imkonini beradi. Geografik tushuncha va qonuniyatlar mavjud hududiy jarayonlarni o'rganish orqali amaliy mazmun kasb etadi.

Uchinchidan, loyiha faoliyati tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Talaba ma'lumotlarni izlash, tanlash, tahlil qilish va umumlashtirish orqali ilmiy faoliyatning dastlabki ko'nikmalarini egallaydi.

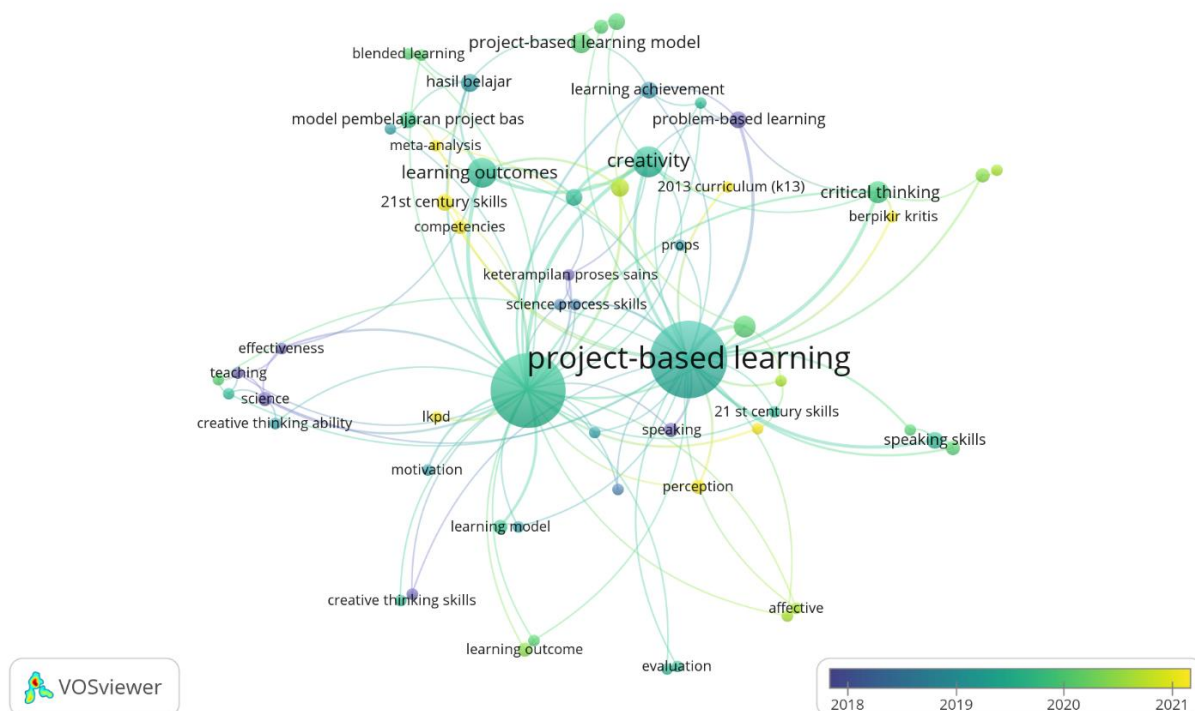
To'rtinchidan, loyiha ishlari talabalarda ijodiy va tanqidiy fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, muammoning bir nechta yechimi mavjud bo'lgan topshiriqlarda talaba mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Beshinchidan, loyiha faoliyati talabaning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantiradi. Loyihani himoya qilish, savollarga javob berish va boshqa talabalar fikrini tahlil qilish jarayonlari og'zaki va yozma muloqot ko'nikmalarini takomillashtiradi.

Loyiha asosida o'qitishning zamonaviy tadqiqotlarda keng o'rganilayotgani ushbu metodning ta'limdagi dolzarbligini ko'rsatadi. Mavjud ilmiy yondashuvlarda loyiha asosida o'qitish ijodkorlik, o'quv natijalarini yaxshilash, XXI asr

ko‘nikmalarini shakllantirish va tanqidiy fikrlash bilan bog‘liq holda tadqiq etilmoqda [3, 6].

Mazkur yo‘nalish bo‘yicha bibliometrik tahlillarda ham “creativity”, “learning outcomes”, “21st century skills” va “critical thinking” kabi tushunchalarning loyiha asosida o‘qitish bilan yaqin aloqasi qayd etiladi (1-rasm).

1-rasm. Loyiha asosida o‘qitish (Project-Based Learning) mavzusidagi global ilmiy tadqiqotlar kalit so‘zlari tarmog‘i (VOSviewer vizuallashtirishi).

Bu holat geografiya ta’limida loyiha asosida mustaqil ta’limni tashkil etish nafaqat mahalliy pedagogik tajriba, balki zamonaviy xalqaro ta’lim tendensiyalariga mos yondashuv ekanligini ko‘rsatadi.

Geografiya ta’limida mustaqil ta’limni loyiha asosida tashkil etish talabani o‘quv faoliyatini reproduktiv topshiriqlardan tadqiqotchilik faoliyatiga yo‘naltirish imkonini beradi. Bunda asosiy e’tibor tayyor bilimni qayta bayon qilishga emas, balki muammoni anglash, axborot izlash, geografik tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarishga qaratiladi [8].

Shu bilan birga, loyiha metodining samaradorligi topshiriqlarning talabani tayyorgarlik darajasiga mosligiga bog‘liq. Quyi bosqichdagi talabalar uchun nisbatan sodda va aniq yo‘naltirilgan loyihalar, yuqori kurs talabalari uchun esa murakkab statistik, kartografik va tahliliy topshiriqlar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, loyiha asosida mustaqil ta’limni tashkil etishda baholash mezonlarining aniqligi ham muhim ahamiyatga ega. Talaba loyiha natijasida undan qanday natija kutilayotganini oldindan bilishi, bajarilgan ishning mezonlar asosida baholanishi va o‘z faoliyatini tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

Xulosa. Geografiya ta'limida talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini loyiha asosida tashkil etish zamonaviy oliy ta'limning faol, amaliy va kompetensiyaviy yondashuvlariga mos keluvchi samarali pedagogik strategiyalardan biridir. Mazkur yondashuv konstruktivistik ta'lim, ijtimoiy hamkorlik va tajribaviy o'qitish tamoyillariga tayanib, talabalarning bilimlarni mustaqil izlanish va amaliy faoliyat orqali shakllantirishiga imkon beradi. Loyiha asosida tashkil etilgan mustaqil ta'lim geografiyaning hududiy tahlil, kartografik modellashtirish, statistik ma'lumotlar bilan ishlash va amaliy muammolarni hal etish kabi xususiyatlari bilan uyg'unlashadi.

Mazkur jarayon talabalarda ijodiy va tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish, muammolarni mustaqil hal etish, geografik va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli geografiya ta'limida loyiha yondashuvini tizimli joriy etish talabalarning mustaqil ta'lim samaradorligini oshirish, amaliy-tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish va ta'lim sifatini takomillashtirishning istiqbolli metodik yo'nalishlaridan biri sifatida baholanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Eswaran U. Project-based learning: Fostering collaboration, creativity, and critical thinking //Enhancing education with intelligent systems and data-driven instruction. – IGI Global Scientific Publishing, 2024. – C. 23-43.
2. Fitzgerald M. S., Palincsar A. S. Screech owls, Super Soakers, and school gardens //Phi Delta Kappan. – 2024. – T. 105. – №. 5. – C. 26-31.
3. Guo P. et al. A review of project-based learning in higher education: Student outcomes and measures //International journal of educational research. – 2020. – T. 102. – C. 101586.
4. Hynek P. Project-Based learning in geography //Current topics in Czech and Central European geography education. – Cham : Springer International Publishing, 2016. – C. 129-143.
5. Juraxujayev D.D. Geografiya fanlarini o'qitishning ayrim masalalari // Kognitiv va neyropedagogik tadqiqotlarning ta'lim amaliyotiga tatbig'i. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Samarqand viloyati PYMO'MM, 2024. – 659 b.
6. Kokotsaki D., Menzies V., Wiggins A. Project-based learning: A review of the literature //Improving schools. – 2016. – T. 19. – №. 3. – C. 267-277.
7. Naish M., Rawling E., Hart C. The enquiry-based approach to teaching and learning geography //Teaching geography in secondary schools: A reader. – 2002. – C. 63-9.
8. Novalia R. et al. Project-based learning: For higher education students' learning independence //Social Sciences & Humanities Open. – 2025. – T. 11. – C. 101530.

9. Xamroyeva F.A. Juraxujayev D.D. Geografiyada fanlararo integratsiya Uslubiy qo‘llanma //Samarqand: SamDU nashriyoti. – 2023. – T. 84.
- 10.Хамроева Ф.А., Давронова М.А.Қ., Намозов Ж.А. Мустақил таълимни ташкил этишда интерактив таълим технологиялардан фойдаланиш //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 1199-1205.
- 11.Ярашев К.С., Джурахужаев Д.Д. Практическая значимость применения проектного метода в преподавании географии //Экономика и социум. – 2025. – №. 8 (135). – С. 845-848.

ZAMONAVIY TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARDA TADQIQOTCHILIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

Kamolova Uljon Abdulhaqovna

Samarqand viloyati Pedagogik mahorat markazi, Fizika fani o'qituvchisi

kamolovauljon4@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarda tadqiqotchilik madaniyatini shakllantirishning nazariy asoslari yoritiladi. Tadqiqotchilik madaniyati o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammoni aniqlashi, ma'lumotlarni izlash, tahlil qilish, taqqoslash, xulosa chiqarish va ilmiy halollik kabi ko'nikmalarini rivojlantirishi uchun muhim kompetensiya sifatida talqin etiladi. Tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etishning pedagogik-psixologik jihatlari, zamonaviy ta'lim texnologiyalarining imkoniyatlari hamda o'quvchilarning ijodiy va intellektual salohiyatini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Mazkur yondashuv o'quvchilarning ilmiy izlanish, tadqiqotchilikka bo'lgan qiziqishini oshirish, mustaqil izlanish, muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishga zamin yaratadi.

Kalit so'zlar: tadqiqot, tadqiqotchilik, tadqiqotchilik madaniyati, ilmiy izlanish, ilmiy halollik, tadqiqotchilik ko'nikmasi.

ЗНАЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ У УЧАЩИХСЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Камолова Улжон Абдулхаковна

Центр педагогического мастерства Самаркандской области, преподаватель
физики

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические основы формирования исследовательской культуры у учащихся. Исследовательская культура рассматривается как важная компетенция, способствующая развитию у учащихся навыков самостоятельного мышления, выявления проблем, поиска информации, анализа и сопоставления данных, формулирования выводов, а также соблюдения принципов академической добросовестности. Проанализированы педагогико-психологические аспекты организации исследовательской деятельности, возможности современных образовательных технологий и их значение в развитии творческого и интеллектуального потенциала учащихся. Данный подход создает основу для повышения интереса

учащихся к научному поиску и исследовательской деятельности, а также развития навыков самостоятельного исследования и решения проблем.

Ключевые слова: исследование, исследовательская деятельность, исследовательская культура, научный поиск, академическая добросовестность, исследовательские навыки.

THE IMPORTANCE OF FOSTERING A RESEARCH CULTURE AMONG STUDENTS IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS

Kamolova Uljon Abdulhaqovna

Samarkand Regional Center for Pedagogical Excellence, Physics Teacher

Abstract: This article examines the theoretical foundations of developing research culture among students. Research culture is interpreted as an important competency that contributes to the development of students' skills in independent thinking, identifying problems, searching for information, analyzing and comparing data, drawing conclusions, and maintaining academic integrity. The pedagogical and psychological aspects of organizing research activities, the potential of modern educational technologies, and their significance in developing students' creative and intellectual potential are analyzed. This approach creates favorable conditions for increasing students' interest in scientific inquiry and research, as well as for developing their skills in independent investigation and problem-solving.

Keywords: research, research activity, research culture, scientific inquiry, academic integrity, research skills.

Kirish. Jahon ta'limi amaliyotida so'nggi yillarda o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammolarni ilmiy asosda hal qilishi, axborotlarni tahlil qilishi hamda tadqiqot olib borish kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Rivojlangan davlatlar ta'lim tizimida so'rovga asoslangan ta'lim, loyihaga asoslangan ta'lim, muammoga asoslangan ta'lim, STEAM ta'limi kabi tadqiqotga yo'naltirilgan yondashuvlar keng qo'llanilib, o'quvchilarning izlanish faoliyatini tashkil etish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida qaralmoqda. Mazkur yondashuvlar orqali o'quvchilar muammoni aniqlovchi, savollar qo'yuvchi, faraz ilgari suruvchi, dalillarni tahlil qiluvchi va mustaqil xulosa chiqaruvchi faol tadqiqotchi sifatida shakllantirilmoqda. Ilg'or xorijiy ta'lim tajribalarida o'quvchilarning ilmiy-ijodiy salohiyatini rivojlantirish, ularni real hayotiy muammolarni hal qilishga tayyorlash hamda ta'limni amaliy faoliyat bilan integratsiyalash asosiy pedagogik vazifalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Chunki zamonaviy jamiyatda shaxsning muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning mustaqil izlanish olib borish, yangi bilimlarni yaratish va innovatsion fikrlash qobiliyatiga bog'liq bo'lib qolmoqda.

Jahon miqyosida fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi, raqamli transformatsiya jarayonlarining kengayishi, sun'iy intellekt va innovatsion texnologiyalarning turli sohalarga faol kirib borishi ta'lim tizimi oldiga mutlaqo yangi talablarni qo'yimoqda. Axborot oqimining keskin ortishi natijasida insondan tayyor ma'lumotlarni yodlab olish emas, balki ularni mustaqil izlash, saralash, tahlil qilish va amaliyotda qo'llay olish qobiliyati talab etilmoqda. Shuning uchun zamonaviy ta'lim paradigmasida bilimlarni reproduktiv tarzda o'zlashtirishdan voz kechgan holda kompetensiyaviy yondashuvga o'tish jarayoni kuchaymoqda. Bugungi kunda XXI asr ko'nikmalari tarkibida tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikativlik, hamkorlikda ishlash, muammolarni hal qilish va tadqiqotchilik kompetensiyalari muhim o'rin egallamoqda. Ayniqsa, o'quvchilarning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorligi ularning intellektual salohiyati, innovatsion fikrlashi va ijtimoiy moslashuvchanligini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida qaralmoqda.

Nufuzli xalqaro tashkilotlar YUNESCO, UNICEF hamda OECD larning ma'lumotlariga ko'ra o'quvchilarni izlanish, kuzatish, tahlil qilish va muammolarni mustaqil hal etishga yo'naltirish ta'lim samaradorligini ta'minlashning muhim shartlaridan biri sifatida ko'rsatiladi. [1]

Shu nuqtayi nazardan, xalqaro baholash mezonlarida berilgan ma'lumotlarni yoddan bilishdan ko'ra, axborotni tanqidiy tahlil qilish, mavjud dalillar asosida fikr yuritish, muammoli holatlarga asoslangan yechimlarni ishlab chiqish hamda ilmiy xulosalar chiqarish kabi ko'nikmalar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur yondashuv ta'lim oluvchilarda tadqiqotga qiziqish, mustaqil izlanish va ilmiy fikrlashni rivojlantiradigan muhitni yaratishni, shuningdek, tadqiqotchilik madaniyatini shakllantirishning samarali pedagogik mexanizmlarini izlashni taqozo etmoqda. Respublikamiz ta'lim muassasalarida ham ta'lim sifatini oshirish, kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitishni tashkil etish hamda yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda. O'zbekiston ta'lim tizimini modernizatsiya qilishga qaratilgan islohotlarda o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish, ilmiy izlanish olib borish, tanqidiy va ijodiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa o'quvchilarda tadqiqotchilik madaniyatini shakllantirishning mazmuni, metodlari, vositalari va pedagogik shart-sharoitlarini ilmiy asosda tadqiq etishni zaruratga aylantirmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Respublikamizda K.T.Suyarov, Z.Sangirova, amaliy mashg'ulotlarni samarali tashkil etish, didaktik o'yinlar, mahalliy ko'rgazmali vositalar va modellarni ilmiy-tadqiqot asosida qo'llash orqali o'quvchilarda ekologik madaniyat, tadqiqotchilik faoliyati, ijodkorlik va amaliy kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borgan. [5], [6]

Bundan tashqari A.V.Klimovich o'zining qo'llanmasida ta'lim jarayonida o'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalarni shakllantirish nazariyasi va metodikasi, uning bosqichlari hamda tadqiqot topshiriqlaridan foydalanish masalalari yoritilgan. [8]

L.S.Vygotskiy tadqiqotchilik jarayonida psixik hodisalarni faqat tashqi ko'rinishi va yakuniy natijasi asosida baholash yetarli emasligini ta'kidlaydi. Tadqiqotchi hodisaning kelib chiqishi, shakllanishi, rivojlanishi va o'zgarish mexanizmlarini ochib berishi lozim. Shu jihatdan tadqiqotchilik faoliyati tayyor bilimni qayd etish emas, balki hodisaning ichki qonuniyatlarini aniqlash va uning rivojlanish jarayonini ilmiy tahlil qilishga qaratilgan faol jarayon sifatida qaraladi. [7]

J. S. Brunerning o'quvchining ta'lim jarayonidagi faol ishtiroki va mustaqil kashf etishida bilimlarni tayyor holda o'zlashtirishdan ko'ra, ularni izlanish va kashf etish orqali egallash ularning intellektual salohiyatini rivojlantiradi, muammolarni mustaqil hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi hamda o'zlashtirilgan bilimlarning xotirada yaxshiroq saqlanishiga yordam beradi. Shuningdek, kashf etish jarayonining o'zi o'quvchi uchun ichki motivatsiya va qiziqish manbai bo'lishini ta'kidlaydi. Mazkur yondashuv tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirishda o'quvchining mustaqil izlanishi va faol bilish jarayonining muhimligini asoslaydi. [2].

Shu o'rinda tadqiqot, tadqiqotchilik, tadqiqotchilik ko'nikmasi va tadqiqotchilik madaniyati kabi tushunchalarni tahlil qilamiz.

Tahlil va natijalar. Atrofimizdagi olamni, jamiyatni yoki biror muammoni to'g'ri tushunish- tadqiqotning bilish va anglash vazifasini ifodalaydi. Uni hal qilish qonuniyatlarini ishlab chiqish - muammoning sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash va nazariy asos yaratishni anglatadi. Yechim topish - tadqiqotning amaliy natijasini bildiradi. Tizimli jarayon - tadqiqotning rejalashtirilgan, ilmiy metodlarga asoslanganligini ko'rsatadi.

Tadqiqot - bu akademik doiralar, sanoat va hukumatlar bilan hamkorlik qilish muhim bo'lgan uzoq davom etadigan jarayondir.

Tadqiqotchilik esa - bu atrofimizdagi olamni, jamiyatni yoki biror muammoni to'g'ri tushunish uni hal qilish qonuniyatlarini ishlab chiqish va unga yechim topishning tizimli jarayonidir. [3]

Tadqiqotchilik madaniyati — bu shaxsning ilmiy bilish faoliyatini samarali amalga oshirishga xizmat qiluvchi bilimlar, ko'nikmalar, malakalar, qadriyatlar, motivlar, ilmiy tafakkur va axloqiy me'yorlar majmui bo'lib, u muammolarni ilmiy asosda o'rganish, ma'lumotlarni tahlil qilish, xulosalar chiqarish hamda yangi bilimlarni yaratishga yo'naltirilgan faoliyatni ifodalaydi.

Yoki pedagogik nuqtai nazardan yanada aniqroq ta'rifl bersak:

Tadqiqotchilik madaniyati — o'quvchining ilmiy izlanishga bo'lgan ongli munosabati, tadqiqot metodlaridan samarali foydalanishi, tanqidiy va ijodiy fikrlashi,

ilmiy halollik tamoyillariga amal qilishi hamda mustaqil ravishda yangi bilimlarni egallash va yaratishga tayyorligini ifodalovchi integrativ shaxsiy sifat sifatida talqin qilinadi. [9]

Tadqiqotchilik madaniyati qanday shakllanadi? Tadqiqotchilik madaniyatining shakllanishi insonning bilishga bo'lgan ehtiyojidan boshlanadi. Inson tabiat va jamiyat hodisalarini tushunishga, ular o'rtasidagi sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlashga intiladi. Mazkur ehtiyoj ilmiy izlanish faoliyatining asosini tashkil etadi. Shu sababli tadqiqotchilik madaniyati, avvalo, shaxsning bilishga bo'lgan ichki motivatsiyasi, qiziquvchanligi va intellektual faolligi bilan bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, o'quvchilarda tadqiqotchilik madaniyatini rivojlantirish ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Tadqiqotchilik ko'nikmasi va tadqiqotchilik madaniyati o'rtasidagi farqni quyidagi jadvalda ko'rishimiz mumkin. (1-jadval)

1-jadval

Tadqiqotchilik ko'nikmasi	Tadqiqotchilik madaniyati
Tadqiqot olib borish uchun zarur bo'lgan amaliy bilim va malakalar majmui	Tadqiqot jarayonida amal qilinadigan axloqiy me'yorlar, qadriyatlar va ilmiy dunyoqarash tizimi
Muammoni aniqlay olish, unga doir ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va xulosa chiqarish kabi faoliyatlar majmuasini o'z ichiga oladi	Muammoni aniqlash, halollik, xolislik va masuliyat bilan uning yechimini ishlab chiqish hamda etika qoidalariga rioya qilish kabi faoliyatlar majmuidir
Muammoni qanday hal qilishni o'rganadi	Muammoni hal qilishda qanday yondashuvlarni ifodalaydi
Tajriba va amaliy mashqlar orqali rivojlanadi	Tarbiya, ta'lim va ilmiy muhit ta'sirida shakllanadi

Tadqiqotchilik madaniyati shaxsning ilmiy bilishga bo'lgan ongli munosabatini, ilmiy izlanish faoliyatini samarali tashkil etish qobiliyatini hamda ilmiy etika me'yorlariga amal qilishini ifodalovchi murakkab integrativ sifatdir. U faqat tadqiqot olib borish ko'nikmalarini emas, balki ilmiy dunyoqarashni, tanqidiy va ijodiy fikrlashni, dalillarga asoslangan qaror qabul qilishni, axborotlarni tahlil qilish va baholashni ham o'z ichiga oladi. Shu bois tadqiqotchilik madaniyati o'quvchilarning intellektual rivojlanishi, mustaqil ta'lim olishga tayyorligi va ilmiy faoliyatga qiziqishini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotchilik madaniyatining shakllanishi insonning bilishga bo'lgan ehtiyojidan boshlanadi. Inson tabiat va jamiyat hodisalarini tushunishga, ular o'rtasidagi sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlashga intiladi. Mazkur ehtiyoj ilmiy izlanish faoliyatining

asosini tashkil etadi. Shu sababli tadqiqotchilik madaniyati, avvalo, shaxsning bilishga bo'lgan ichki motivatsiyasi, qiziquvchanligi va intellektual faolligi bilan bog'liqdir.

Ilmiy adabiyotlarda tadqiqotchilik madaniyati shaxsning ilmiy muammolarni ko'ra olish, savollar qo'ya bilish, gipotezalar ilgari surish, ma'lumotlarni to'plash, ularni tahlil qilish, xulosalar chiqarish va olingan natijalarni ilmiy asosda taqdim etish qobiliyatlarini o'zida mujassamlashtirgan murakkab pedagogik hodisa sifatida tavsiflanadi. Biroq bu jarayon faqat amaliy ko'nikmalar bilan chegaralanmaydi. Tadqiqotchilik madaniyati ilmiy halollik, obyektivlik, dalillarga tayanish, tanqidiy fikrlash va intellektual mas'uliyat kabi sifatlarni ham o'z ichiga oladi. Pedagogik nuqtai nazardan qaralganda, tadqiqotchilik madaniyati o'quvchining ta'lim jarayonida faol subyekt sifatida ishtirok etishini ta'minlaydi. An'anaviy ta'limda o'quvchi ko'proq tayyor bilimlarni qabul qiluvchi sifatida namoyon bo'lsa, tadqiqotchilik madaniyatiga ega bo'lgan o'quvchi bilimlarni mustaqil ravishda izlaydi, tahlil qiladi va yangi bilimlar yaratish jarayonida faol qatnashadi. Natijada o'quvchi passiv o'zlashtiruvchidan faol izlanuvchiga aylanadi.

Tadqiqotchilik madaniyatining muhim tarkibiy qismlaridan biri ilmiy tafakkurdir. Ilmiy tafakkur hodisalarni hissiy yoki subyektiv baholash asosida emas, balki dalillar, kuzatishlar va mantiqiy xulosalar asosida tushuntirishni nazarda tutadi. Bunday tafakkurga ega shaxs har qanday axborotni tanqidiy tahlil qiladi, uning ishonchlilik darajasini baholaydi va asoslanmagan fikrlarni qabul qilishdan tiyiladi. Shu jihatdan tadqiqotchilik madaniyati axborot oqimi nihoyatda kuchaygan zamonaviy jamiyatda alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotchilik madaniyatining yana bir muhim elementi ilmiy etika hisoblanadi. Ilmiy etika tadqiqot jarayonida halollik, adolat va mas'uliyat tamoyillariga rioya qilishni talab etadi. Masalan, boshqa mualliflarning g'oyalaridan foydalanilganda manbalarni to'g'ri ko'rsatish, ma'lumotlarni soxtalashtirmaslik, natijalarni ataylab buzib talqin qilmaslik tadqiqotchilik madaniyatining muhim mezonlari hisoblanadi. Shuning uchun ham tadqiqotchilik madaniyati nafaqat intellektual, balki ma'naviy-axloqiy hodisa sifatida ham qaraladi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda tadqiqotchilik madaniyati kompetensiyaviy yondashuv bilan ham uzviy bog'lanadi. Chunki XXI asr ta'limi o'quvchilardan faqat ma'lum bir fan bo'yicha bilimga ega bo'lishni emas, balki yangi bilimlarni mustaqil ravishda egallash, muammolarni hal qilish va hayot davomida o'qib-o'rganish kompetensiyalarini ham talab qiladi. Tadqiqotchilik madaniyati aynan shu kompetensiyalarning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Shunday qilib, tadqiqotchilik madaniyati — bu shaxsning ilmiy bilishga bo'lgan qadriyatli munosabati, ilmiy tafakkuri, tadqiqot olib borish ko'nikmalari, ilmiy etika me'yorlariga rioya qilishi va yangi bilimlarni yaratishga yo'naltirilgan

faoliyatini birlashtiruvchi murakkab integrativ sifatdir. U o'quvchining intellektual rivojlanishi, mustaqil fikrlashi, ijodiy salohiyati va kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Nima uchun o'quvchilarda tadqiqotchilik madaniyatini shakllantirish muhim?

Tadqiqot kompetentsiyalari ko'nikmalar, munosabat va moyilliklarning keng spektrini, jumladan, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, axborot savodxonligi va samarali muloqotni o'z ichiga oladi. Ushbu kompetensiyalar nafaqat odamlarga atrofdagi dunyoni o'rganish va tushunish imkoniyatini beradi, balki ularga ma'lumotni tanqidiy baholash, ongli qarorlar qabul qilish va murakkab muammolarni hal qilish uchun innovatsiyalarni yaratish imkonini beradi. Tadqiqotchilik madaniyati pedagogika, psixologiya va ilmiy bilish nazariyasida shaxsning ilmiy faoliyatni tashkil etish, amalga oshirish va baholashga oid bilimlari, ko'nikmalari, qadriyatlari, motivlari hamda axloqiy-me'yoriy qarashlarining integrativ tizimi sifatida talqin etiladi. Ushbu tushuncha oddiy tadqiqot olib borish malakalaridan ko'ra kengroq mazmunga ega bo'lib, insonning ilmiy bilishga bo'lgan munosabatini, ilmiy tafakkur tarzini va izlanish faoliyatini amalga oshirish madaniyatini ifodalaydi.

O'quvchilarda tadqiqotchilik madaniyatini rivojlantirishni shunchaki laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazish bilan amalga oshirib bo'lmaydi.[4] Tadqiqotchilikni boshlash uchun eng avvalo o'quvchilarga qulay va tanish joy bo'lishi lozim. Bu joy odatiy maktab hovlisi, sinfxonalari, laboratoriya xonalari va kutubxonalar bo'lishi mumkin. Ularga beriladigan dastlabki topshiriqlar oddiy va sodda, o'quvchilarning yoshiga mos, har kuni ko'rib, his qiladigan, ushlab ko'radigan narsalardan bo'lishi lozim. Bu o'quvchilarni zerikishiga va fanlardan bezib qolmasligi uchun muhimdir. Chunki bola yangi bilimni avvalo o'zining kundalik hayotiy tajribasi bilan bog'lay olgandagina uni chuqurroq anglaydi va mazmunini to'liq tushunadi. Shuning uchun ta'lim jarayonida dastlabki tushunchalar o'quvchiga tanish bo'lgan predmetlar, hodisalar va voqealar misolida berilishi maqsadga muvofiqdir. Masalan, suvning xossalari, o'simliklarning o'sishi, ob-havo o'zgarishlari, uy-ro'zg'or buyumlari yoki bolalarning kundalik faoliyatiga oid holatlar orqali ilmiy tushunchalarni shakllantirish ancha samarali natija beradi.

Ta'limning bunday tashkil etilishi nafaqat bilimlarni o'zlashtirishni osonlashtiradi, balki o'quvchilarda kuzatuvchanlik, qiziquvchanlik va mustaqil fikrlash ko'nikmalarining rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Bola o'z atrofidagi olamni kuzatish jarayonida tabiiy ravishda savollar bera boshlaydi: "Nima uchun?", "Qanday qilib?", "Nima sababdan?" kabi savollar esa ilmiy tafakkurning ilk ko'rinishlari hisoblanadi. Aynan shu bosqichda o'quvchilarda tadqiqotchilik madaniyatini shakllantirish uchun qulay imkoniyat yuzaga keladi. Bu esa o'quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki bilimni izlovchi va kashf etuvchi sifatida

tarbiyalashni nazarda tutadi. Buning uchun ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil kuzatishlar olib borishiga, oddiy tajribalar o'tkazishiga, natijalarni taqqoslashiga va xulosalar chiqarishiga imkon yaratish zarur. Masalan, o'simlikning o'sishiga yorug'likning ta'sirini kuzatish, turli materiallarning suvda cho'kishi yoki suzishini aniqlash, kun davomida havo haroratidagi o'zgarishlarni qayd etish kabi sodda tadqiqot topshiriqlari bolalarda ilmiy izlanishga qiziqishni kuchaytiradi. Bunday faoliyatlar orqali o'quvchilar faktlarni yig'ish, ma'lumotlarni tahlil qilish, kuzatuv natijalarini qayd etish va ulardan mantiqiy xulosalar chiqarish ko'nikmalarini egallaydilar. Eng muhimi, ular har qanday hodisaga tanqidiy va izlanishga yo'naltirilgan nigoh bilan qarashni o'rganadilar. Bu esa keyingi bosqichlarda murakkab ilmiy tushunchalarni o'zlashtirish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Tadqiqotchilik madaniyatini shakllantirishda o'qituvchining roli ham nihoyatda muhimdir. O'qituvchi tayyor javoblarni berishdan ko'ra, o'quvchilarni izlanishga undovchi savollarni qo'yishi, muammoli vaziyatlarni yaratishi va ularni mustaqil fikr yuritishga rag'batlantirishi lozim. Chunki haqiqiy bilim ko'pincha tayyor shaklda berilganda emas, balki izlanish va kashfiyot jarayonida egallanganda yanada barqaror bo'ladi. Natijada yosh xususiyatlariga mos va hayotiy tajribalar bilan bog'langan mavzular asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarda nafaqat fanlarga qiziqishni oshiradi, balki ularda tadqiqotchilik madaniyati, ilmiy dunyoqarash, mustaqil fikrlash va muammolarni hal etish kompetensiyalarini ham rivojlantiradi. Bu esa zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlaridan biri bo'lgan ijodkor, tashabbuskor va izlanuvchan shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'quvchilarda tadqiqotchilik madaniyatini shakllantirish jarayoni bosqichma-bosqich va tizimli tashkil etilishi lozim. Bunda o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, kundalik hayot bilan bog'liq muammoli vaziyatlardan foydalanish, kuzatish, savol qo'yish, faraz ilgari surish, tajriba o'tkazish, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish, natijalarni taqqoslash hamda asoslangan xulosalar chiqarishga yo'naltirilgan topshiriqlar muhim pedagogik vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, o'quvchining o'ziga tanish muhitda oddiy tadqiqot faoliyatidan boshlashi uning ilmiy izlanishga bo'lgan qiziqishini oshirish va tadqiqotchilik madaniyatining dastlabki elementlarini shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amirullayeva B. A. VI sinfda tabiiy fanlar (Science)ni o'qitish metodikasi: metodik qo'llanma. — 34 b.
2. Bruner J. S. The Act of Discovery // Harvard Educational Review. — 1961. — Vol. 31. — P. 21–32.
3. Dewey J. Logic: The Theory of Inquiry. — New York: Henry Holt and Company, 1938. — 546 p.

4. National Research Council. Inquiry and the National Science Education Standards: A Guide for Teaching and Learning. — Washington, DC: National Academy Press, 2000. — 222 p.
5. Sangirova Z. B. va boshq. Tabiiy fanlar: 3-sinf uchun darslik. — Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. — 136 b.
6. Suyarov K. T. Fizik eksperimentlar asosida o'quvchilarda o'quv-tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish: pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. — Chirchiq, 2019. — 18 b.
7. Vygotsky L. S. Research Method // Rieber R. W. (Ed.). The Collected Works of L. S. Vygotsky. Vol. 4: The History of the Development of Higher Mental Functions. — New York: Plenum Press, 1997. — P. 27–63.
8. Андарало А. И., Климович А. Ф. и др. Формирование исследовательских умений у слушателей переподготовки педагогических кадров: учебно-методическое пособие. — Минск: БГПУ, 2009. — 42 с.
9. Петрова Н. В. Психолого-педагогическая сущность исследовательской культуры личности // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология. — 2007. — № 3. — С. 324–326.

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA PEDAGOGIK TAFAKKURNI
RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI****Mirzoyeva Nigora Shavkatjonovna**

SamDPI o‘qituvchisi

n_mirzoyeva@gmail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda pedagogik tafakkurni rivojlantirishning pedagogik va psixologik xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Muallif pedagogik tafakkurning mohiyati, uning tarkibiy komponentlari (kognitiv, motivatsion-axloqiy-qiyamat, amaliy va refleksiv) hamda shakllanish mexanizmlarini keng yoritib beradi. Maqolada rus va xorijiy olimlarning qarashlari umumlashgan holda, pedagogik tafakkur kasbiy faoliyatdagi muammolarni hal etishga va ta’lim jarayonini modellashtirishga qaratilgan amaliy va integrativ aqliy faoliyat turi sifatida talqin etilgan. Shuningdek, refleksiv boshqaruv va amaliy tayyorgarlikning o‘rni asoslanib, pedagogik tafakkurga mualliflik ta’rifi berilgan.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak o‘qituvchi, pedagogik tafakkur, psixologik xususiyatlar, refleksiv faoliyat, kognitiv komponent, kasbiy motivatsiya, pedagogik jarayon, modellashtirish.

**ПЕДАГОГО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ****Мирзоева Нигора Шавкатжоновна**

преподаватель СамГПИ

Аннотация. В данной статье научно и теоретически проанализированы педагогические и психологические особенности развития педагогического мышления у будущих учителей. Автор подробно раскрывает сущность педагогического мышления, его структурные компоненты (когнитивный, мотивационно-ценностный, операциональный и рефлексивный), а также механизмы его формирования. На основе обобщения взглядов зарубежных и отечественных ученых педагогическое мышление трактуется как практический и интегративный вид умственной деятельности, направленный на решение профессиональных задач и моделирование образовательного процесса. В исследовании также обосновывается роль рефлексивного управления и практической подготовки, а также приводится авторское определение педагогического мышления.

Ключевые слова: будущий учитель, педагогическое мышление, психологические особенности, рефлексивная деятельность, когнитивный

компонент, профессиональная мотивация, педагогический процесс, моделирование.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DEVELOPING PEDAGOGICAL THINKING IN FUTURE TEACHERS

Mirzoeva Nigora Shavkatjonovna

Lecturer at Samarkand State Pedagogical Institute

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the pedagogical and psychological characteristics of developing pedagogical thinking in future teachers. The author examines in detail the essence of pedagogical thinking, its structural components (cognitive, motivational-value, operational, and reflexive), and the mechanisms of its formation. Based on a synthesis of perspectives from domestic and international scholars, pedagogical thinking is interpreted as a practical and integrative form of mental activity aimed at solving professional tasks and modeling the educational process. The study also substantiates the role of reflexive management and hands-on training, providing the author's own definition of pedagogical thinking.

Keywords: future teacher, pedagogical thinking, psychological characteristics, reflexive activity, cognitive component, professional motivation, pedagogical process, modeling.

KIRISH. Har bir kasb doirasida yuzaga keladigan vazifalarni samarali hal qilish uchun o'ziga xos tafakkur turini – kasbiy ongni shakllantirish zarur. Xususan, o'qituvchi shaxsini shakllantirish murakkab va uzoq davom etadigan bosqichli jarayon bo'lib, bu jarayon faqatgina barqaror axloqiy va kasbiy fazilatlarga ega bo'lgan pedagog orqali muvaffaqiyatli amalga oshiriladi. Shu nuqtayi nazardan, oliy ta'lim muassasalarining vazifasi bo'lajak o'qituvchining shaxsiy va kasbiy taraqqiyoti uchun mustahkam poydevor yaratishdan iboratdir.

Shaxsning asosiy belgilovchi jihati – uning yo'nalganlik darajasi hisoblanadi. Bu borada, o'qituvchining kasbiy yo'nalishini aniqlovchi asosiy mezon – uning o'z faoliyatini o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan pedagogik muammolarni yechishning uzluksiz jarayoni sifatida anglashidir. Boshqacha qilib aytganda, talabalarda yuqori darajadagi pedagogik tafakkurni shakllantirish oliy pedagogik ta'limning asosiy vazifalaridan biri bo'lib qoladi.

Psixologik va pedagogik adabiyotlarda pedagogik tafakkur turlicha talqin qilinadi. Uning tahlili, avvalo, bu tushunchaning eng umumiy va barqaror xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'ladi. Shu bilan birga, pedagogik tafakkur ta'limiy faoliyatning mohiyatiga muvofiq, unga adekvat bo'lgan tafakkur turi sifatida

qaraladi. Bu tafakkur shakli o'qituvchining professional dunyoqarashida namoyon bo'ladigan, kasbga xos bo'lgan belgi va sifatlarning jamlanmasini ifodalaydi hamda haqiqiy pedagogik tafakkur egasi bo'lgan shaxsning mavjudligini ko'rsatadi.

Pedagogik tafakkurga oid umumiy ta'rifni rus pedagog olimi V.T.Chepikovning ilmiy izlanishlarida uchratamiz. U pedagogik tafakkurni kasbiy tafakkurning maxsus turi sifatida quyidagicha ta'riflaydi: "Pedagogik tafakkur – bu voqelikni kasbiy ong orqali aks ettirish shakli bo'lib, pedagogik fakt va hodisalarni anglash, ularning tabiati va mohiyatini tahlil qilish, ularni modellashtirish, kutilayotgan natijalarni oldindan loyihalash va prognoz qilish qobiliyatida namoyon bo'ladi" [5.204]. Bu ta'rif asosida xulosa qilish mumkinki, Chepikov pedagogik tafakkurni analitik-sintetik faoliyatning maxsus ko'rinishi deb talqin qiladi. Unga ko'ra, pedagogik fakt va vaziyatlarni aniqlash hamda ularning mazmun-mohiyatini tushunish – bu pedagogik voqelikni anglashning analitik jihatini tashkil etadi. Shu bilan birga, vaziyat modellarini ishlab chiqish, ularni oldindan rejalashtirish va natijalarni taxmin qilish esa sintetik tafakkur faoliyatining namunasidir.

Chepikovning fikricha, bo'lajak pedagoglar uchun eng muhim vazifa – bu pedagogik hodisalar va holatlarni chuqur nazariy asosda tahlil qilish malakalarini shakllantirishdan iboratdir. Bu jarayon esa o'z navbatida falsafiy, psixologik, pedagogik va metodik tahlil elementlarini o'z ichiga olgan ko'p qirrali va murakkab tafakkur tizimining shakllanishini nazarda tutadi.

Pedagogik tafakkur – bu pedagogik faoliyatning obyektiv jihatlarini umumlashtirib aks ettirish, ularni tahlil qilish va ijodiy qayta ishlash orqali yuzaga keladigan fikrlash tizimidir. U o'qitish va tarbiyalash jarayonlarining mohiyati, maqsadi va vazifalarini anglash, pedagogik hodisalarning xususiyatlarini tushunish, shuningdek, pedagogning kasbiy tajribasi asosida ta'lim-tarbiya jarayonlarini modellashtirishda namoyon bo'ladi. Boshqacha aytganda, pedagogik tafakkur – bu pedagog shaxsining qarashlari, kasbiy bilim va ko'nikmalarining integratsiyalashgan ifodasi bo'lib, o'qitishning samaradorligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Zamonaviy oliy pedagogik ta'lim didaktikasida talabalarni kasbiy faoliyatga yo'naltirilgan fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, ya'ni pedagogik tafakkurni shakllantirish muammosi yetarli darajada chuqur tadqiq etilmagan. Shu bois, bu sohada olib borilayotgan ilmiy izlanishlar pedagogik tafakkur fenomenining mazmun-mohiyatini aniqlash, uning shakllanish mexanizmlarini ishlab chiqish va diagnostik vositalarini takomillashtirish zaruriyatini ko'rsatmoqda.

Shuningdek, pedagogik tafakkurni shakllantirish jarayoni bo'lajak o'qituvchining kasbiy fazilatlarini individual rivojlantirish hamda zarur hollarda ularni tuzatishga qaratilgan ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bu esa o'qitishni individuallashtirish

va moslashtirishga yo‘naltirilgan samarali mexanizmlarni ishlab chiqish uchun zarur ilmiy ko‘rsatkichlarni beradi.

Pedagogik tafakkur, har qanday mutaxassisning kasbiy tafakkuri singari, muayyan kasbning o‘ziga xos jihatlarini aks ettiruvchi va shu bilan birga shaxsning ayrim psixologik xususiyatlarini shakllantiruvchi muhim tarkibiy qism hisoblanadi.

Pedagogik tafakkurning o‘ziga xos xususiyatlari va uni shakllantirish yo‘llari I.Isayev, I.Lerner, V.Slastenin va boshqa olimlarning ilmiy izlanishlariga mavzu bo‘lgan. Ilmiy manbalarda talabalar pedagogik tafakkurining shakllanishi ularning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘rganilgan (N.Voronova). Shu bilan birga, pedagogik tafakkurning asosi bo‘lgan bilimlarning ierarxik tizimini aniqlash orqali o‘qituvchining ta’lim jarayonidagi turli masalalarni samarali hal etish qobiliyati ta’minlanishi ta’kidlanadi (N.Kuzmina, Y.Kulyutkin, G.Suxobskaya).

Pedagogik tafakkur – bu pedagogik jarayonning obyektiv xususiyatlarini umumlashtirib aks ettirish va ularni ijodiy qayta ishlash, shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonlarini modellashtirishdan iborat bo‘lib, u pedagogik hodisalar tabiatining o‘ziga xosligi, o‘qitish va tarbiyalash maqsadlari hamda vazifalari, shuningdek, o‘qituvchining kasbiy tajribasi bilan belgilanadi [6.33].

Mazkur tafakkur turi, birinchidan, o‘qituvchining faoliyatida demokratlashtirish va insonparvarlik g‘oyalari hamda prinsiplariga amal qilish ko‘nikmasi va psixologik tayyorgarligini nazarda tutadi. Ikkinchidan, u umumta’lim maktabini yangilash bo‘yicha muhim masalalarni hal etishda amaliy yechimlarni topish, bu jarayonni mehnat sharoitlariga mos holda aniq ifodalash qobiliyatini talab etadi. Uchinchidan, o‘qituvchining o‘z faoliyat metodlarini zamonaviy pedagogik g‘oyalar, ilg‘or tajriba hamda shaxsiy yutuqlarni integratsiyalash asosida ijodiy ravishda yangilashga bo‘lgan layoqati va intilishi pedagogik tafakkurning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi.

Keng ma’noda olib qaralganda, pedagogik tafakkur – bu pedagogning kasbiy tadqiqotchilik ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan fikrlash faoliyatidir. U, avvalo, psixologik va pedagogik nazariya, kategoriya, prinsip va qonunlarni aniq pedagogik vaziyatlarga tatbiq etish, ularning asosida real kasbiy muammolarni hal etish ko‘nikmasini shakllantirishni nazarda tutadi. Shuningdek, u o‘qituvchining pedagogik intuitsiyasini, ya’ni bevosita va bilvosita anglash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik tafakkur pedagogik jarayonning dialektikasini – ayniqsa, uning ichki ziddiyatlarini, o‘z-o‘zini rivojlantirish mexanizmlarini, ob’ektiv va sub’ektiv tomonlarini anglash va tushunish qobiliyatini shakllantirishni ta’minlaydi. Bu fikrlash shakli shuningdek ilmiy bilishga oid obyektни ajratish, tavsiflash, tahlil qilish va tushuntirish metodlari hamda protseduralarini egallashni ham o‘z ichiga oladi. Unda modellashtirish, gipotezalarni ilgari surish va isbotlash, ilmiy tadqiqot olib borish,

pedagogik tajribani (xususan, o'z tajribasini) tahlil qilish va umumlashtirish kabi faoliyatlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Bular bilan bir qatorda, pedagogik tafakkur professional refleksiya (ya'ni o'z faoliyatini tahlil qilish va baholash) ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, u muloqotga tayyorgarlik, fikr almashishga yo'naltirilgan dialogik tafakkurni rivojlantiradi. Aynan ushbu dialogik fikrlash – o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida samarali intellektual muloqotni tashkil qilishning zaruriy shartidir.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, bo'lajak o'qituvchining pedagogik tafakkuri bevosita uning amaliy faoliyatiga bog'liq bo'lib, bu uni pedagog-olimning tafakkuridan ajratib turadi. Agar pedagog-olimning fikrlashi umumiy qonuniyatlarni izlab topishga yo'naltirilgan bo'lsa, o'qituvchining tafakkuri esa umumiy bilimlarni aniq ta'lim-tarbiya vaziyatlariga moslashtirishga qaratilgan. Shu sababli, o'qituvchining pedagogik tafakkuri ko'pincha amaliy tafakkur deb ataladi, bunda pedagogik vazifa ushbu tafakkur turining asosiy birlik birligi sifatida qaraladi.

Pedagogik tafakkur muammosi bo'yicha bir qator jiddiy ilmiy tadqiqotlar mavjud bo'lishiga qaramay, bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik tafakkuri tuzilmasini aniqlash masalasi hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Ilmiy manbalarni tahlil qilgan holda, biz pedagogik tafakkurni integrativ xususiyatga ega bo'lgan fikrlash shakli sifatida talqin qilamiz. U pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari haqidagi fundamental bilimlarga asoslanadi va kasbiy haqiqatni umumlashtirilgan, bilvosita shaklda aks ettirish, professional vazifalarni to'g'ri ilgari surish va ularni hal etish imkonini beradi. Mazkur aniqlash asosida pedagogik tafakkur quyidagi tarkibiy komponentlar asosida tuziladi:

- Bilish (kognitiv) komponenti,
- Motivatsion-axloqiy-qiymat komponenti,
- Amaliy (operatsion) komponent,
- Refleksiv komponent.

Bilish komponentini alohida ajratib ko'rsatish zarurati shundaki, aynan kasbiy bilimlar darajasi umumiy kasbiy yetuklikning, xususan, metodologik, nazariy (ayniqsa, psixologik-pedagogik), metodik va texnologik bilimlarga asoslangan kasbiy kompetensiyaning shakllanishi uchun poydevor hisoblanadi [10.356]. Mazkur komponentning yetarli darajada shakllanganligi pedagogik tafakkurning bilishga yo'naltirilganligini ta'minlaydi: u o'z ichiga ilmiy eruditsiyani, bilishga bo'lgan ehtiyoj va qiziqishni, intellektual faollikni, noodatiy fikrlashni va yangilikni his etish kabi jihatlarni qamrab oladi.

Umuman olganda, bilimlar quyidagi uch guruhga bo'linadi:

Empirik bilimlar – tajriba asosida shakllanadi va empirik tafakkurni rivojlantiradi,

Nazariy bilimlar – ilmiy asoslangan yondashuvni shakllantiradi va nazariy tafakkurga asos bo‘ladi,

Kvalimetrik bilimlar – amaliy-konstruktorlik tafakkurini rivojlantiradi.

Albatta, bu bilim turlari va ularning funksiyalari o‘zaro keskin ajratilgan emas; ular shartli ravishda farqlanadi. Chunki bilim – bu murakkab va ko‘p bosqichli tuzilma bo‘lib, u mustaqil holda insonning intellektual rivojlanish darajasini aniqlab bera olmaydi [7.92].

Motivatsiya pedagogik tafakkur tuzilmasida yetakchi o‘rin tutadi va shaxsiy faoliyatning dinamikasi hamda xarakterini tushuntirishda asosiy tushuncha sifatida namoyon bo‘ladi. Aynan motivatsiya tufayli bo‘lajak o‘qituvchida o‘ziga, o‘z harakatlariga, boshqa insonlarga, bilim olish jarayoniga, jamiyat va ta’lim muhitiga nisbatan munosabat shakllanadi. Boshqacha aytganda, kasbiy motivatsiya – bu inson pedagogik tafakkurdan nimaning evaziga foydalanadi, o‘z kasbiy salohiyati va energiyasini qanday namoyon etadi, degan savollarga javobdir. U harakatlantiruvchi, yo‘naltiruvchi va tartibga soluvchi funksiyalarni bajaradi hamda o‘qituvchining kasbiy ehtiyojlari, kutgan natijalari, da’volari, munosabatlari va qiziqishlarini o‘z ichiga oladi.

Motivatsion-axloqiy (qiymat) komponent pedagogik tafakkurda axborotni tanlab qabul qilish, unga mazmun va shaxsiy ahamiyat berish orqali bo‘lajak o‘qituvchining faoliyatini o‘zgarishga yo‘naltiradi – bu o‘zgarishlar ham shaxsda, ham professional haqiqatda yuz beradi. Motivatsiya, shu bilan birga, shaxsiy kasbiy tajribaning shakllanishiga, kasbiy ko‘nikma va sifatlarni egallashga, o‘z ustida ishlash (ya’ni o‘zini rivojlantirish) uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga yordam beradi.

Motivatsiya, shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy ong va o‘zini anglash darajasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bu inson psixikasining o‘ziga xos fenomeni hisoblanadi. Aynan ushbu o‘zini anglash orqali shaxs kasbiy faoliyatdagi harakatlarini tartibga soladi, kasbga oid talablar, o‘z imkoniyatlari va o‘zini professional faoliyat subyekti sifatida baholash asosida harakat qiladi.

Shaxsiy o‘zini anglashning muhim unsuri bu o‘z-o‘zini baholash bo‘lib, u o‘zini anglash va o‘ziga bo‘lgan munosabatdan iborat. O‘z-o‘zini baholash – bu shaxsiy faoliyatda o‘z harakatlarini, fazilatlarini, ruhiy rivojlanish darajasini va o‘z hayotidagi o‘rnini anglab yetish darajasini ifodalaydi. O‘z-o‘zini baholashning ontogenezi (individdning shaxs sifatida shakllanishi) jarayonidagi rivojlanish yo‘nalishi quyidagilarni o‘z ichiga oladi: o‘zini anglash, rivojlanish me’yorlarini tushunish, ushbu me’yorlar asosida o‘zini baholash, hamda o‘zini takomillashtirish orqali shaxsning kasbiy subyekt sifatidagi o‘zini ta’minlash.

Pedagogik tafakkurning operatsion sohasi esa bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy kompetentligining tarkibiy qismi sifatida quyidagi kasbiy ko‘nikmalarni egallashni nazarda tutadi:

gnostik ko'nikmalar (bilim olish va tahlil qilish),
kommunikativ ko'nikmalar (muloqotni tashkil qilish),
tashkiliy ko'nikmalar (jarayonni samarali boshqarish),
konstruktorlik-pedagogik ko'nikmalar (dars va faoliyat mazmunini loyihalash va yaratish).

Refleksiya – bu tafakkurdagi egotsentriklikni (ya'ni borliqqa faqat bir yoqlama, o'z nuqtai nazaridan qarash) bartaraf etishning eng muhim shartlaridan biridir. Bo'lajak o'qituvchi o'z pedagogik tafakkurini de-sentrlashtira olishi uchun u, avvalo, o'z pozitsiyasini obyektiv baholay olishi, boshqa insonning qarashlarini qabul qilib, tushuna olishi hamda mavjud biryoqlama yondashuvlarni yengib o'tishi lozim.

Agar o'qituvchida refleksiya darajasi (ya'ni reflektiv pedagogik tafakkur) yetarli bo'lmasa, u o'z fikrlash uslubini, o'qitishdagi shaxsiy yondashuvini o'quvchiga majburlab yuklashga moyil bo'ladi. Bu holatda u o'quvchiga yordam berishda aslida o'zining shaxsiy muammoni hal etishda foydalangan yondashuvni takrorlaydi. Eng xavflisi – o'qituvchi bu yondashuvni avtomatik tarzda, ongli ravishda emas, balki o'z fikrlarini «to'g'ri» deb hisoblab, ulardan farqli yondashuvlarni rad etgan holda amalga oshiradi. Natijada, bu tarzda fikrlash usuli o'quvchining o'zini rivojlantirish jarayoniga to'sqinlik qiladi, mustaqil tafakkurni shakllantirishni sekinlashtiradi.

Pedagogning o'ziga haddan ortiq e'tibor qaratishi, uning o'zaro ta'sir uslubini obyektiv baholashga qodir emasligini ko'rsatadi. Shu sababli, pedagogik tafakkurni rivojlantirish va uni bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetentligining ajralmas qismi sifatida qarash uchun reflektiv pozitsiyani shakllantirish va rivojlantirish muhimdir. Bunga quyidagilar kiradi:

- o'zini o'quvchi o'rniga qo'yib ko'rish;
- uning qarashlari bilan vaziyatni baholash;
- o'quvchi duch keladigan qiyinchiliklarni oldindan anglash;
- unga zarur va mazmunli yordam shakllarini prognoz qilish.

“O'qituvchi – o'quvchi” tizimidagi o'zaro ta'sir samaradorligini baholay olish qobiliyati katta ahamiyatga ega, chunki o'qituvchi aynan baholash orqali o'z ta'limiy rejalarini qayta ko'rib chiqadi va ularni yanada samarali loyihalash uchun zarur bo'lgan axborotni oladi.

Shu tarzda o'z faoliyatini reflektiv tarzda boshqarish – ya'ni uni doimiy nazorat, tahlil va tuzatishga tayyor bo'lish – o'qituvchining kasbiy yetuklik darajasining eng muhim ko'rsatkichlaridan biri sifatida qaraladi [10.356]. Umuman olganda, “o'qituvchi – o'quvchi” tizimidagi o'zaro ta'sir samaradorligini baholay olish qobiliyati pedagogik faoliyatning reflektiv-tahliliy komponenti bilan bevosita bog'liq bo'lib, u o'qituvchining kasbiy kompetentligini belgilovchi muhim mezonlardan biri hisoblanadi. Pedagogik jarayonning samaradorligi faqatgina ta'lim

mazmuni yoki metodlarining to'g'ri tanlanishi bilan emas, balki o'qituvchining o'z faoliyati natijalarini tahlil qila olish, o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlar tizimini baholash va mazkur jarayonni takomillashtirishga qaratilgan reflektiv faoliyatni amalga oshira olishi bilan ham belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, baholash pedagogik jarayonning yakuniy bosqichi emas, balki o'qituvchining keyingi faoliyatini loyihalash, ta'lim strategiyasini o'zgartirish va pedagogik qarorlar qabul qilish jarayonining muhim axborot manbai sifatida namoyon bo'ladi.

Ilmiy-pedagogik tadqiqotlarda refleksiya o'qituvchining o'z kasbiy faoliyatini anglash, tahlil qilish, baholash va takomillashtirishga yo'naltirilgan intellektual-amaliy faoliyat sifatida talqin qilinadi. Reflektiv boshqaruv sharoitida o'qituvchi o'z faoliyatini faqat bajariladigan vazifalar yig'indisi sifatida emas, balki doimiy rivojlanib boruvchi pedagogik tizim sifatida ko'ra boshlaydi. Natijada pedagog o'z dars jarayonini, o'quvchilarning o'quv faoliyatini, o'zaro muloqot xarakterini, qo'llanilgan metod va vositalarning samaradorligini muntazam ravishda tahlil qiladi, aniqlangan kamchilik va muammolar asosida ta'lim jarayonini qayta loyihalaydi. Bu esa pedagogik faoliyatning moslashuvchanligi, individuallashtirilganligi va samaradorligini ta'minlaydi.

Reflektiv boshqaruvning muhim jihatlaridan biri shundan iboratki, u o'qituvchini o'z faoliyatining subyekti sifatida shakllantiradi. Ya'ni o'qituvchi tayyor metodik ko'rsatmalarni mexanik ravishda bajaruvchi ijrochi emas, balki ta'lim jarayonini tahlil qiluvchi, pedagogik vaziyatlarni baholovchi, muammoli holatlarda mustaqil qaror qabul qiluvchi va o'z faoliyatini doimiy takomillashtirib boruvchi ijodiy mutaxassis sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli ham reflektiv faoliyat o'qituvchining kasbiy yetukligini ifodalovchi eng muhim ko'rsatkichlardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Kasbiy yetuklikning reflektiv komponenti o'qituvchining o'z pedagogik faoliyati natijalarini tanqidiy tahlil qila olish, o'z kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish yo'llarini belgilash hamda o'z-o'zini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Bunday yondashuv o'qituvchining pedagogik tafakkurini rivojlantiradi, uning kasbiy faoliyatini tizimli, ongli va maqsadga yo'naltirilgan holda tashkil etishga xizmat qiladi. Natijada o'qituvchi faoliyatida reproduktiv faoliyatdan konstruktiv va ijodiy faoliyatga o'tish jarayoni yuz beradi.

Shunday qilib, o'qituvchining o'z faoliyatini reflektiv tarzda boshqarishi, ya'ni pedagogik jarayonni doimiy tahlil qilish, baholash va zarur hollarda tuzatishlar kiritib borishga tayyor bo'lishi uning kasbiy kompetentligini, pedagogik mahoratini va kasbiy yetukligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Refleksiya pedagogik faoliyatning ichki mexanizmi sifatida o'qituvchining kasbiy o'sishi,

pedagogik innovatsiyalarni joriy etishi va ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik tafakkurni rivojlantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanlarining kesishgan nuqtasida joylashgan murakkab ilmiy-pedagogik muammo hisoblanadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun, avvalo, pedagogik tafakkurning psixologik mexanizmlari, uning shakllanish bosqichlari, shuningdek, pedagogik faoliyatga xos fikrlash uslublari va refleksiv jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy asosda o'rganish zarur. Chunki pedagogik tafakkur oddiy bilish jarayoni emas, balki pedagogik vaziyatni tahlil qilish, muammoni aniqlash, didaktik qaror qabul qilish, pedagogik ta'sir strategiyasini belgilash va natijani baholash kabi murakkab intellektual faoliyatlar tizimini o'z ichiga oladi.

Pedagogik-psixologik nuqtai nazardan, pedagogik tafakkur – bu o'qituvchining pedagogik vaziyatni tahlil qilish, o'quvchi shaxsini tushunish, ta'lim jarayonini loyihalash, pedagogik muammolarni hal etish va o'z faoliyatini refleksiv baholashga yo'naltirilgan kasbiy fikrlash turi hisoblanadi. Ushbu tafakkur turi umumiy mantiqiy tafakkurdan farqli ravishda ijtimoiy-psixologik, aksiologik va refleksiv komponentlarning integratsiyasi asosida shakllanadi. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik tafakkurni rivojlantirish jarayoni faqat nazariy bilimlarni o'zlashtirish bilan cheklanmay, balki pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, muammoli vaziyatlarni hal etish, refleksiv tahlil va pedagogik qaror qabul qilish faoliyatlari orqali amalga oshirilishi lozim. Psixologik jihatdan pedagogik tafakkurning shakllanishi bir necha muhim omillar bilan bog'liq bo'ladi. Birinchidan, bu kasbiy motivatsiya va pedagogik faoliyatga nisbatan qadriyatli munosabatning shakllanganligi bilan belgilanadi. Agar bo'lajak o'qituvchi pedagogik faoliyatni ijtimoiy ahamiyatga ega kasb sifatida anglab yetsa, uning pedagogik tafakkuri ham faolroq rivojlanadi. Ikkinchidan, refleksiya jarayoni pedagogik tafakkurning asosiy psixologik mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Refleksiya orqali talaba o'z pedagogik harakatlarini tahlil qiladi, xatolarini aniqlaydi, o'z faoliyatini takomillashtirish yo'llarini belgilaydi. Uchinchidan, pedagogik tafakkur empatiya, pedagogik kuzatuvchanlik, pedagogik tasavvur va pedagogik prognozlash kabi psixologik sifatlar bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanadi.

Pedagogik nuqtai nazardan esa pedagogik tafakkurni rivojlantirishning asosiy xususiyatlaridan biri – ta'lim jarayonini muammoli va refleksiv asosda tashkil etish hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchi tayyor bilimlarni o'zlashtiruvchi subyekt sifatida emas, balki pedagogik muammolarni mustaqil hal etuvchi, pedagogik vaziyatlarni tahlil qiluvchi va pedagogik qarorlar qabul qiluvchi shaxs sifatida shakllanishi zarur. Shu sababli pedagogik tafakkurni rivojlantirishda muammoli ta'lim, keys-stadi, loyiha asosida o'qitish, refleksiv topshiriqlar, pedagogik vaziyatlar tahlili, pedagogik

amaliyot jarayonlari muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan shu faoliyat turlari orqali talabalarda pedagogik fikrlashning tahliliy, prognostik, konstruktiv va refleksiv komponentlari shakllanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik tafakkurni rivojlantirishning yana bir muhim pedagogik-psixologik xususiyati – bu tafakkurning qadriyatga yo'naltirilgan xarakterga ega ekanligidir. Ya'ni, pedagogik tafakkur faqat pedagogik vaziyatni hal etishga emas, balki o'quvchi shaxsini rivojlantirish, uning qiziqishlari, ehtiyojlari va individual xususiyatlarini hisobga olishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bu esa o'qituvchidan nafaqat bilim va metodik tayyorgarlikni, balki yuqori darajadagi pedagogik madaniyat, ma'naviy-axloqiy pozitsiya va ijtimoiy mas'uliyatni ham talab etadi. Quyida pedagogik tafakkurga oid mualliflik ta'rifimizni keltiramiz:

Pedagogik tafakkur - bu pedagogning ta'lim-tarbiya jarayonini bilim, tajriba, malakaga tayangan holda olib borishlik va pedagogik muammolarni hal qilishga qaratilgan o'ziga xos aqliy faoliyati bo'lib, u ta'lim jarayonidagi hodisalarni tahlil qilish, ularning sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va kutilmagan pedagogik vaziyatlarda eng maqbul qarorni qabul qilish qobiliyatidir.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinl pedagogik tafakkur – bu faqat intellektual jarayon emas, balki shaxsning qadriyatlari, kasbiy pozitsiyasi va pedagogik dunyoqarashi bilan bog'liq murakkab integrativ sifat hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Karimov B. Abdulla Qodiriy va germeneytik tafakkur. – Toshkent: Akademnashr, 2014. – 135 b.
2. Mahmudxo'ja Behbudiy. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018. – 120 b.
3. Maxmudova G. Jadidizm va Turkistonda axlokiy-estetik fikr tarakkiyoti. — Toshkent: «Davr press», 2008. – 320 b.
4. Nazarov Q. Falsafa asoslari: O'quv qo'llanma – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2018. – 380 b.
5. Чепиков В.Т. Педагогическая практика студентов: учебное пособие/В.Т. Чепиков. – М., 2003. С.204.
6. Бондаревская Е.В. Гуманитарная методология исследования целостного образовательного процесса в педагогическом вузе // Грани познания. 2014. №6(33). www.grani.vspu.ru
7. Паламарчук В.Ф. Техне інтелектус. Технологія інтелектуальної діяльності учнів. – Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1999. – 92 с.

8. Гафаров Н. История культурно-просветительской деятельности джадидов в Бухарском эмирате. - Хужанд, 2000. – 176 с.
9. Долгова, В. И. (2018). Аксиологические основания педагогической деятельности. Челябинск: ЮУрГУ.
- 10.Дьюи, Джон // Педагогический энциклопедический словарь / Под ред. Б.М.Бим-Бада. – М., 2003. – С. 356.
- 11.Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал (психологические проблемы) / Л.М. Митина. – М.: Дело, 1994. – 216 с.
- 12.Паламарчук В.Ф. Техне інтелектус. Технологія інтелектуальної діяльності учнів. – Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1999. – 92 с.
- 13.Самойлович А. Первое тайное общество младобухарцев // Восток, 1922. – №1. – С. 98-99.
- 14.Кашапов М.М. Психология профессионального педагогического мышления: дисс. ... док. / канд. психол. наук. – Ярославль, 2000. – 444 с.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ЦИФРОВЫМ МАТЕРИАЛАМ ДЛЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПЛАТФОРМ В ПРЕПОДАВАНИИ СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ МИРА

Очилова Мехрубон Суратовна

базовый докторант Самаркандского государственного педагогического
института

Email: mexrubonochilova97@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются основные требования к электронным образовательным материалам (ЭОМ) по социально-экономической географии, предназначенные для размещения на образовательных платформах. При анализе, особое внимание уделяется научно-педагогическим, содержательным и методическим требованиям. На основе анализа современных научных публикаций и рекомендаций международных организаций сформулированы требования к научной достоверности, актуальности, структурированности, интерактивности, визуализации пространственных данных, доступности, педагогической целесообразности и оцениванию результатов обучения. Особое внимание уделяется специфике социально-экономической географии. Предложена приблизительная структура электронных образовательных материалов, предназначенная для интеграции в образовательную платформу.

Ключевые слова: Электронные образовательные материалы, социально-экономическая география, образовательные платформы, уроки географии, требования к цифровым материалам, цифровые образовательные ресурсы.

KEY REQUIREMENTS FOR DIGITAL MATERIALS FOR EDUCATIONAL PLATFORMS IN TEACHING WORLD SOCIO-ECONOMIC GEOGRAPHY

Ochilova Mekhrubon Suratovna

PhD student, Samarkand State Pedagogical Institute

Abstract: This article examines the key requirements for electronic educational materials (EEMs) in socio-economic geography designed for deployment on educational platforms. The analysis pays special attention to scientific, pedagogical, content-related, and methodological requirements. Drawing on an analysis of contemporary scientific publications and recommendations from international organizations, the authors outline requirements regarding scientific accuracy, relevance, structure, interactivity, spatial data visualization, accessibility,

pedagogical appropriateness, and learning outcome assessment. Particular emphasis is placed on the specific nature of socio-economic geography. Finally, a tentative framework for electronic educational materials intended for integration into an educational platform is proposed.

Keywords: Electronic educational materials, socio-economic geography, educational platforms, geography lessons, requirements for digital materials, digital educational resources.

DUNYO IJTIMOIIY-IQTISODIY GEOGRAFIYASINI O‘QITISHDA TA’LIM PLATFORMALARI UCHUN RAQAMLI MATERIALLARGA QO‘YILADIGAN ASOSIY TALABLAR

Ochilova Mehrubon Suratovna

Samarqand davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada ta’lim platformalariga joylashtirishga mo’ljallangan ijtimoiy-iqtisodiy geografiya faniga oid elektron ta’lim materiallariga (ETM) qo’yiladigan asosiy talablar ko’rib chiqiladi. Tahlil jarayonida ilmiy-pedagogik, mazmuniy va metodik talablarga alohida e’tibor qaratilgan. Zamonaviy ilmiy nashrlar hamda xalqaro tashkilotlarning tavsiyalarini tahlil qilish asosida ilmiy ishonchlilik, dolzarblik, tizimlilik, interaktivlik, fazoviy ma’lumotlarni vizuallashtirish, qulaylik, pedagogik maqsadga muvofiqlik va o’quv natijalarini baholash bo’yicha talablar ishlab chiqildi. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy geografiyaning o’ziga xos xususiyatlariga alohida to’xtalib o’tilgan. Maqolada ta’lim platformasiga integratsiya qilish uchun elektron ta’lim materiallarining taxminiy tuzilmasi ham taklif etilgan.

Kalit so’zlar: Elektron ta’lim materiallari, ijtimoiy-iqtisodiy geografiya, ta’lim platformalari, geografiya darslari, raqamli materiallarga qo’yiladigan talablar, raqamli ta’lim resurslari.

Введение: Цифровизация образования, значительно меняет способы преподнесение информации, её освоение и контроля. Особенно цифровая среда предоставляет большие возможности в преподавании социально-экономической географии мира, содержание которого связанна с пространственными и динамичными процессами и явлениями. В том числе в преподавании тем связанных с населением, промышленностью, международным отношениям и территориальным промышленным комплексам, визуальные и интерактивные материалы являются ключевыми материалами для их освоения [1]. В традиционных учебниках подобные темы представлены в виде статистического текста, иногда включающие таблицы и карты. Однако, современные исследования подтверждают, что эффективность цифровых

технологий зависит не только от наличия технических инструментов, но и от качества методического проектирования учебного материала. Соответственно, электронные образовательные материалы по социально-экономической географии мира должен рассматриваться не как электронная копия учебника, а как специально спроектированный цифровой дидактический объект [5].

Методика: Исследование основано на анализе и систематизации научных публикаций по цифровизации географического образования и международных рекомендаций в области цифрового образования.

В преподавании социально-экономической географии учебными материалами могут служить цифровые учебно-методические ресурсы, которые содержат структурированный учебный контент, визуально-картографические учебные материалы, интерактивные элементы, задания и средство контроля результатов обучения. В отличие от обычного электронного учебника, полноценный электронные материалы должен обеспечивать не только передачу информации, но и активную деятельность учеников [7]. Ниже в графике приведены, основные виды активности которыми могут заниматься ученики на уроках социально-экономической географии мира, с использованием платформ.

Рис 1. Предполагаемая интерактивная деятельность учеников при использовании образовательной платформы [2], [8], [9].

Электронный материал должен преимущественно быть ориентирован на деятельностный подход и исследовательское обучение, а не только на

получение информации. 19 марта 2026года, в Хельсиньки (Финляндия) на «International Day for Digital Learning» эксперты UNESCO, UNICEF и ITU и педагогики из разных стран остановились на основных семи принципах. На основе чего была создана «Charter for Public Digital Learning Platforms» описывающий семи принципов создания современных образовательных платформ (Digital learning platforms).

Public

- Платформы должны управляться, финансироваться и контролироваться государственными органами, а также способствовать укреплению суверенитета национальной системы образования.

Inclusive

- Платформы должны предоставлять равные возможности для всех, обеспечивая многоязычную поддержку, доступность для обучающихся с ограниченными возможностями, а также дизайн, адаптированный для работы на недорогих устройствах и в условиях нестабильного интернет-соединения.

Pedagogical

- Платформы должны работать под руководством преподавателя, отличаться педагогическим разнообразием и обеспечивать баланс между обучением с наставником и самостоятельным исследованием.

Complementary

- Платформы должны дополнять традиционные школы и учителей, а не заменять их; они должны быть интегрированы в существующую образовательную политику и планы по развитию цифровой инфраструктуры, а также способствовать их реализации.

Open

- Платформы и их контент должны создаваться на основе открытых стандартов, лицензироваться для повторного использования, проектироваться с учетом интероперабельности и быть интегрированными в более широкую цифровую общественную инфраструктуру.

Focused

- Разработка платформы должна опираться на образовательные потребности и приоритеты, а не на технологическую новизну; процесс совершенствования должен определяться четкими приоритетами и основываться на фактических данных и предпочтениях пользователей.

Trastworthy

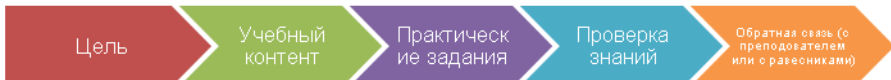
- Платформы должны быть точными, надежными и безопасными, соответствовать возрастным особенностям и ответственно распоряжаться конфиденциальными данными обучающихся; при внедрении искусственного интеллекта и других передовых технологий необходимо проводить их проверку на безопасность и соответствие образовательным целям.

Рис 2. Международно-рекомендованные принципы «UNESCO-UNICEF-UTI Charter» для создания образовательных платформ и его контента [9].

Исходя из вышесказанных, можно выявить следующие основные требования к электронным образовательным материалам. Они адаптированы для платформы по социально экономической географии мира.

Основные требования к Электронным образовательным материалам

№	Основные требования	Значение этих требований
1	Научная достоверность	Первым и самым важным требованием к ЭОМ является его научная достоверность. При составлении ЭОМ важно уделить внимание, на её соответствие с международно-принятыми научно-географическим понятиям, в том числе, материалам Международного географического образования. Также, важно опираться на проверенные научные и статистические источники (данные Международного Банка, Банк Развития, UNESCO и др.). Материал должен содержать корректные географические термины в соответствии с топонимическими и географическими словарями.
2	Актуальность	Для социально-экономической географии данное требование особенно актуально. Показатели населения, ВВП, занятости, миграции, добыча и производство, торговля и другие показатели постоянно меняются. В материалах должно использоваться актуальные данные (при возможности лучше использовать данные последних 2-3х лет), или указать конкретный год или период статистики. Материалы, в котором статистические данные старые, или показатели представлены без указания времени и источника, быстро теряют научную ценность [3].
3	Соответствие образовательным целям	Каждый электронный модуль должен содержать чётко сформулированный результат обучения. ЭОМ должны быть качественными и соответствовать государственным образовательным программам. Например, после изучения темы «Международный транспорт» обучающий должен знать: важные мировые транспортные узлы, главные дороги, и их значение в мировой экономике. Они должны уметь сравнить уровень развития транспортной инфраструктуры различных регионов, интерпретировать тематические карты со статистикой, прогнозировать значимость транспортных проектов. Для достижения такого уровня ЗУНов, необходима составить научные материалы по схеме

		
4	Структурированность и модульность	Материалы для образовательных платформ должны иметь чётко выраженную модульную структуру. Для основного курса можно сохранить структуру глав учебника и их тем, как закономерность строение модулей. Но при этом к модулю можно добавить интерактивные карты или визуализацию, статистические данные, практическое задание, исследовательское задание, тест или интерактивные игры, дополнительные материалы. Так как они предназначены для интеграции в школьный учебный процесс. А в дополнительных инструментах, структура модулей определяется в зависимости от содержания материала. Например, для изучения социально-экономической характеристики страны, материал может иметь следующую структуру: названия страны; демонстрация особенностей (в картинках); краткое введение; основные данные; минералы; населения; экономика; промышленность; сельское хозяйство; внешние экономические связи; транспорт; энергетика; туризм; основные социально-экономические проблемы; интересные факты. Модульность позволяет обучающимся небольшими логически завершёнными блоками и возвращаться к отдельным темам при необходимости.
5	Интерактивность	Одним из главных преимуществ электронной среды является возможность интерактивного взаимодействия с учебным материалом. В контексте социально-экономической географии особенно эффективными считаются: интерактивные карты, картограммы (карточки), задания на сопоставление территории, и различные виды интерактивных тестов. Исследования цифровых технологий в преподавании географии показывают, что интерактивные инструменты позволяют учащимся анализировать пространственное проявление социальных различий и развивать навыки пространственного мышления. При этом интерактивные

		элементы должны использоваться целесообразно, для решения, определённых дидактических задач.
6	Мультимедийность	Мультимедийные элементы, как и интерактивные должны использоваться в соответствии с педагогическим целями. В научных литература подтверждены эффективность в преподавании географии, таких мультимедиа как: видео уроки, аудио уроки, анимации, графики, диаграммы, рисунки, фотоснимки, виртуальные путешествия, карты, элементы виртуальной и дополнительной реальности.
7	Доступность и инклюзивность	Электронные образовательные ресурсы должны быть в режиме открытого доступа, для максимального распространения и достижения максимально широкого круга пользователей (учителей и учеников). При составлении электронных учебных материалов (текстов, изображений, аудио, видео и др.), рекомендуется учитывать пользователей с различными образовательными потребностями. Например: использовать читаемые шрифты; использовать цветовые контрасты; при возможности добавить субтитр к видео; использовать понятные структуры страниц и их перехода; адаптация материалов как для компьютеров, так и для андроидов. При использовании карт желательно дополнять их текстовыми описаниями, так как не все пользователи одинаково умеют читать географические карты.
8	Методическая целесообразность	При создании электронных материалов должны учитываться возраст, уровень подготовки, и образовательные потребности учеников. И соответственно должны подбираться и методы. Для школьников эффективнее использовать более простые визуализации, и пошаговые инструкции для выполнения заданий. Особенно эффективными являются методы проблемного обучения, проектное обучение, сравнительный анализ, кейсы и работы с реальной статистикой.
9	Система	Качественные электронные образовательные материалы не должны ограничиваться простыми открытыми

	заданий	тестами. Целесообразно включить в материал различные виды заданий исходя от специфики материала и темы. Например: для освоения основных понятий можно использовать карточки, а также игры найди подходящее, выбери лишнее, сгруппируй и др. А для закрепления стран мира более эффективны двухэтапные задания, которые содержат элементы исследования и анализа. К примеру, задание «Fill the gaps» (заполни пропуски) дополненный с SWOT анализом. Или цифровой диктант, дополненный с диаграммой вена и т.д. Соответственно в зависимости от уровня сложности заданий растёт и уровень освоения материала от репродуктивного к аналитическому, к исследовательскому и наконец к творческому. В творческом уровне, ученики должны выполнять более сложные задания, такие как, подготовка аналитического отчёта, разработка сценария регионального развития, Решение конкретной социально-экономической проблемы территории.
10	Обратная связь и демонстрация результатов	Цифровые материалы должны не только содержать задания, но и их правильные ответы с кратким объяснением. Это не только даёт возможность проверить себя, но и заполнить пробелы в знаниях. Кроме того, элементы, демонстрирующие прогресс, мотивируют учащихся. Чаты в конце каждого модуля, или отдела помогает обсуждать непонятные или спорные данные по темам, повышает вовлеченность, и коллаборацию.

Кроме содержательных и структурных требований к ЭОМ, имеются также технические требования к ним. Электронные материалы для образовательной платформы должны быть технически совместимы с различными устройствами. Желательно чтоб материалы , одинакова эффективно работать и в компьютерах, и в планшетах, и в смартфонах. Размеры файлов должны быть оптимизированы для быстрого скачивания и использования. Возможность использования некоторых инструментов без подключения в интернет. На основе всех этих требований автором предлагается следующая модель электронных образовательных ресурсов[4].

Модель электронных образовательных ресурсов

Компонент	Содержание	Основные функции
Введение	Актуальность темы	Мотивация
Целепологания	Результаты обучения	Что будет знать обучающий после освоение темы
Понятийный аппарат	Термины и определения	Формирование понятий
Теория, статистика и карты	Структурированный текст с рисунками, таблицами, графиками и инфографиками; Интерактивные тематические карты или ссылки на них	Освоение содержания, пространственный и качественный анализ
Наглядность	Презентация (PPt) всех выше приведенных компонентов)	Визуальное восприятие темы
Мультимедиа	Видео урок, и образовательные фильмы	Повышения эффективности освоения основного содержания темы
Практическое задание	На основе работы с картами и данными выполнение интерактивных заданий с геймификационным характером	Закрепление темы и формирование ЗУНов
Тесты	Автоматизированная проверка	Контроль и самоконтроль
Раздаточные материалы	Тесты и задания по теме для распечатки, а также готовые шаблоны некоторых методов, и игр.	Повысить эффективность платформы при отсутствии возможности доступа к ней (у некоторых учеников или всех)

Современные тенденции развития географического образования заключается в переходе от простых цифровых учебников к модели "цифровая образовательно-исследовательская среда". В первом случае электронный ресурс просто повторяет содержание печатного учебника. Во втором случае он предоставляет возможность ученикам легче освоить материал, и самостоятельно работать с картографическими и пространственными данными. Особенно для Социально-экономической географии вторая модель является более перспективной. Например, тема "Международный транспорт" может быть организована не только как текст о транспортных узлах и дорогах, но и как интерактивная игра, или мини исследование, в котором школьники анализируют факторы развития транспортной инфраструктуры, сравнить страны, выявить основные ограничения и возможности страны. При этом стоит не забыть что, цифровые технологии не могут заменить педагогическую методику, они наоборот помогают усилить её. Последние исследования, также подчёркивают, важность выявления педагогических эффектов зависящих от технологий, и от выделения тех, которые зависят от самой учебной программы. Следовательно, основным объектом проектирования должен быть не отдельные цифровые материалы, а образовательный сценарий созданный самим педагогом, в котором цифровой инструмент выполняет конкретную учебную функцию. Именно в этом контексте ключевым является развитие навыков учителей по эффективному и целесообразному применению образовательных платформ [4], [6], [9].

В заключении, нужно сказать что, ЭОМ по социально-экономической географии, предназначенный для образовательной платформы представляет собой научно обоснованный, методически разработанный и технологически адаптированный цифровой продукт. И он должен отвечать к таким требованиям как, научная достоверность, актуальность содержания, соответствие образовательной программе и его целям, иметь модульную структуру, интерактивность, содержать актуальные статистические данные, иметь качественную визуализацию, быть доступным, наличие практических заданий, автоматизация и поддержка обратной связи. Следующим поколением электронных образовательных ресурсов возможно будут, интерактивные учебные модули, с помощью которых обучающиеся самостоятельно работают с актуальными геоданными, сравнивают территории, формируют гипотезы, но при этом получают обратную связь. Современные исследования подтверждают потенциал ГИС, интерактивных карт и других геопространственных технологий для развития пространственного мышления [1].

Список источников:

1. Bondarenko O.V. Teaching geography with GIS: a systatic review, 2010-2024//Science Education Quarterly. 2025 Vol 2, №1. P. 24-40. DOI: 10.55056/seq.903
2. Zhanayeva M. Innovative Educational Technologies for Teaching Social Geography in Secondary Schools// Geography and Sustainable Development. 2026. Vol 2 №3 P. 69-73 DOI: 10.31489/3106-9649
3. Yelay Y. Digital Technologies as a Tool for Teaching Spatial Dimensions of Social Inequality// World Scientific Reports. 2026 №12
4. Urinova N.S. Methods for Integrating Modular and Digital Technologies in Geography Education // Mental Enlightenment Sciencific-Methodological Journal. 2025 Vol 6 №5. P. 186-196. DOI: 10.37547
5. Makhmudova M.J., Nomonov N.N. Current Issues of the Use of Innovative Technologies in the Teaching of World Economic and Social Geography // Educational Research in Universal Sciences. 2023. Vol. 2, № 11. P. 390-393.
6. Murzinova A. et al. A systematic review of the effectiveness of teching geoecological issues to geography to geography srudents using digital technologies // Frontiers in Education. 2026. Doi: 10.3389/feduc.2026 1940081
7. Jurayev E.K. Electronic educational Resources Used in Teaching Geography and Their Advantages // International Journal of Sciences and technology. 2025. Vol 2 №3 P. 219-223. DOI: 10.70728/tech.v2io3.035
8. UNESCO Guidlines for Accessible Information in Learning (ICT4IAL). // Evropean agency for Special Needs and Inclusive Education. 2015 p 12-18.
9. UNESCO, UNICEF, ITU. Charter for Publik Digital Learning Platforms: seven principles to steer and sustain publik digital learning platforms <https://www.unesco.org/en/digital-education/learning-plaforms-gateway/charter>. 2026 P. 6-17

KITOBXONLIK MUHITINI SHAKLLANTIRISHDA MAKTAB KUTUBXONACHILARINING KASBIY SALOHİYATI VA PEDAGOGIK ROLI

Rustamova Navbaxor Yaxshiboyevna

Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi o'qituvchisi

e-mail: d.xojamberdiyev@digital.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyati va pedagogik roldan samarali foydalanish orqali kitobxonlik muhitini shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik asoslari tahlil qilingan. Unda maktab kutubxonachisining axborot-bibliografik, pedagogik-kommunikativ, raqamli, innovatsion, tashkilotchilik va ijtimoiy sheriklik kompetensiyalarining kitobxonlik faoliyatini rivojlantirishdagi o'rni ochib berilgan. Shuningdek, individual-pedagogik yo'naltirish, maktab-oila-mahalla hamkorligi, motivatsion faoliyat, an'anaviy va raqamli resurslarni integratsiyalash hamda uzluksiz kasbiy rivojlanish kitobxonlik muhitini shakllantirishning muhim mexanizmlari sifatida asoslangan.

Kalit so'zlar: maktab kutubxonasi, maktab kutubxonachisi, kasbiy salohiyat, pedagogik kompetensiya, kitobxonlik muhiti, mutolaa madaniyati, ijtimoiy sheriklik, maktab-oila-mahalla hamkorligi, raqamli kompetensiya, kasbiy rivojlanish.

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РОЛЬ ШКОЛЬНЫХ БИБЛИОТЕКАРЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ СРЕДЫ

Рустамова Навбахор Яхшибоевна

Преподаватель Самаркандского областного центра

педагогического мастерства

Аннотация. В данной статье анализируются социально-педагогические основы формирования читательской среды посредством эффективного использования профессионального потенциала и педагогической роли школьного библиотекаря. Раскрывается роль информационно-библиографической, педагогико-коммуникативной, цифровой, инновационной, организационной и социальной компетенций школьного библиотекаря в развитии читательской деятельности. Также устанавливаются важные механизмы формирования читательской среды: индивидуально-педагогическое руководство, сотрудничество школы, семьи и района, мотивационные

мероприятия, интеграция традиционных и цифровых ресурсов, а также непрерывное профессиональное развитие.

Ключевые слова: школьная библиотека, школьный библиотекарь, профессиональный потенциал, педагогическая компетенция, читательская среда, культура чтения, социальное партнерство, сотрудничество школы, семьи и района, цифровая компетенция, профессиональное развитие.

PROFESSIONAL CAPACITY AND PEDAGOGICAL ROLE OF SCHOOL LIBRARIANS IN CREATING A READING ENVIRONMENT

Rustamova Navbakhor Yakhshiboevna

Teacher at the Center for Pedagogical Excellence of the Samarkand Region

Abstract. This article analyzes the socio-pedagogical foundations of the formation of a reading environment through the effective use of the professional potential and pedagogical role of the school librarian. It reveals the role of the school librarian's information-bibliographic, pedagogical-communicative, digital, innovative, organizational and social partnership competencies in the development of reading activities. It also establishes individual-pedagogical guidance, school-family-neighborhood cooperation, motivational activities, integration of traditional and digital resources, and continuous professional development as important mechanisms for the formation of a reading environment.

Keywords: school library, school librarian, professional potential, pedagogical competence, reading environment, reading culture, social partnership, school-family-neighborhood cooperation, digital competence, professional development.

Kirish. Bugungi kunda globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida shaxsning axborotni izlash, anglash, tahlil qilish va undan mazmunli foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biriga aylanmoqda. Raqamli texnologiyalar, mobil qurilmalar, ijtimoiy tarmoqlar va sun'iy intellekt vositalarining keng qo'llanilishi axborotdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, o'qish va mutolaa faoliyatiga nisbatan yangi pedagogik talablarni ham yuzaga keltirmoqda. Shu sababli kitobxonlikni rivojlantirish, shaxsda muntazam mutolaa ehtiyojini shakllantirish va buning uchun qulay kitobxonlik muhitini yaratish zamonaviy ta'limning dolzarb vazifalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Kitobxonlik muhitining shakllanishida oila, ta'lim muassasasi, kutubxona va mahalla kabi ijtimoiy institutlarning o'zaro hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, maktab kutubxonasi o'quvchilarning kitob bilan bevosita muloqotini ta'minlash, ularning mutolaaga qiziqishini oshirish, mustaqil o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish hamda kitob tanlashga yo'naltirish imkoniyatiga ega bo'lgan muhim

pedagogik muhit hisoblanadi. Shu jihatdan maktab kutubxonachisining faoliyati nafaqat axborot-kutubxona xizmatlarini ko'rsatish, balki o'quvchilar, ota-onalar, pedagoglar va mahalla vakillari o'rtasida kitobxonlikka oid hamkorlikni tashkil etish bilan ham bog'liqdir.

Mazkur vazifalarni samarali amalga oshirishda maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyati va pedagogik kompetensiyalari muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Mamlakatimizda kitobxonlikni rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralib, yosh avlodni kitob o'qishga jalb etish, mutolaa madaniyatini yuksaltirish, maktab, oila va mahallada kitobxonlikni keng targ'ib qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, 2026-yil 22-mayda kitobxonlikni rivojlantirish bo'yicha umummilliy harakatga start berilib, kitobxonlik muhitini kuchaytirish, yoshlarning mutolaaga qiziqishini oshirish hamda ushbu jarayonda ta'lim muassasalari va jamoatchilik imkoniyatlaridan samarali foydalanish vazifalari belgilandi. Mazkur jarayonda maktab kutubxonachilarining kasbiy salohiyatidan samarali foydalanish va ularning pedagogik imkoniyatlarini kengaytirish masalasi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Shundan kelib chiqib, kitobxonlik muhitini shakllantirishda maktab kutubxonachilarining kasbiy salohiyati va pedagogik rolini ilmiy jihatdan asoslash, ularning o'quvchi, oila, ta'lim muassasasi va mahalla o'rtasidagi kitobxonlikka oid hamkorlikni tashkil etish imkoniyatlarini aniqlash muhim vazifa sifatida belgilandi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Kitobxonlikni rivojlantirish, o'qish savodxonligini shakllantirish va maktab kutubxonalarining ta'lim jarayonidagi o'rnini o'rganish masalalari jahon pedagogikasi va kutubxonashunosligida keng tadqiq etilgan. Mazkur tadqiqotlarda o'qishning o'quvchi shaxsining intellektual rivojlanishidagi ahamiyati, mutolaaga qiziqishni shakllantirish, maktab kutubxonasining ta'limiy imkoniyatlari hamda kutubxonachining professional faoliyati kabi masalalarga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, IFLA va UNESCOning maktab kutubxonalariga oid hujjatlarida maktab kutubxonasi o'quvchilarning savodxonligi, tanqidiy fikrlashi, ijodkorligi va mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini qo'llab-quvvatlovchi muhim ta'limiy muhit sifatida talqin qilinadi [3].

Mazkur yondashuv maktab kutubxonachisi faoliyatining axborot-kutubxona xizmatidan pedagogik faoliyat sari kengayib borayotganini ko'rsatadi. Maktab kutubxonachisi faoliyatining o'quv natijalariga ta'sirini empirik jihatdan o'rgangan tadqiqotlarda ham ushbu fikrlar o'z tasdig'ini topadi. 2023-yilda Library & Information Science Research jurnalida e'lon qilingan tadqiqotda maktab kutubxonachisi mavjud bo'lgan boshlang'ich ta'lim muassasalaridagi o'quvchilarning o'qish va matematika natijalari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari maktab kutubxonachisi faoliyatining mavjudligi o'quvchilarning ta'limiy natijalari

bilan ijobiy bog‘liqligini ko‘rsatgan. Shuningdek, kutubxona fondining yangiligi, fond hajmi, byudjet va kitoblarning aylanish darajasi kabi omillar ham ta’lim natijalari bilan bog‘liqligi aniqlangan [4]. Bu natijalar maktab kutubxonasining samaradorligini faqat moddiy-resurs ko‘rsatkichlari bilan emas, balki uni boshqaruvchi va pedagogik jarayonga integratsiya qiluvchi mutaxassis faoliyati bilan ham bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi.

Maktab kutubxonalarining kitobxonlikni rivojlantirishdagi o‘rniga bag‘ishlangan zamonaviy tadqiqotlarda esa kutubxona faoliyatining o‘qishga motivatsiya, adabiyot tanlash imkoniyati, kutubxona muhiti va jamoatchilik bilan hamkorlik kabi jihatlari tobora ko‘proq o‘rganilmoqda. Chin Ee Loh va Kasey Garrison tomonidan amalga oshirilgan tizimli adabiyotlar sharhida 2016-2023-yillarda maktab kutubxonalarining zavq uchun o‘qishni rivojlantirishdagi rolga bag‘ishlangan tadqiqotlar umumlashtirilib, maktab kutubxonasining ahamiyati, o‘quvchining adabiyot tanlash imkoniyati, kutubxona muhiti va jamoatchilik omili asosiy yo‘nalishlar sifatida ajratilgan [5]. Tadqiqotchilarning xulosalari maktab kutubxonasini faqat kitob olish va qaytarish joyi sifatida emas, balki o‘quvchining mutolaa faoliyatini shakllantiruvchi ijtimoiy va pedagogik muhit sifatida qarash zarurligini ko‘rsatadi. Kitobxonlikning ijtimoiy muhit bilan bog‘liqligi xalqaro tadqiqotlarda oilaviy va jamoaviy omillar nuqtayi nazaridan ham o‘rganilgan. OECD tomonidan PISA tadqiqotlari doirasida o‘qish faoliyatiga oid materiallarda o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan munosabati, o‘qishdan zavqlanishi va o‘qish amaliyotining ularning savodxonlik natijalari bilan bog‘liqligi tahlil qilingan [6]. UNESCOning savodxonlik va ta’limga oid materiallarida ham savodxonlikni rivojlantirishda oila, ta’lim muassasasi va jamoaning o‘zaro hamkorligi hamda uzluksiz ta’lim muhitini shakllantirish zarurligiga e’tibor qaratiladi [7]. Mazkur yondashuvlar kitobxonlikni individual faoliyat sifatida emas, balki shaxsni o‘rab turgan ijtimoiy-pedagogik muhit bilan uzviy bog‘liq jarayon sifatida tadqiq etish imkonini beradi. O‘zbekiston sharoitida kitobxonlikni rivojlantirish masalasi, avvalo, yosh avlodning mutolaa madaniyatini shakllantirish, kitobga qiziqishini oshirish, kutubxona faoliyatini takomillashtirish va kitobxonlikni ijtimoiy-ma’naviy qadriyat sifatida qaror toptirish yo‘nalishlarida rivojlanib bormoqda. So‘nggi yillarda mamlakatda kitobxonlikni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan davlat siyosati, ta’lim muassasalari va axborot-kutubxona tizimi faoliyatining takomillashtirilishi ushbu masalaning ilmiy-amaliy ahamiyatini yanada oshirdi.

Tahlil va natijalar. Kitobxonlik muhitini shakllantirishni faqat kitob fondining mavjudligi, kutubxonaning moddiy-texnik bazasi yoki kitobxonlik tadbirlarining muntazam tashkil etilishi bilan izohlash yetarli emas. Bizningcha, kitobxonlik muhiti shaxsning kitobga bo‘lgan qiziqishi, mutolaa ehtiyoji va mustaqil o‘qish faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi ijtimoiy, pedagogik, axborotiy va madaniy shart-sharoitlarning

o‘zaro bog‘liq tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday muhitda kitobxonning yoshi, qiziqishi, ehtiyoji va individual imkoniyatlarini hisobga olish, unga mos adabiyotlarni tavsiya etish hamda muntazam mutolaa uchun motivatsion sharoit yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli kitobxonlik muhitining samaradorligi mavjud resurslarning miqdoridan ko‘ra, ularni kitobxon ehtiyojlari bilan mazmunan bog‘lay oladigan pedagogik subyekt faoliyatiga ham bevosita bog‘liqdir.

Mazkur jarayonda maktab kutubxonachisi kitob fondini boshqaruvchi va axborot-kutubxona xizmatlarini ko‘rsatuvchi mutaxassis sifatidagi an‘anaviy vazifalar bilan cheklanmay, kitobxonlik muhitini shakllantiruvchi pedagogik subyekt sifatida faoliyat yuritishi zarur. U o‘quvchi va kitob o‘rtasidagi vositachilikni amalga oshirish bilan birga, o‘quvchining mutolaa qiziqishini aniqlash, individual kitob tavsiyalarini berish, o‘qishga motivatsiya uyg‘otish, ota-onalar va pedagoglar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish hamda kitobxonlik tashabbuslarini mahalla va keng ijtimoiy muhitga olib chiqish imkoniyatiga ega. Demak, maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyati kitobxonlik muhitining muhim ichki pedagogik resursi bo‘lib, uning faoliyati orqali kitob, kitobxon, oila, maktab va mahalla o‘rtasidagi mazmunli aloqalar shakllanadi.

Kitobxonlik muhitini shakllantirishning samaradorligi, avvalo, mazkur jarayonni tashkil etuvchi professional subyektning kasbiy tayyorgarligi va pedagogik imkoniyatlari bilan belgilanadi. Zamonaviy maktab kutubxonachisi faoliyatini faqat adabiyotlarni jamlash, saqlash, kataloglashtirish va foydalanuvchiga taqdim etish bilan chegaralash uning ta‘limiy va ijtimoiy funksiyalarini tor doirada talqin qilishga olib keladi. Maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyatini bizningcha, faqat mavjud bilim va ko‘nikmalarning yig‘indisi sifatida emas, balki kitobxonlik muhitini yaratish, boshqarish va rivojlantirishga safarbar qilinadigan integrallashgan kasbiy imkoniyat sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq. Chunki kutubxonachining professional darajasi uning nechta kitob yoki axborot resursini bilishi bilan emas, balki ushbu resurslarni konkret kitobxonning ehtiyoji bilan qanchalik to‘g‘ri bog‘lay olishi orqali namoyon bo‘ladi. Mazkur jihat o‘quvchining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish, uning qiziqishlarini aniqlash, mutolaa uchun individual tavsiyalar ishlab chiqish, o‘qishga motivatsiya uyg‘otish va o‘qilgan asar asosida muloqot hamda refleksiyaning tashkil etishni talab etadi. Shunday qilib, kasbiy salohiyat statik xususiyat emas, balki real pedagogik vaziyatlarda namoyon bo‘ladigan amaliy-transformativ imkoniyat sifatida qaralishi lozim.

Kasbiy salohiyatning birinchi muhim tarkibiy qismi axborot-bibliografik kompetensiya hisoblanadi. Kutubxonachi zamonaviy va ishonchli adabiyotlarni saralash, fondning mazmuniy tarkibini o‘quvchilarning ta‘limiy va kitobxonlik ehtiyojlariga muvofiq shakllantirish, bosma hamda elektron resurslardan foydalanishni tashkil etish qobiliyatiga ega bo‘lishi zarur. Biroq mazkur

kompetensiya oʻz-oʻzicha kitobxonlik muhitini shakllantirish uchun yetarli emas. U pedagogik kompetensiya bilan integratsiyalashgandagina oʻquvchining kitobga murojaatini ongli va motivatsion faoliyatga aylantirish imkonini beradi.

Maktab kutubxonachisining pedagogik-kommunikativ kompetensiyasi alohida ahamiyatga ega. Chunki oʻquvchining kitob tanlovi koʻpincha mavjud resursdan koʻra, unga ushbu resursni qanday tanishtirish, qanday savol qoʻyish va qanday oʻqish motivatsiyasi berilishiga bogʻliq boʻladi. Shu maʼnoda kutubxonachi oʻquvchi bilan kitob oʻrtasida oddiy vositachi emas, balki pedagogik mediator vazifasini bajaradi. U oʻquvchining oʻqishga boʻlgan munosabatini kuzatadi, individual ehtiyojini aniqlaydi, tegishli adabiyotlarni tavsiya qiladi, muhokama va kitobxonlik faoliyatlarini tashkil etadi. Xalqaro tadqiqotlarda maktab kutubxonachilarining oʻqituvchilar bilan hamkorligi ham mazkur professional rolning muhim qismi sifatida koʻrsatilgan: kutubxonachi oʻquvchilarning izlanish, axborotni baholash va turli savodxonlik shakllarini rivojlantirishga koʻmaklashadi [8]. Bunday hamkorlik uchun esa faqat texnik kutubxonachilik koʻnikmalari emas, balki muloqot, hamkorlik, pedagogik rejalashtirish va metodik faoliyat kompetensiyalari ham talab etiladi. Kasbiy salohiyatning yana bir muhim jihati raqamli va innovatsion kompetensiyalardir. Raqamli axborot makonining kengayishi maktab kutubxonachisini elektron resurslar, audiokitoblar, raqamli kataloglar, onlayn tavsiya xizmatlari va turli interaktiv platformalardan pedagogik maqsadda foydalanishga undamoqda.

Maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyatini faqat kompetensiyalar yigʻindisi sifatida talqin qilish ham yetarli emas. Unda motivatsion, ijodiy va tashabbuskorlik komponentlari mavjud boʻlishi kerak. Kitobxonlik muhiti tayyor shaklda mavjud boʻlmaydi; uni mazmunan boyitish, kitobxonlar ehtiyojiga mos yangi faoliyat shakllarini yaratish va turli ijtimoiy subyektlarni mutolaa jarayoniga jalb etish professional tashabbusni talab qiladi. Shu jihatdan kutubxonachining izlanuvchanligi, yangilikka ochiqqligi, muammoli vaziyatlarda yechim topa olishi va kitobxonlik tashabbuslarini mustaqil ishlab chiqishi uning kasbiy salohiyatining muhim sifat koʻrsatkichlaridan hisoblanadi. Kasbiy salohiyatning real pedagogik qiymati esa uning ijtimoiy sheriklik kompetensiyasi bilan yanada yaqqol namoyon boʻladi. Zamonaviy maktab kutubxonasi oʻz faoliyatini faqat maktab doirasi bilan chegaralab qoʻymasdan, oila, pedagoglar va kengroq jamoatchilik bilan hamkorlikda kitobxonlik faoliyatini rivojlantirish imkoniyatiga ega. Loh va Garrisonning 2016-2023-yillardagi tadqiqotlarni qamrab olgan tizimli sharhida ham maktab kutubxonalari va kitobxonlikni rivojlantirishda kutubxona muhiti bilan bir qatorda jamoatchilik omili alohida yoʻnalish sifatida ajratilgan; tadqiqotchilar maktab kutubxonasi tomonidan qoʻllab-quvvatlanadigan umumiy maktab kitobxonlik madaniyati va hamjamiyat bilan hamkorlikni muhim omil sifatida koʻrsatadi [9]. Bu natija maktab

kutubxonachisi faoliyatining maktab ichidagi xizmatlardan ijtimoiy-pedagogik hamkorlik maydoniga kengayishi zarurligini anglatadi.

Mazkur ilmiy qarashlar va tadqiqot natijalarini umumlashtirib, maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyatini axborot-bibliografik, pedagogik-kommunikativ, raqamli, innovatsion-tashkilotchilik hamda ijtimoiy sheriklik kompetensiyalarining integrativ tizimi sifatida talqin qilish mumkin. Uning pedagogik roli esa ushbu salohiyatni amaliy faoliyatga aylantirib, kitobxon va kitob, o'quvchi va oila, maktab va mahalla o'rtasidagi aloqalarni mazmunan bog'lashda namoyon bo'ladi. Mazkur xulosa empirik tadqiqotlar bilan ham ma'lum darajada mustahkamlanadi: 2023-yildagi o'tkazilgan tadqiqotda sertifikatlangan, to'liq stavkada ishlaydigan maktab kutubxonachisi mavjud bo'lgan o'quvchilar o'xshash sharoitdagi kutubxonachisi bo'lmagan o'quvchilarga nisbatan o'qish va matematika bo'yicha yuqoriroq natijalar ko'rsatgani aniqlangan [10]. Demak, maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyati faqat kutubxona faoliyatining ichki ko'rsatkichi emas, balki ta'lim va kitobxonlik natijalariga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan muhim pedagogik resurs sifatida qaralishi lozim. Shunday qilib, maktab kutubxonachisini "kitob beruvchi mutaxassis"dan "kitobxonlik muhitini loyihalovchi va rivojlantiruvchi pedagogik subyekt" darajasiga ko'tarish zamonaviy maktab kutubxonasi faoliyatining mazmuniy transformatsiyasini ifodalaydi. Aynan shu yondashuv keyingi bosqichda uning maktab-oila-mahalla hamkorligi asosida kitobxonlik muhitini shakllantirish mexanizmlarini aniqlash uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyati kitobxonlik muhitini shakllantirishning zarur sharti bo'lsa, uning real pedagogik samarasi mazkur salohiyatning muayyan faoliyat va mexanizmlar orqali amaliyotga tatbiq etilishi bilan belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, kitobxonlik muhitini shakllantirishni bir martalik tadbirlar majmui emas, balki o'quvchi, oila, maktab va mahalla subyektlarining muntazam va maqsadli o'zaro hamkorligiga asoslangan uzluksiz ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida ko'rish lozim. Bunday jarayonning samaradorligi kutubxonachining mavjud imkoniyatlarni birlashtirish, kitobxonlik ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos pedagogik ta'sir vositalarini tanlay olish qobiliyatiga bevosita bog'liq.

Mazkur jarayonning birinchi muhim mexanizmi individual-pedagogik yo'naltirish hisoblanadi. Har bir o'quvchining yoshi, qiziqishi, o'qish darajasi, ehtiyoji va psixologik xususiyatlari turlicha bo'lganligi sababli barcha kitobxonlarga bir xil adabiyot yoki bir xil targ'ibot usulini tavsiya etish kutilgan natijani bermaydi. Maktab kutubxonachisi o'quvchining kitobxonlik tajribasini kuzatish, suhbat va diagnostik yondashuvlardan foydalanish orqali uning mutolaa ehtiyojini aniqlashi, shundan kelib chiqib individual kitob tavsiyalarini ishlab chiqishi mumkin. Bunday yondashuv kitob tanlash jarayonini tasodifiy faoliyatdan pedagogik jihatdan

boshqariladigan jarayonga aylantirib, o'quvchining mutolaaga bo'lgan ichki motivatsiyasini kuchaytiradi. Shu bilan birga, o'qilgan asar yuzasidan suhbat, munozara, savol-javob va ijodiy topshiriqlarni tashkil etish kitobning mazmunini o'zlashtirish bilan birga, o'quvchining refleksiv va kommunikativ faolligini ham rivojlantiradi. Kitobxonlik muhitini shakllantirishning ikkinchi muhim mexanizmi maktab-oila-mahalla hamkorligiga asoslangan ijtimoiy sheriklikdir. O'quvchining kitobxonlik faoliyati maktabdagi ta'sir bilan chegaralanib qolmasligi, oiladagi va yashash hududidagi ijtimoiy muhit bilan ham uzviy davom etishi zarur. Shu bois maktab kutubxonachisi ota-onalarga yosh xususiyatlariga mos adabiyotlarni tavsiya qilish, oilaviy mutolaani tashkil etish bo'yicha maslahatlar berish, kitobxonlik klublari va oilaviy kitobxonlik loyihalarini yo'lga qo'yish, mahalla faollari va jamoatchilikni kitob targ'ibotiga jalb etish orqali kitobxonlik faoliyatini maktab hududidan tashqariga kengaytirishi mumkin. Natijada kitobxonlik individual ehtiyojdan ijtimoiy qadriyatga aylanishi uchun zarur bo'lgan uzluksiz muhit shakllanadi. Uchinchi muhim mexanizm motivatsion va innovatsion faoliyatni tashkil etish bilan bog'liq. Zamonaviy o'quvchini mutolaaga jalb qilishda faqat an'anaviy kitob ko'rgazmalari va tadbirlar bilan cheklanib qolish yetarli emas. Kutubxonachi kitob taqdimotlari, kitobxonlik klublari, adabiy munozaralar, o'qish marafonlari, tavsiya loyihalari, tengdoshlar o'rtasidagi kitob almashinuvi, QR-kodli tavsiyalar va raqamli kitobxonlik platformalaridan foydalanish orqali o'quvchining tanlov va ishtirok imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin. Bunda innovatsiyaning qiymati uning yangiligida emas, balki o'quvchining real kitobxonlik ehtiyojiga xizmat qilishi va mutolaa faoliyatini davomiy jarayonga aylantira olishida namoyon bo'ladi.

Raqamli transformatsiya sharoitida mazkur mexanizmlarni an'anaviy va raqamli kitobxonlik muhitini integratsiyalash asosida takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Elektron katalog, audiokitob, elektron nashr, onlayn kitobxonlik klubi va raqamli tavsiya xizmatlari maktab kutubxonasining imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq raqamli vositalar an'anaviy mutolaaning o'rnini egallovchi emas, balki kitobxonlikka kirish imkoniyatlarini kengaytiruvchi pedagogik vosita sifatida qo'llanishi lozim. Shu jihatdan maktab kutubxonachisi raqamli resurslarni tanlash, ularning ishonchliligini baholash va ularni o'quvchining kitobxonlik ehtiyoji bilan uyg'unlashtirishda ham pedagogik yo'naltiruvchi vazifasini bajaradi. Yuqoridagi yondashuvlarni umumlashtirib, kitobxonlik muhitini shakllantirish mexanizmlarini "ehtiyojni aniqlash → mos resursni tanlash → pedagogik yo'naltirish → motivatsiyani kuchaytirish → oila va mahallani jalb etish → an'anaviy va raqamli vositalarni integratsiyalash → muntazam kitobxonlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash" izchil jarayoni sifatida talqin qilish mumkin. Bunda maktab kutubxonachisi mazkur bosqichlarni o'zaro bog'lovchi va muvofiqlashtiruvchi professional subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Demak, kitobxonlik muhitining barqarorligi alohida tadbirlar soni

bilan emas, balki kutubxonachi tomonidan yaratilgan va muntazam qo'llab-quvvatlanadigan pedagogik aloqalar tizimining izchilligi bilan belgilanadi.

Maktab kutubxonachisining kitobxonlik muhitini shakllantirishdagi samarali faoliyati, avvalo, uning kasbiy salohiyatini muntazam rivojlantirib borishga bog'liq. Zamonaviy maktab kutubxonasi faoliyatining mazmuni axborot resurslarini saqlash va foydalanuvchiga yetkazib berishdan kengayib, o'quvchilarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash, axborot va media savodxonligini rivojlantirish, individual kitobxonlik ehtiyojlarini aniqlash, o'qituvchilar va ota-onalar bilan hamkorlik qilish hamda ta'lim muhitini kitobxonlik faoliyati bilan boyitishni ham qamrab olmoqda. Shu sababli kutubxonachining kasbiy salohiyati bir marta egallangan bilim va ko'nikmalar majmui emas, balki ta'lim, axborot va ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlarga mos ravishda muntazam ravishda yangilanib boradigan dinamik professional resurs sifatida qaralishi lozim. Kasbiy salohiyatni rivojlantirishning birinchi va asosiy sharti uzluksiz kasbiy ta'limni yo'lga qo'yishdan iborat. Kutubxonachining dastlabki kasbiy tayyorgarligi zamonaviy maktab kutubxonasi faoliyatining barcha ehtiyojlarini uzoq muddat davomida to'liq qamrab olishi qiyin. Chunki yangi axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, raqamli resurslarning ko'payishi, o'quvchilarning axborot iste'moli xarakterining o'zgarishi va kitobxonlikni rag'batlantirishning yangi shakllarining paydo bo'lishi mutaxassisdan muntazam ravishda yangi bilim va ko'nikmalarni egallashni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan, malaka oshirish kurslari, qayta tayyorlash dasturlari, seminar va treninglar, metodik birlashmalar, amaliy mahorat darslari hamda tajriba almashish maydonlarini kutubxonachilarning kasbiy rivojlanishining tizimli komponentlari sifatida tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunda kasbiy rivojlanish faqat nazariy bilimlarni yangilashga emas, balki ularni real maktab kutubxonasi faoliyatiga tatbiq etish imkoniyatini yaratishga yo'naltirilishi kerak.

Kasbiy rivojlanishning mazmuni kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilganda uning amaliy samaradorligi yanada ortadi. Maktab kutubxonachisi uchun kasbiy rivojlanish dasturlarida axborot-bibliografik kompetensiya bilan bir qatorda pedagogik, kommunikativ, psixologik, raqamli, tashkilotchilik, innovatsion va ijtimoiy sheriklik kompetensiyalarini rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berilishi zarur. Chunki bugungi kutubxonachi o'quvchi ehtiyojini aniqlay olishi, uning o'qish motivatsiyasini pedagogik vositalar orqali qo'llab-quvvatlashi, turli yosh guruhlariga mos adabiyotlarni tavsiya etishi, ota-onalar va o'qituvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish hamda kitobxonlikni rivojlantirishga qaratilgan yangi tashabbuslarni mustaqil loyihalashi talab etiladi. Shu ma'noda kasbiy rivojlanishning natijasi diplom yoki sertifikatlar soni bilan emas, balki kutubxonachining pedagogik vaziyatlarda mustaqil va samarali qaror qabul qila olish darajasi bilan baholanishi lozim. Kasbiy salohiyatni rivojlantirishda refleksiv faoliyat ham muhim o'rin tutadi. Kutubxonachi

o‘zining tashkil etgan kitobxonlik tadbirlari, tavsiyalari, o‘quvchilar bilan olib borgan individual ishlari va ota-onalar bilan hamkorlik natijalarini muntazam tahlil qilib borishi kerak. Bunda “qaysi tadbir ko‘proq ishtirokchi yig‘di?” degan oddiy miqdoriy ko‘rsatkichdan ko‘ra, “qaysi faoliyat o‘quvchining kitobga qiziqishini oshirdi?”, “qaysi adabiyot tavsiyasi mutolaa bo‘lgan ehtiyojni kuchaytirdi?”, “qaysi yondashuv ota-onani oilaviy o‘qishga jalb eta oldi?” kabi pedagogik savollar muhimroqdir. Bunday refleksiv yondashuv kutubxonachining o‘z faoliyatini muntazam takomillashtirib borishiga, individual tajribani umumlashtirishiga va samarali usullarni qayta qo‘llashiga imkon beradi. Shuning uchun refleksiya kasbiy rivojlanishning yakuniy bosqichi emas, balki uning doimiy davom etuvchi mexanizmi sifatida qaralishi kerak. Maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyatini rivojlantirish tajriba almashish va professional hamkorlik bilan ham chambarchas bog‘liq. Kutubxonachi faoliyatining samaradorligi uning yakka holda ishlashi bilan emas, balki o‘qituvchi, maktab psixologi, rahbariyat, ota-onalar va mahalla subyektlari bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘ya olishi bilan belgilanadi. Ayniqsa, kitobxonlikni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik tashabbuslarni birgalikda rejalashtirish, kitobxonlik aksiyalari va klublarini tashkil etish, o‘quvchilar uchun individual mutolaa yo‘nalishlarini ishlab chiqish hamda oilaviy kitobxonlikni qo‘llab-quvvatlash kutubxonachining ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini kengaytiradi. Bunday hamkorlik jarayonida boshqa mutaxassislarining tajribasi bilan tanishish, o‘z faoliyatini qiyosiy baholash va yangi metodlarni o‘zlashtirish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Raqamli transformatsiya sharoitida raqamli va innovatsion kompetensiyalarni rivojlantirish maktab kutubxonachisining kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismiga aylanmoqda. Elektron kataloglardan foydalanish, raqamli resurslarni saralash, audiokitoblar va elektron nashrlarni tavsiya qilish, onlayn kitobxonlik klublarini tashkil etish, raqamli tavsiya va targ‘ibot vositalaridan foydalanish kabi faoliyat turlari kutubxonachining professional imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Biroq raqamli kompetensiyani faqat texnik vositalardan foydalanish qobiliyati bilan tenglashtirish mumkin emas. Unda axborot manbalarining ishonchliligini baholash, o‘quvchining yoshiga mos raqamli kontentni tanlash, axborotning mazmuniy va pedagogik qiymatini aniqlash hamda raqamli vositalarni mutolaa faoliyati bilan uyg‘unlashtirish ko‘nikmalari ham mujassam bo‘lishi lozim.

Kasbiy rivojlanishning yana bir muhim yo‘nalishi tashabbuskorlik, ijodkorlik va innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlashdan iborat. Kitobxonlik muhitini shakllantirish tayyor metodikalarni mexanik takrorlash emas, balki muayyan maktab, o‘quvchilar guruhi, oila va mahalla sharoitidan kelib chiqib yangi pedagogik yechimlarni ishlab chiqishni talab qiladi. Shu sababli kutubxonachida muammoli vaziyatlarni tez anglash, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish, yangi g‘oya

ilgari surish va uni amaliy loyihaga aylantirish qobiliyatini rivojlantirish zarur. Siz ta'kidlagan topqirlik va jonkuyarlik ham aynan shu kasbiy-tashabbuskorlik salohiyatining shaxsiy-psixologik ko'rinishlari sifatida ilmiy jihatdan talqin qilinishi mumkin. Ya'ni jonkuyarlik - kasbiy motivatsiya va ijtimoiy mas'uliyatning, topqirlik esa muammoli vaziyatlarda kreativ va tezkor yechim topish qobiliyatining amaliy namoyon bo'lishidir. Shunday qilib, maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyatini rivojlantirish uzluksiz ta'lim, kompetensiyaviy tayyorgarlik, refleksiv faoliyat, professional hamkorlik, raqamli va innovatsion kompetensiyalar hamda kasbiy tashabbuskorlikning integratsiyasiga asoslanishi lozim. Bunday yondashuv kutubxonachining kasbiy maqomini an'anaviy axborot-kutubxona xizmatlarini bajaruvchi mutaxassis darajasidan kitobxonlik jarayonlarini pedagogik jihatdan loyihalash, muvofiqlashtirish va rivojlantirishga qodir professional subyekt darajasiga olib chiqadi. Natijada kasbiy rivojlanishning yakuniy mahsuli faqat kutubxonachining shaxsiy kompetentligining oshishi emas, balki uning faoliyati orqali maktab, oila va mahallani qamrab oluvchi barqaror va rivojlanuvchi kitobxonlik muhitining shakllanishi bilan belgilanadi.

Xulosa va takliflar.

Kitobxonlikning barqaror rivojlanishi shaxs, oila, ta'lim muassasasi, kutubxona va ijtimoiy muhit o'rtasidagi uzviy aloqalarni ta'minlovchi yaxlit kitobxonlik muhitining mavjudligiga bog'liq. Shu ma'noda kitobxonlik muhiti kitob va kitobxonning bevosita munosabati bilangina emas, balki mutolaaga bo'lgan ehtiyojni shakllantiruvchi ijtimoiy, pedagogik, ta'limiy, madaniy va raqamli omillarning o'zaro ta'siri bilan belgilanadigan murakkab ijtimoiy-pedagogik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Tahlil asosida maktab kutubxonachisi kasbiy salohiyatining axborot-bibliografik, pedagogik-kommunikativ, psixologik, raqamli, tashkilotchilik, innovatsion va ijtimoiy sheriklik komponentlarining o'zaro integratsiyasi kitobxonlik muhitini samarali shakllantirish uchun muhim shart ekanligi asoslandi. Bunda kasbiy salohiyatning amaliy qiymati uning mavjud bilim va ko'nikmalar hajmi bilan emas, balki real pedagogik vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, kitobxonlik ehtiyojlarini aniqlash, individual yondashuvni amalga oshirish, yangi tashabbuslarni ishlab chiqish va turli ijtimoiy subyektlarni yagona maqsad atrofida birlashtira olish qobiliyati bilan belgilanadi.

Umumlashtirib aytganda, maktab kutubxonachisini "kitob beruvchi mutaxassis"dan "kitobxonlik muhitini loyihalovchi, muvofiqlashtiruvchi va rivojlantiruvchi professional-pedagogik subyekt" darajasiga ko'tarish zamonaviy maktab kutubxonasi faoliyatining mazmuniy transformatsiyasini belgilaydi. Shu asosda maktab kutubxonachisining kasbiy rivojlanishi nafaqat uning professional kompetentligini oshirish, balki maktab, oila va mahalla doirasida kitobxonlikni

rivojlantirishning barqaror ijtimoiy-pedagogik tizimini shakllantirish vositasi sifatida qaralishi zarur.

Keltirilgan ma'lumotlar asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- maktab kutubxonachilarining kasbiy rivojlanish tizimini axborot-bibliografik tayyorgarlik doirasidan chiqarib, pedagogik, psixologik, kommunikativ, raqamli, innovatsion va ijtimoiy sheriklik kompetensiyalarini integratsiyalovchi uzluksiz kompetensiyaviy model asosida takomillashtirish maqsadga muvofiq. Mazkur tizim diagnostika, malaka oshirish, amaliy faoliyat, refleksiya va qayta baholashning uzviy sikliga asoslanishi zarur;

- maktab kutubxonachisi faoliyatini baholash mezonlarini takomillashtirib, an'anaviy miqdoriy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda kitobxonlik muhitining shakllanganlik darajasi, o'quvchilarning mutolaa motivatsiyasi, individual kitob tavsiyalarining samaradorligi, ota-ona va mahalla bilan hamkorlik hamda kitobxonlik tashabbuslarining barqarorligi kabi natijaviy indikatorlarni joriy etish lozim. Bu kutubxonachining professional faoliyatini real pedagogik natijalar bilan bog'lash imkonini beradi;

- maktab kutubxonachisini maktab-oila-mahalla hamkorligining kitobxonlik yo'nalishini muvofiqlashtiruvchi professional subyekt sifatida belgilash va uning faoliyatiga oilaviy mutolaa, mahalla kitobxonligi, kitobxonlik klublari, individual kitob tavsiyasi hamda raqamli resurslardan foydalanish kabi amaliy yo'nalishlarni tizimli integratsiya qilish zarur. Bunda an'anaviy va raqamli resurslarning uyg'unligi asosida barqaror kitobxonlik muhitini shakllantirishga ustuvor ahamiyat berilishi kerak;

- soha mutaxassislari ilmiy tadqiqotlarida "kitobxonlik muhiti"ning strukturasi, mezonlari, indikatorlari va darajalarini ilmiy jihatdan ishlab chiqish, shuningdek, maktab kutubxonachisining kasbiy salohiyati bilan kitobxonlik muhitining rivojlanganlik darajasi o'rtasidagi bog'liqlikni empirik-statistik asosda aniqlash maqsadga muvofiq. Bu yondashuv kitobxonlik muhitini nazariy tushunchadan o'lchanadigan ijtimoiy-pedagogik konstrukt va boshqariladigan pedagogik tizim darajasiga olib chiqish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Axborot-kutubxona faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. 13.04.2011-yildagi 280-II-son. <https://lex.uz/docs/-1769736>.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 13-sentabrdagi PQ-3271-son "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish tizimini rivojlantirish, kitob mutoolasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi qarori.

3. IFLA & UNESCO. IFLA-UNESCO School Library Manifesto 2025. International Federation of Library Associations and Institutions, 2025.
4. Impact of school librarians on elementary student achievement in reading and mathematics: A propensity score analysis. *Library & Information Science Research*, 2023, Vol. 45, Issue 3, Article 101252. DOI: 10.1016/j.lisr.2023.101252.
5. Loh, C. E., Garrison, K. School libraries: A systematic review. In: Cremin, T., McGeown, S. (eds.). *Reading for Pleasure: International Perspectives*. Routledge, 2025, pp. 155–169. DOI: 10.4324/9781003519003-15.
6. OECD. *21st-Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World*. Paris: OECD Publishing, 2021.
7. UNESCO. *Global Education Monitoring Report / literacy and lifelong learning materials*. Paris: UNESCO.
8. IFLA School Libraries Section Standing Committee. *IFLA School Library Guidelines*. 2nd revised ed. Edited by Barbara Schultz-Jones and Dianne Oberg. The Hague: International Federation of Library Associations and Institutions, 2015, pp. 27-30.
9. Loh, C. E., & Garrison, K. School libraries: A systematic review. In: Cremin, T., McGeown, S. (eds.). *Reading for Pleasure: International Perspectives*. 1st ed. Abingdon: Routledge, 2025. P. 155–169. DOI: 10.4324/9781003519003-15.
10. Wine, L. D., Pribesh, S., Kimmel, S. C., Dickinson, G., & Church, A. P. Impact of school librarians on elementary student achievement in reading and mathematics: A propensity score analysis. *Library & Information Science Research*, 2023, Vol. 45, Issue 3, Article 101252. DOI: 10.1016/j.lisr.2023.101252.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI HAMKORLIKDA O‘QITISHDA ART-PEDAGOGIK YONDASHUVLAR VA SAN’AT IMKONIYATLARI

Suvanova Kamola Raimqul qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi,

“Pedagogika” kafedrası (PhD) dotsenti

kamolasuvanova6@gmail.com

Annototsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy tayyorlash jarayonida hamkorlikda o‘qitishni tashkil etish va art-pedagogik qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini shakllantirish masalalari tadqiq etilgan. Shuningdek, san’at imkoniyatlari orqali talabalarda ijodiy tafakkur, fikrlashda moslashuvchanlik va kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish yo‘llari ochib berilgan. Tadqiqotda bo‘lajak pedagoglarning kasbiy shakllanishida refleksiv fikrlash, emotsional barqarorlik hissiy charchoq kabi sifatarning o‘rni yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar. art-pedagogika, hamkorlikda o‘qitish, bo‘lajak o‘qituvchi, kasbiy adaptivlik, peer-learning, refleksiv fikrlash, integrativ model, metodik tayyorgarlik.

АРТ-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ИСКУССТВА В СОВМЕСТНОМ ОБУЧЕНИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Суванова Камола Раимкуловна

Самаркандский кампус Университета экономики и педагогики, доцент (PhD)

кафедры Педагогика

Аннотация. В данной статье исследуются вопросы организации обучения в сотрудничестве и формирования механизмов арт-педагогической поддержки в процессе профессиональной подготовки будущих учителей. Также раскрыты пути развития творческого мышления, гибкости ума и профессиональных навыков студентов посредством возможностей искусства. В исследовании освещена роль таких качеств, как рефлексивное мышление, эмоциональная устойчивость и эмоциональное выгорание в профессиональном становлении будущих педагогов.

Ключевые слова. арт-педагогика, совместное обучение, будущий учитель, профессиональная адаптивность, peer-learning, рефлексивное мышление, интегративная модель, методическая подготовка.

**ART-PEDAGOGICAL APPROACHES AND ART OPPORTUNITIES IN
COLLABORATIVE TEACHING FOR FUTURE TEACHERS**

Suvanova Kamola Raimkul kizi

Associate Professor of the Department of Pedagogy (PhD) at the Samarkand Campus
of the University of Economics and Pedagogy

Annotation. This article examines the organization of collaborative learning and the formation of art-pedagogical support mechanisms in the professional training of future teachers. It also highlights ways to develop students' creative thinking, cognitive flexibility, and professional skills through the potential of art. The study illuminates the role of qualities such as reflexive thinking, emotional stability, and emotional burnout in the professional formation of future educators.

Keywords. art pedagogy, collaborative learning, future teacher, professional adaptability, peer-learning, reflexive thinking, integrative model, methodological training.

Kirish. O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari amalga oshirishning muvaffaqiyati ko'p jihatdan bo'lajak pedagogning kasbiy tayyorgarligi sifatiga bog'liqdir. Ta'limi tizimi nafaqat yuqori intellektual salohiyatga ega, balki o'quvchilar bilan samarali kommunikatsiyaga kirisha oladigan, pedagogik voqelikni akmeologik jihatdan idrok etishga qodir va ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari bilan konstruktiv muloqotga tayyor bo'lgan mutaxassislariga ehtiyoj sezmoqda.

Dunyo miqyosidagi bugungi keskin raqobatga bardosh bera oladigan milliy ta'lim tizimini yo'lga qo'yish, bo'lajak o'qituvchi o'zini o'zgartirishi, o'quv jarayonining ijodiy tarkibiy qismini kuchaytirish, o'qituvchilik kasbining mohiyatiga muvofiq kasbiy va shaxsiy o'zini namoyon qilish va o'zini o'zi anglash imkoniyatlarini kengaytirish va bu uchun art pedagogik jihatidan o'qituvchi ma'lum bir bilimga ega bo'lmog'i darkor. Tarixda dunyo tartibini tushunish, hodisalarning mohiyatini va o'zini anglash uchun ijtimoiy va ta'lim sohasida san'atdan foydalanishga oid ko'plab misollar mavjud.

Kasbiy faoliyatda ortiqcha hissiy stressni bartaraf etishda bo'lajak o'qituvchisining hissiy madaniyati darajasini oshirish bo'yicha tizimli ishlar muhim rol o'ynaydi. Emotsional madaniyatning eng muhim ko'rsatkichlari bo'lajak o'qituvchining hissiy barqarorligi, empatiyasi va hissiy moslashuvchanligining yuqori darajada rivojlanganligidir. Shu munosabat bo'lajak o'qituvchilarni hamkorlikda o'qitish art pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini shakllantirishda san'at imkoniyatlarini o'rganishga nihoyatda ehtiyoj tug'ilmoqda.

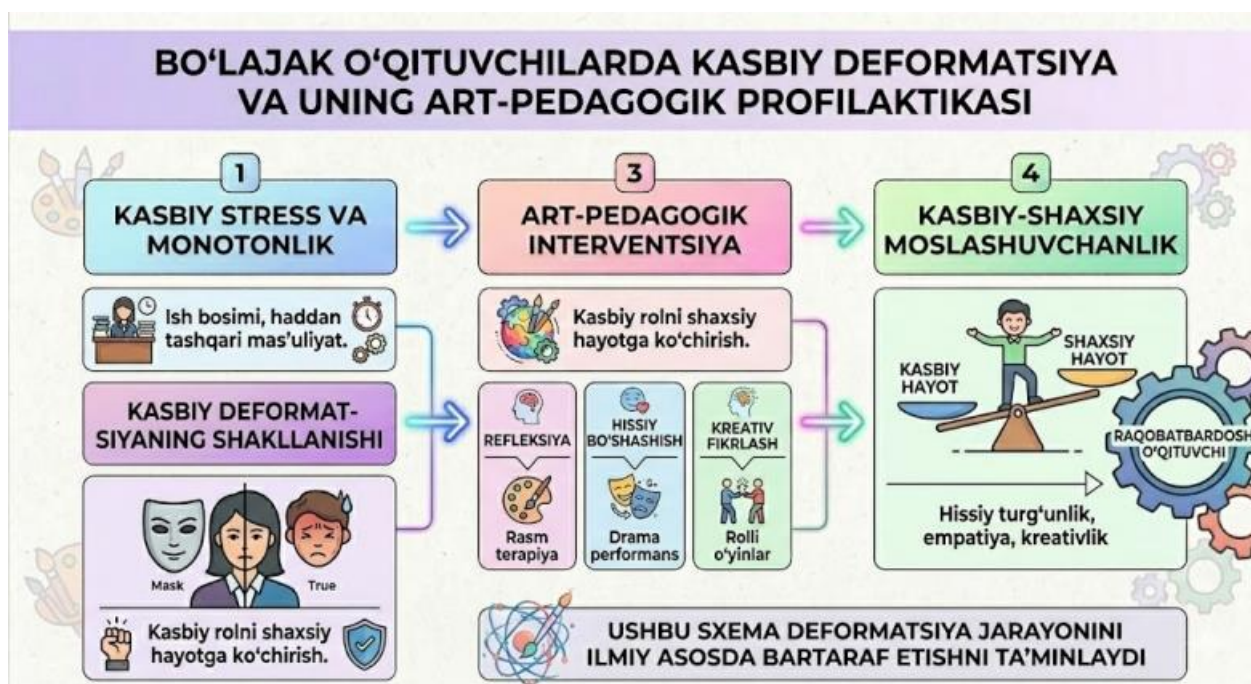
Adabiyotlar tahlili va metodlar. Mamlakatimizda art pedagogikasi, ijodiylikning pedagogik asoslari, kreativlik va intellekt bog‘liqligi nazariyalari O‘.R.Zubaydullayev, Sh.N.Mustafayev, Tursunkulova, A.Nuridinonov, R.Hasanov, O.Roziqov, D.R.Toshxo‘jayeva, D.R.Quysinov, O.A.Sharipov, SH.S.Maxmutov, M.I.Ibragimov, G.I.Eshanova, G.N.Qurbonova, S.A.Haydarovlar tomonidan o‘rganilgan. M.DH mamlakatlarida san‘at va uning psixologiyasi, art pedagogikasi, ijodiylikning pedagogik asoslari, kreativlik va intellekt bog‘liqligi V.M.Polonskiy, Yu.Borev, I.L.Radunskaya, S.V.Stolbunova, V.S.Shubinskiy, V.V.Matkin, V.M.Polonskiy, M.T.Yarashevskiy, G.I.Jelezovskaya, S.V.Yeremina, Inna Zhitnaya, Sergeyeva Natalya, O.I.Yuryevna, Mishurovalar tomonidan tadqiq etilgan. Oliy ta‘lim tizimidagi pedagogik jarayonlarga doir nevrologiya va kognitiv fanlar sohasidagi tadqiqotlar quyidagi masalalarni dolzarb sifatida o‘rtaga tashlamoqda. Ijodiy jarayonlari ko‘plab sohalarida mavjud integratsiya qilish, san‘at integratsiyasi orqali bo‘lajak pedagoglarni fikrlashda moslashuvchanlikni, noaniqlikka bag‘rikenglikni va tajriba o‘rganishning tabiiy qismi bo‘lgan noto‘g‘ri qadamlarni o‘z ichiga olgan istiqbolni rivojlantiradigan ijodiy jarayonga kirishadilar. San‘at ijodiy ongni shakllantirishning eng qulay va kuchli usullaridan biridir va bu yangi an‘analar zamonaviy metodikalar, har taraflama bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy rivojlanishida yangi yondashuvlarni ishlab chiqish bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy rivojlanishida esa art - pedagogik qo‘llab- quvvatlash tizimini takomillashtirish tobora kengroq tatbiq qililishni ko‘rsatmoqda.

O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta‘lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari amalga oshirishning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan bo‘lajak pedagogning kasbiy tayyorgarligi sifatiga bog‘liqdir. Ta‘limi tizimi nafaqat yuqori intellektual salohiyatga ega, balki o‘quvchilar bilan samarali kommunikatsiyaga kirisha oladigan, pedagogik voqelikni akmeologik jihatdan idrok etishga qodir va ta‘lim jarayonining barcha ishtirokchilari bilan konstruktiv muloqotga tayyor bo‘lgan mutaxassislarga ehtiyoj sezmoqda. Dunyo miqyosidagi bugungi keskin raqobatga bardosh bera oladigan milliy ta‘lim tizimini yo‘lga qo‘yish, bo‘lajak o‘qituvchi o‘zini o‘zgartirishi, o‘quv jarayonining ijodiy tarkibiy qismini kuchaytirish, o‘qituvchilik kasbining mohiyatiga muvofiq kasbiy va shaxsiy o‘zini namoyon qilish va o‘zini o‘zi anglash imkoniyatlarini kengaytirish va bu uchun art pedagogik jihatidan o‘qituvchi ma‘lum bir bilimga ega bo‘lmog‘i darkor. Tarixda dunyo tartibini tushunish, hodisalarning mohiyatini va o‘zini anglash uchun ijtimoiy va ta‘lim sohasida san‘atdan foydalanishga oid ko‘plab misollar mavjud. Bugungi kunda oliy ta‘lim tizimidagi islohotlar bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy shakllanish jarayonini ilmiy-metodik jihatdan qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan. Xususan, pedagogik yo‘nalish talabalari uchun an‘anaviy darslar bilan bir qatorda, nazariya va amaliyotning uyg‘unligini (dual ta‘lim) ta‘minlovchi masofaviy va ish jarayoni bilan

integratsiyalashgan o'qitish shakllari joriy etish yo'lga qo'yilmoqda. Bo'lajak pedagoglarning kasbiy mahoratini talabalik davridanoq yuksaltirish maqsadida ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi modernizatsiya qilish va huquqiy-me'yoriy asoslar mustahkamlanmoqda.

Oliy ta'lim tizimidagi raqobat muhiti esa bo'lajak mutaxassislarning o'z ustida doimiy ishlashi hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni chuqur o'zlashtirishi uchun zaruriy platforma yaratmoqda. Bajarilgan ishlar bilan bir qatorda bo'lajak o'qituvchilarda faoliyatining keskin vaziyatlari ularning sodir bo'layotgan voqealarni baholashda nomukammalligini, o'quvchilarga nisbatan impulsiv xatti-harakatlarni keltirib chiqaradi, tashabbuskorlikni yo'qligi, passivlik va o'zlarining kasbiy yaroqsizligini his qilish kabi shaxsiy xususiyatlarning shakllanishida o'qituvchilarga qo'llab-quvvatlash tizimiga ehtiyoj tug'ilmoqda. Kasbiy faoliyatda ortiqcha hissiy stressni bartaraf etishda bo'lajak o'qituvchisining hissiy madaniyati darajasini oshirish bo'yicha tizimli ishlar muhim rol o'ynaydi.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi jarayonida refleksiv ko'nikmalarni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, talabaning o'z pedagogik faoliyatini tanqidiy tahlil qilishi, hamkasblar bilan konstruktiv muloqotga kirishishi va o'zini-o'zi boshqarish mexanizmlarini egallashi, kelajakdagi professional faoliyatda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan hamkorlik ko'nikmalarining sustlashishi hamda kasbiy deformatsiyaning oldini olishning didaktik kafolati hisoblanadi. Xalqaro tajribalarda amalga oshirilayotgan ta'lim tizimiga doir islohotlar tahliliga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlarda o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi uchun hamkorlikka doir bir necha tadqiqotlar o'rganilgan. Ijtimoiy soha vakillari, jumladan, pedagoglar faoliyati yuqori darajadagi psixofiziologik tayyorgarlikni talab etadi. Ushbu kasblarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun shaxsning hissiy barqarorligi, stressga chidamliligi va ijtimoiy-psixologik moslashuv darajasi, yangilikka ochiqqligi, moslashuvchanligi muhim omil hisoblanadi. Shu boisdan mutaxassislarni tanlash, ularni kasbiy moslashtirish hamda hissiy zo'riqishni (emotsional charchoq)ning oldini olish bo'yicha ilmiy asoslangan metodik yondashuvlarni ishlab chiqish zamonaviy ta'lim va tarbiya tizimi oldidagi dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Ushbu rasmda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy shakllanishi jarayonida yuzaga keladigan destruktiv o'zgarishlarni bartaraf etishning yaxlit mexanizmi o'z aksini topgan. Sxemaning boshlang'ich qismida kasbiy stress va faoliyatning ta'sirida pedagog shaxsida hissiy sovuqlik kabi deformatsiya belgilarining shakllanish jarayoni tahlil etiladi. Ushbu salbiy holatlarni korreksiya qilish maqsadida sifatida rasm terapiya, drama performans va rolli o'yinlarni qamrab olgan art-pedagogik intervensiya bosqichi taklif etilgan. Mazkur metodik ta'sir natijasida pedagogning kasbiy va shaxsiy hayoti o'rtasidagi optimal muvozanat tiklanib, unda yuqori darajadagi hissiy turg'unlik hamda kasbiy-shaxsiy moslashuvchanlik sifatleri shakllanadi. Yakuniy natijada esa bo'lajak o'qituvchining raqobatbardoshligi va ijtimoiy-hissiy kompetentligi yangi sifat bosqichiga ko'tariladi.

Hozirgi ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy soha xodimlarining stressga bardoshlilik masalasi yetarli darajada chuqur tadqiq etilmagan. Bu esa muammo dolzarbligiga qaramay, unga ilmiy e'tibor yetarlicha qaratilmaganligini anglatadi. Ta'lim va tarbiya nazariyasi nuqtayi nazaridan, bo'lajak o'qituvchi, shifokor, ijtimoiy xodim kabi kasblar jamiyat uchun yuqori ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lib, ular odatda ijobiy faoliyat sifatida baholanadi. Biroq, ushbu sohada faoliyat yuritish jarayoni yuqori hissiy talablar, mas'uliyat va psixologik zo'riqish bilan bog'liq bo'lib, mutaxassislarni kasbiy stressga olib kelishi mumkin.

“Hissiy charchoq” sindromi tushunchasi ilk marotaba AQShda ijtimoiy xizmat sohasi kengaya boshlagan davrda paydo bo'lgan bo'lib, H.J. Freudenberger tomonidan 1974-yilda ilmiy muomalaga kiritilgan. Ushbu holat mijozlar bilan uzoq muddat davomida hissiy jihatdan intensiv muloqot olib borish natijasida yuzaga keluvchi ruhiy va jismoniy holsizlik sifatida ta'riflangan. Pedagogik faoliyatda bu holat dars jarayonidagi doimiy psixologik yuklama, bo'lajak o'qituvchilarning

individual ehtiyojlariga moslashish zarurati va ta'lim jarayonida yuzaga keladigan ijtimoiy-emotsional vaziyatlar bilan bevosita bog'liqdir.

Keyinchalik, K. Maslach 1976-yilda "Human Behavior" jurnalida e'lon qilingan tadqiqotida burnout sindromining keng tarqalishiga sabab bo'luvchi asosiy omillarni tahlil qilib, uni odamlar bilan bevosita ishlaydigan kasb egalari — o'qituvchilar, shifokorlar, ijtimoiy ishchilar orasida eng ko'p uchrashini aniqlagan. Unga ko'ra, burnout sindromi emotsional charchoq, shaxslararo begonalashish (depersonalizatsiya) va shaxsiy yutuqlarning pasaygan bahosi kabi komponentlardan iborat.

Yapon tadqiqotchisi K. Kondo esa ushbu sindromni ish sharoitining haddan tashqari og'irligi, shaxslararo munosabatlarning salbiy xarakteri va ish joyidagi moslashuv jarayonining buzilishi natijasi sifatida talqin etadi. Pedagogik amaliyotda bu holat bo'lajak o'qituvchining ruhiy resurslarining ortiqcha sarflanishi, psixosomatik kasalliklar, uyqu buzilishlari, hissiy beqarorlik va oilaviy munosabatlardagi inqirozlar orqali namoyon bo'lishi mumkin.

Ta'lim tizimida bunday salbiy oqibatlarining oldini olish uchun bo'lajak o'qituvchilarni stressni boshqarish, emotsional o'zini nazorat qilish va psixologik moslashuv bo'yicha muntazam tayyorlash, shu jumladan, art-pedagogik texnologiyalar, relaksatsiya mashqlari va hamkorlikda o'qitish metodlarini qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi deb hisobladik. Bunday muammolarini oldini olishda pedagogik markazlarda, jamoalarda hamkorlikda ishlash, jamoa bilan, kirishimlilik, shaxsning hissiy charchasini oldini olishga hizmat qiladi.

Natijalar. Bo'lajak o'qituvchilar hamkorligi ko'pincha kasbiy rivojlanish va ta'limni yaxshilashning asosiy tayanchi sifatida qaraladi. Tadqiqotlar shuni doimiy ravishda ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilar birgalikda ishlaganida, ular tajriba almashishlari, bir-birlarini qo'llab-quvvatlashlari va o'quvchilarning o'qishini yaxshilovchi yangi o'qitish strategiyalarini ishlab chiqishlari mumkin.

Pedagogik hamkorlikning barcha modellarini bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy motivatsiyasini shakllantirishda birdek samarali deb bo'lmaydi. Binobarin, hamkorlik shakllarining differensial xususiyatlari va ularning ta'limiy salohiyati hozirgi kunga qadar ilmiy tadqiqotlarda fundamental jihatdan to'laonli yoritilmagan. Mavjud adabiyotlarda asosiy e'tibor jarayonning tashkiliy-texnik jihatlariga qaratilgan bo'lib, hamkorlikning bo'lajak o'qituvchilar kasbiy evolyutsiyasiga ta'sir ko'rsatuvchi ichki psixo-pedagogik mexanizmlari yetarli darajada izohlanmagan

Kuchli o'zaro bog'liqlikka ega hamkorlik, masalan, birgalikda dars berish yoki darslarni birgalikda rejalashtirish, bo'lajak o'qituvchilardan bir-birlarining g'oyalari bilan chuqur shug'ullanishni talab qiladi. Bunday hamkorlik ba'zan bir xil seminarni birga qatnashish yoki talabalar muammolarini tasodifiy muhokama qilish kabi sust bog'liq faoliyatlardan ko'ra samaraliroq bo'lishi mumkin.

Muhokama. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktab ta'lim jarayonida hamkorlikda o'qitishni yo'lga qo'yish hamda o'qituvchini bu jarayonda samarali qo'llab-quvvatlash masalasi hali to'liq o'rganilmagan yo'nalishlardan biridir. Biz olib borgan amaliy kuzatuvlar natijalari esa shuni ko'rsatadiki, art-pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya etish jarayonida o'qituvchilar bir qator metodik, tashkiliy va psixologik qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar:

Art-pedagogik texnologiyalar cheklovlari quydagilar deb topildi:

1. Vaqt va yuklama : (dars jadvali zich, darsdan tashqari faoliyat og'ir)
2. Madaniy cheklovlar :(pedagog jiddiy bo'lishi kerak stereotipi)
3. Metodik yetishmovchilik :(tayyor ssenariy yo'qligi, mashg'ulot namunasi yo'qligi)
4. Qarshilik va ishonchsizlik :(san'at dars uchun emas, vaqt ketadi)

Xulosa. Ta'lim jarayonida hamkorlikda o'qitishni yo'lga qo'yish hamda o'qituvchilarni bu jarayonda samarali qo'llab-quvvatlash masalasi bugungi kunda ham to'liq o'rganilmagan va ilmiy-amaliy jihatdan o'z yechimini kutayotgan dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Olib borilgan amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, art-pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish jarayonida pedagoglar dars jadvallarining zichligi va darsdan tashqari yuklamalarning og'irligi, pedagogdan doimiy qat'iy jiddiylikni talab qiluvchi madaniy-kasbiy stereotiplar, tayyor ssenariylar hamda mashg'ulot namunalarining yetishmasligi kabi metodik bo'shliqlar, shuningdek, san'atni dars vaqtini oluvchi omil sifatida ko'ruvchi qarshilik va ishonchsizlik kabi qator murakkabliklarga duch kelmoqdalar. Ushbu muammolarni bartaraf etish o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini yengillashtirish bilan bir qatorda, ta'lim samaradorligini oshirish, o'quvchilarning ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarish va ta'lim jarayoniga zamonaviy innovatsion yondashuvlarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun mustahkam zamin yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdullayeva SH., Choriyev R. Hamkorlik pedagogikasi. -T.: «KamronPress», 2016.
2. Maller, J.B.Co-operation and Competition: An Experimental Study in Motivation / J.B.Maller .- Teach .Coll.,1929
3. Barnard C.I.The Functions of The Executive/C.I.Barnard.-Harvard,1938.-384 p
4. Макареня А.А.Избранные труды. В 3-х томах.-Тюмень:ТОГИРРО, 2000.
5. Ушинский К.Д.О пользе педагогической литературы.Избр.пед.соч. В.2 т.- М., 1974, т. 2,304-326 с.

BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALAR ASOSIDA SAVODXONLIK KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Xudayberdiyeva Janona Rustamovna

TAFU "Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedrası katta o'qituvchisi

Janona.rustamovna@gmail.com

Annatatsiya: Bola hayotida maktabgacha ta'lim davri muhim o'rin tutadi. Shu bois maktabgacha ta'lim davri ta'lim jarayonidagi eng mas'uliyatli davrdir. Bu paytda bolaning savodi chiqishi bilan birga, uning dunyoqarashi shakllanadi, tafakkur qilish malakasi rivojlanadi. Bu davrda bolaning zehnini o'stirishga qaratilgan har bir mashg'ulot bola aqlining tarkib topishi va rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham bu davrda, avvalo, ta'lim jarayonini qiziqarli, ta'sirli qilib tashkil etishga, motiv hosil qilish va uni rivojlantirishga e'tibor qaratish lozim. Bunda esa pedagogdan ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuv talab etiladi.

Kalit so'zlar: bola, ta'lim, tarbiya, motiv, innovatsiya, texnologiya, o'qituvchi, MTT, faoliyat.

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ ГРАМОТНОСТИ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ПОДГОТОВКЕ ДЕТЕЙ К ШКОЛЕ

Худайбердиева Жанона Рустамовна

Старший преподаватель кафедры Методика дошкольного образования ТАФУ

Аннотация: Дошкольный период играет важную роль в жизни ребенка. Поэтому дошкольный период является самым ответственным периодом в образовательном процессе. В это время, наряду с появлением грамотности, формируется мировоззрение ребенка, развивается способность мыслить. В этот период каждая деятельность, направленная на воспитание ума ребенка, оказывает большое влияние на формирование и развитие психики ребенка. Поэтому в этот период, прежде всего, необходимо уделять внимание организации образовательного процесса интересным и эффективным способом, формировать и развивать мотивацию. Это требует от педагога инновационного подхода к образовательному процессу.

Ключевые слова: ребенок, образование, воспитание, мотивация, инновация, технология, педагог, МTT, деятельность.

DEVELOPING LITERACY SKILLS BASED ON INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN PREPARING CHILDREN FOR SCHOOL**Khudayberdiyeva Janona Rustamovna**

Senior Lecturer, Department of Preschool Education Methodology, TAFU

Abstract: The preschool period plays an important role in a child's life. Therefore, the preschool period is the most responsible period in the educational process. At this time, along with the emergence of literacy, the child's worldview is formed, and the ability to think is developed. During this period, each activity aimed at cultivating the child's mind has a great impact on the formation and development of the child's mind. Therefore, during this period, first of all, it is necessary to pay attention to organizing the educational process in an interesting and effective way, to create and develop motivation. This requires an innovative approach to the educational process from the teacher.

Keywords: child, education, upbringing, motivation, innovation, technology, teacher, MTT, activity.

Kirish: Maktabgacha ta'lim tizimi uzluksiz ta'limning muhim bosqichi bo'lib, unda bolalarning shaxs sifatida shakllanishi, intellektual rivojlanishi hamda ta'lim jarayoniga tayyorgarligi ta'minlanadi. Ayniqsa, maktabga tayyorlov yoshidagi bolalarda savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish kelgusida boshlang'ich ta'lim samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Savodxonlik tushunchasi pedagogika va psixologiya fanlarida turlicha talqin qilinadi, biroq umumiy ma'noda u o'qish va yozish malakalari bilan bir qatorda nutqni tushunish, fikrni ifodalash, muloqotga kirishish hamda axborotni idrok etish qobiliyatlarini ham o'z ichiga oladi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarga ko'ra, savodxonlik bolalarda o'qish va yozish jarayoniga tayyorgarlikni ta'minlovchi murakkab integrativ ko'nikmalar majmuasidir. Bu jarayon fonematik eshituvni rivojlantirish, nutqiy faoliyatni takomillashtirish, so'z boyligini kengaytirish, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish hamda og'zaki nutqni shakllantirish orqali amalga oshiriladi. Savodxonlikning shakllanishi bolaning nutqiy rivojlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, nutqning rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, savodxonlik ko'nikmalari ham shunchalik tez shakllanadi.

Maktabga tayyorlov yoshidagi bolalarda savodxonlikni shakllantirish jarayoni bir necha bosqichlarda amalga oshiriladi. Dastlab bolalarda nutqni idrok etish, tovushlarni farqlash, so'z boyligini oshirish kabi elementar ko'nikmalar shakllantiriladi. Keyingi bosqichda esa harf va tovush o'rtasidagi bog'liqlikni

tushunish, bo'g'inlab o'qish elementlari, so'z tuzish, gap tuzish kabi ko'nikmalar rivojlantiriladi. Bu jarayon bosqichma-bosqich amalga oshirilishi savodxonlik ko'nikmalarining mustahkam shakllanishini ta'minlaydi.¹

Savodxonlik tushunchasi hozirgi davrda keng ma'noda qo'llanilib, u faqat harf va tovushlarni o'rganish bilan cheklanmaydi. Balki bolaning kommunikativ kompetensiyasi, nutq madaniyati, mantiqiy fikrlashi, ijodiy tafakkuri, axborotni qabul qilish va qayta ishlash qobiliyati bilan ham bog'liqdir. Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolalarda savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish kompleks yondashuv asosida tashkil etilishi lozim.

Maktabga tayyorlov yoshidagi bolalarda savodxonlikni shakllantirishda nutqiy rivojlanish muhim ahamiyat kasb etadi. Nutq rivojlanishi bolaning tafakkurini shakllantiradi, muloqotga kirishish qobiliyatini oshiradi hamda o'qish va yozish jarayoniga tayyorlaydi. Bolalarda nutq rivojlanishi quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi: fonetik rivojlanish, leksik rivojlanish, grammatik rivojlanish va bog'lanishli nutqni shakllantirish. Ushbu yo'nalishlarning har biri savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Savodxonlik ko'nikmalarining tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat: fonematik eshituv, tovushlarni farqlash, so'z boyligi, grammatik tuzilish, bog'lanishli nutq, mantiqiy fikrlash, kommunikativ kompetensiya hamda elementar o'qish va yozish ko'nikmalari. Ushbu komponentlarning har biri bolalarda savodxonlikni shakllantirish jarayonida alohida rivojlantiriladi.

Zero, mazkur ko'nikmalarning har biri o'ziga xos poydevor vazifasini o'tab, bir-birini mantiqiy ravishda to'ldirib boradi.

Savodxonlikni shakllantirish jarayonida innovatsion texnologiyalar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Multimedia vositalari, interfaol doskalar, elektron didaktik materiallar bolalarning o'quv faoliyatini faollashtiradi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar yordamida bolalarda tovushlarni farqlash, so'z tuzish, gap tuzish kabi ko'nikmalarni rivojlantirish mumkin.

Maktabga tayyorlov yoshidagi bolalarda savodxonlikni shakllantirish quyidagi pedagogik tamoyillarga asoslanadi: tizimlilik, izchillik, ko'rgazmalilik, yosh xususiyatlarini hisobga olish, faoliyatga yo'naltirilganlik, integrativ yondashuv. Ushbu tamoyillar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni bolalarda savodxonlik ko'nikmalarining samarali shakllanishini ta'minlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda savodxonlikni shakllantirish jarayoni pedagogik-psixologik jihatdan murakkab jarayon hisoblanadi. Bu jarayonda bolaning nutqiy rivojlanishi, tafakkuri, idroki hamda psixologik tayyorgarligi muhim o'rin tutadi. Shu sababli savodxonlikni

¹ Fayzullayev Sh.N. Bolalarni maktabga tayyorlash metodikasi. – Samarqand, 2022.

Hozirgi kunda ta'lim mazmuniga alohida e'tibor qaratilib, innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida o'quv jarayonining samaradorligini oshirish maqsadida pedagogik texnologiyalardan, axborot kommunikatsiya vositalaridan keng foydalanilmoqda.

Bolalarni maktabga tayyorlashda ularning dunyoqarashini kengaytirish, bilimlarni keng va oson o'zlashtirish maqsadida innovatsion pedagogik texnologiyalarning usul, vosita va shakllarini to'g'ri tanlab, ulardan foydalanish muhim sanaladi. Mashg'ulotlarni tashkil etishda pedagogik texnologiyalarning ko'pgina metodlaridan foydalaniladi.

Adabiyotlar tahlili: Ta'lim jarayonida kompyuter texnikalari va multimedia vositalari (S.Adilova, T.Zoyirov, S.G'ulomov, A.Abdullaev, M.Raxmanova, D.Soliyeva) va ularni o'qitish metodikasini (V.Yodgorov, T.Zoyirov, A.Sariyev, A.Xamrakulov va boshqalar tomonidan) takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar olib borilgan bo'lsada, fanni o'qitishda multimedia vositasini qo'llash orqali sifat va samaradorlikni oshirish muammolari yetarlicha tadqiq qilinmagan.

Bolalarda savodxonlik poydevorini qurish, tilni his qilish va nutqiy qobiliyatlarni rivojlantirishning psixologik qonuniyatlari xorijiy va MDH davlatlari olimlaridan **L.S.Vigotskiy, D.B.Elkonin, A.A.Leontev, F.A.Soxin va L.A.Venger** kabi yirik tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Xususan, **L.S.Vigotskiy** bolalikdagi yozma nutq va savodxonlik asoslarini shakllantirishni bolaning "yaqin rivojlanish zonasi" bilan bog'liq holda tushuntirib, ta'limning yetakchi rolini asoslagan. Mashhur psixolog **D.B.Elkonin** esa ilk bor bolalarga savod o'rgatishning asosini tovush tahlili (fonematik tahlil) tashkil etishini ilmiy isbotlab bergan va uning o'yin faoliyati orqali shakllanish mexanizmlarini ko'rsatgan.

G'arb pedagogikasida (masalan, **M.Montessori, J.Piaje**) bolalarni maktabga tayyorlashda sensor tarbiya va qo'l motorikasini rivojlantirish orqali yozuvga tayyorlashning o'ziga xos tizimlari ishlab chiqilgan bo'lib, bugungi kunda ham ularning elementlaridan innovatsion yondashuv sifatida foydalanilmoqda.

O'zbekiston pedagogika fanida bolalarning nutqini o'stirish, ularni ijtimoiy-psixologik va funksional jihatdan maktab ta'limiga tayyorlash masalalari **P.Yusupova, F.R.Qodirova, R.M.Qodirova, Sh.Sodiqova, M.Asqarova** kabi yetakchi olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan.

So'nggi yillarda ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni, multimedia vositalarini va interaktiv metodlarni olib kirish masalalari zamonaviy tadqiqotchilardan **O.U.Hasanboyeva, M.E.Jumayev, H.M.Tojboyeva** va qator yosh olimlarning ilmiy izlanishlarida o'z aksini topmoqda. Biroq, ta'lim tizimidagi so'nggi islohotlar, "Ilk qadam" davlat dasturining yangilangan talablari hamda raqamli texnologiyalar asrida o'sayotgan zamonaviy bolalarning psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, mnemotexnika, interaktiv media-dasturlar va

muammoli-vaziyatli (Keys-stadi) texnologiyalarni *aynan ilk savodxonlik ko'nikmalari bilan integratsiyalashgan holda* qo'llash metodikasi yaxlit tizim sifatida yetarlicha tadqiq etilmagan.

Ta'lim ishiga texnologik yondashuv:

- ta'lim jarayoni maqsadini aniq belgilashni;
- o'qish-o'qitish jarayonini uzviy bog'liq bosqichlar, fazalar, amallarga ajratish, bo'lishni;
- ta'lim jarayonida mo'ljallangan natijaga erishish uchun bajariladigan harakatlarni muvofiqlashtirish, ketma-ket, bosqichma-bosqich amalga oshirishni;
- loyihalashtirilgan ishlar, amallarning barchasini bir xil bajarishni nazarda tutadi.

Maktabgacha ta'lim tizimida bolalarni savodga o'rgatish jarayoni uzluksiz ta'limning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu bosqichda bolalarda elementar savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o'qish uchun mustahkam zamin yaratadi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar maktabgacha yoshdagi bolalarda savodxonlikni shakllantirish jarayonini an'anaviy metodlardan farqli ravishda interfaol, innovatsion va rivojlantiruvchi ta'lim asosida tashkil etishni talab etadi. Shu sababli maktabgacha ta'lim tizimida savodga o'rgatishda zamonaviy yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi².

Zamonaviy yondashuvlarning asosiy xususiyati shundaki, ular bolaning shaxsiy rivojlanishiga yo'naltirilgan bo'lib, ta'lim jarayonida bolani faol ishtirokchi sifatida ko'rib chiqadi. An'anaviy ta'limda pedagog asosiy faol shaxs bo'lsa, zamonaviy yondashuvlarda bola markaziy o'rinni egallaydi. Bu esa savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida bolalarning mustaqil fikrlashi, nutqiy faolligi hamda ijodiy tafakkurini rivojlantirish imkonini beradi.

Maktabgacha ta'lim tizimida savodga o'rgatishda kompetensiyaviy yondashuv muhim o'rin tutadi. Ushbu yondashuv bolalarda faqat bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki ularni amaliy faoliyatga tayyorlashni ham nazarda tutadi. Savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida kompetensiyaviy yondashuv orqali bolalarda o'qish, yozish, nutqiy muloqot, fikrni ifodalash, matnni tushunish kabi kompetensiyalar rivojlantiriladi. Bu esa bolalarning maktab ta'limiga tayyorgarligini oshirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy yondashuvlardan biri faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim hisoblanadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, bolalar bilimlarni tayyor holda emas, balki faoliyat jarayonida egallaydi. Savodga o'rgatishda faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim orqali bolalar tovushlarni tahlil qiladi, so'z tuzadi, gap tuzadi, rasmlar asosida hikoya qiladi.

² Hasanboyeva O.U. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. – Toshkent, 2020.

Bu jarayonda bolalar mustaqil fikrlashga o'rganadi hamda savodxonlik ko'nikmalari tabiiy ravishda shakllanadi.

Shuningdek, maktabgacha ta'lim tizimida savodga o'rgatishda integrativ yondashuv ham muhim ahamiyatga ega. Integrativ yondashuv turli faoliyat turlarini o'zaro bog'langan holda tashkil etishni nazarda tutadi. Masalan, nutq rivojlantirish mashg'ulotlari tasviriyl faoliyat, musiqa, o'yin faoliyati bilan uyg'unlashtiriladi. Bunday yondashuv bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi hamda savodxonlik ko'nikmalarini samarali shakllantirishga yordam beradi.

Zamonaviy yondashuvlardan yana biri o'yin texnologiyalariga asoslangan ta'lim hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin yetakchi faoliyat turi hisoblanadi. Shu sababli savodga o'rgatish jarayonida o'yin elementlaridan foydalanish samarali natija beradi. Didaktik o'yinlar, harakatli o'yinlar, rolli o'yinlar bolalarning nutqiy faolligini oshiradi, so'z boyligini kengaytiradi hamda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga yordam beradi. O'yin orqali tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarda savodxonlik elementlarini qiziqarli shaklda o'zlashtirish imkonini yaratadi.

Maktabgacha ta'lim tizimida savodga o'rgatishda innovatsion texnologiyalar ham keng qo'llanilmoqda. Multimedia vositalari, elektron didaktik materiallar, interfaol ta'lim metodlari bolalarning o'quv faoliyatini faollashtiradi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida tovushlarni eshitish, harflarni tanish, bo'g'in tuzish, so'z o'qish kabi mashg'ulotlarni samarali tashkil etish mumkin. Bunday yondashuv bolalarning qiziqishini oshiradi hamda savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini samarali qiladi. Muammoli ta'lim yondashuvi ham savodga o'rgatishda muhim o'rin tutadi. Ushbu yondashuv bolalarda mustaqil fikrlashni rivojlantiradi. Muammoli vaziyat yaratish orqali bolalar savollarga javob izlaydi, so'z tuzadi, gap tuzadi, hikoya qiladi. Bu jarayonda bolalar faol fikrlaydi hamda savodxonlik ko'nikmalari rivojlanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvi ham maktabgacha ta'lim tizimida savodga o'rgatishda muhim hisoblanadi. Har bir bolaning rivojlanish darajasi turlicha bo'lganligi sababli ta'lim jarayonida individual yondashuv zarur. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim orqali bolalarning qiziqishlari, qobiliyatlari hamda nutqiy rivojlanish darajasi hisobga olinadi. Bu esa savodxonlik ko'nikmalarini samarali shakllantirish imkonini beradi. Zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etilgan savodga o'rgatish jarayonida kommunikativ yondashuv ham muhim o'rin tutadi. Kommunikativ yondashuv bolalarni nutqiy faoliyatga jalb etishni nazarda tutadi. Mashg'ulot jarayonida bolalar suhbatlashadi, savollarga javob beradi, hikoya tuzadi, o'z fikrini erkin ifodalaydi. Bu esa nutq rivojlanishini ta'minlaydi hamda savodxonlik ko'nikmalarini shakllantiradi.

Savodga o'rgatishda zamonaviy yondashuvlar bolalarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Rasmlar asosida hikoya tuzish, so'z o'yinlari,

dramatizatsiya mashg'ulotlari bolalarning tasavvurini kengaytiradi. Bunday mashg'ulotlar orqali bolalar mustaqil fikr yuritadi hamda nutqiy faoliyatga kirishadi. Bu esa savodxonlikni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etilgan savodga o'rgatish jarayonida tarbiyachining roli ham o'zgaradi. Tarbiyachi faqat bilim beruvchi emas, balki bolalarni yo'naltiruvchi, maslahat beruvchi, pedagogik jarayonni tashkil etuvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Tarbiyachi bolalarning mustaqil faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi, o'yinlar tashkil etadi, innovatsion texnologiyalardan foydalanadi hamda savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Shuningdek, zamonaviy yondashuvlar ota-onalar bilan hamkorlikni ham nazarda tutadi. Bolalarda savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirishda oilaning roli muhim. Ota-onalar bolalar bilan suhbatlashishi, ertak o'qib berishi, harflar bilan o'yinlar tashkil etishi savodxonlikni rivojlantirishga yordam beradi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligi savodga o'rgatish samaradorligini oshiradi.

Savodga o'rgatishda zamonaviy yondashuvlar bolalarda mustaqil fikrlash, nutqiy faollik, mantiqiy tafakkur hamda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuvlar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni bolalarning maktabga tayyorgarligini oshiradi hamda savodxonlik ko'nikmalarining samarali shakllanishini ta'minlaydi. Maktabgacha ta'lim tizimida savodga o'rgatishda zamonaviy yondashuvlardan foydalanish bolalarda elementar savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Kompetensiyaviy yondashuv, faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim, integrativ yondashuv, o'yin texnologiyalari, kommunikativ yondashuv hamda innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarda savodxonlik ko'nikmalarining samarali shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki bugungi dunyo miqiyosida axborot kommunikatsiya tizimining yuksak darajada rivoj topib borayotganligi va bu boshqa sohalar qatorida ta'lim jarayoniga ham kirib kelib, uni yanada sifatli tashkil etishga o'z ta'sirini ko'rsatayotganligi ehtiyojidan kelib chiqib, shuni aytish mumkinki, MTT o'qituvchisi texnika va texnologiyani chuqur bilishi, tahlil qila olishi va yangilik yaratilish darajasida bilimli va mahoratli bo'lishi juda muhim.

Buning uchun mashg'ulotni tashkil etish jarayonida barcha bolalarga tushunarli, oson, qiziq bo'lgan usullarni tanlashi va qo'llay olishi, ko'rgazmali qurollardan foydalanishi, yangi ishlab chiqarilayotgan texnik vositalarni tadbiq qilishi, ta'lim oluvchilarni ijodiy, mustaqil ishlashga undashi, innovatsion pedagogik texnologiyalardan to'g'ri va unumli foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

Maktabgacha ta'lim tizimida savodga o'rgatishda zamonaviy yondashuvlarning ahamiyati ham tahlil qilindi. Kompetensiyaviy yondashuv, faoliyatga yo'naltirilgan

ta'lim, o'yin texnologiyalari, kommunikativ yondashuv hamda innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarda savodxonlik ko'nikmalarini samarali shakllantirishga xizmat qilishi asoslab berildi.

Natijada maktabga tayyorlov yoshidagi bolalarda savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish kompleks pedagogik jarayon ekanligi, bu jarayon nutq rivoji, tafakkur, kommunikativ faoliyat hamda innovatsion ta'lim texnologiyalariga tayanishi zarurligi aniqlandi. Birinchi bobda keltirilgan nazariy tahlillar keyingi boblarda tajriba-sinov ishlarini tashkil etish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qildi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar jarayonida erkin va mustaqil fikrlash qobiliyati shakllanadi. Mustaqil fikrlash qobiliyatining shakllanishi natijasida, bolalar atrof olamdagi, jamiyatdagi qonunlarni, shuningdek, asardagi ijobiy va salbiy qahramonlar orqali insoniy fazilatlarini anglash, bilimlarni chuqur o'rganish, keng fikrlash, tegishli qarorlar qabul qilish ko'nikmalari shakllanadi.

Mashg'ulotlarni samarali va sifatli tashkil etish uchun pedagogning tashkiliy hamda uslubiy jihatdan tayyorgarligi va ta'lim olish jarayonini tashkil etishni ta'minlovchi o'quv-uslubiy ta'minotni ishlab chiqish talab etiladi. Taminot bazasida o'quv jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash imkoniyati bo'lishi muhim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. J.R.Xudayberdiyeva "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar pedagogikasi" o'quv qo'llanma. Toshkent. 2023-yil.
2. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi. Toshkent. 8 may, 2019-yil.
3. "Ilk qadam" milliy o'quv dasturi (3- nashr) 2026-yil.
4. Fayzullayev Sh.N. "Bolalarni maktabga tayyorlash metodikasi" (maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalari uchun) o'quv qo'llanma. Samarkand, Samdu nashri, 2020.-140bet
5. Yusupova. X.I., Xashimova. M.K, Ximmataliyev. D.O., Axmedova. K.I., Khakimova. M.O'. "Pedagogik texnologiya". T.: "Firdavs-Shoh nashriyoti". 2023-yil.
6. Qodirova F.R, Toshpo'latova SH.Q, Kayumova N.M., Agzamova M.N. "Maktabgacha pedagogika" Darslik. T.: Tafakkur, T- 2019.
7. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. Darslik. T.: Tafakkur bo'stoni. 2013 y.

ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA TARBIYA UZVIYLIGINI TA’MINLASHNING KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSLARI

Jamshid Xudoykulov

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy
instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida tarbiya uzviyligini kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’minlash muammosi tahlil qilinadi. Tadqiqotda nazariy tahlil, o‘quv-meyoriy hujjatlar qiyosiy sharhi, dars kuzatuvlari va ekspert baholashdan foydalanildi. Natijada tarbiyaviy komponentni kompetensiyalar tarkibiga integratsiya qilish mezonlari va amaliy yechimlar asoslandi.

Kalit so‘zlar: tarbiya uzviyligi, kompetensiyaviy yondashuv, ona tili, o‘qish savodxonligi, qiymatga yo‘naltirilgan ta’lim natijalari, refleksiya, baholash mezonlari

ОСНОВЫ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА К ОБЕСПЕЧЕНИЮ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА И ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ

Жамшид Худойкулов

Самостоятельный соискатель Национального научно-исследовательского
института педагогических наук имени Т. Н. Кары-Ниязи.

Аннотация. В данной работе разработаны принципы компетентностно-ориентированного проектирования для повышения согласованности образования по предметам родного языка и грамотности чтения. В качестве методологий использовались контент-анализ, наблюдение за занятиями и дидактическое моделирование. Результаты исследования указывают на эффективные способы согласования образовательных целей с языковыми компетенциями и компетенциями учащихся в области деятельности.

Ключевые слова: воспитательная преемственность, компетентностный подход, родной язык, читательская грамотность, ценностно-ориентированные результаты обучения, рефлексия, критерии оценивания

FUNDAMENTALS OF A COMPETENCY-BASED APPROACH TO ENSURING THE CONTINUITY OF UPBRINGING IN MOTHER TONGUE AND READING LITERACY LESSONS

Jamshid Khudoykulov

Independent researcher at the Qori Niyoziy
National Institute of Pedagogy of Upbringing.

Annotation. This work develops the principles of competency-based design to strengthen the coherence of education in the subjects of mother tongue and reading literacy. Content analysis, classroom observation, and didactic modeling were used as methodologies. The results of the study indicate effective ways to align educational goals with linguistic and student activity competencies.

Keywords: educational continuity, competency-based approach, mother tongue, reading literacy, values-oriented learning outcomes, reflection, assessment criteria

Kirish. Ona tili va o'qish savodxonligi darslari boshlang'ich va umumiy o'rta ta'limda nafaqat til birliklarini o'rgatish, balki shaxsning tafakkuri, muloqot madaniyati, axloqiy pozitsiyasi va ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirishda tayanch maydon hisoblanadi. Shu bois tarbiya uzviyligi masalasi mazkur fanlar didaktikasida alohida ilmiy muammo sifatida ko'riladi: tarbiya mazmunining sinfdan sinfga mantiqan davom etishi, darsdan darsga bir xil qadriyatlar tizimining turli kommunikativ vaziyatlarda qayta namoyon bo'lishi hamda o'quvchi tajribasida barqaror odat va munosabatga aylanishi ko'pincha rejalashtirilmagan, epizodik va ko'proq matn tanlash bilan cheklanib qoladi. Ayni paytda kompetensiyaviy yondashuv ta'lim natijasini faqat bilimlar majmui emas, balki vaziyatda qo'llanadigan ko'nikma, munosabat va qadriyatlar birligi sifatida talqin qilgani uchun tarbiya uzviyligini ta'minlashga metodik imkoniyat yaratadi. Biroq amaliyotda kompetensiyalar ko'pincha kommunikativ-tilshunoslik yo'nalishida tor interpretatsiya qilinib, tarbiyaviy komponent umumiy "ma'naviy-axloqiy tarbiya" darajasida deklarativ qolmoqda. Bu holat tarbiya natijasini o'lchash, kuzatish va baholashning aniq mezonlari ishlab chiqilmaganligi, o'qituvchi vazifa dizayni orqali tarbiyaviy maqsadni faoliyatga singdirish texnologiyalarini yetarli egallamaganligi bilan bog'liq.

Ilmiy adabiyotlarda kompetensiyaviy ta'limning nazariy asoslari, xususan, kompetensiyani faoliyatga yo'naltirilgan natija sifatida talqin qilish, baholashning mezoniyli va refleksiv amaliyotlarning roli keng yoritilgan. Ona tili ta'limida kommunikativ yondashuv, matn asosida o'qitish, o'qish savodxonligi va tushunib

o'qish strategiyalarining ahamiyati ham asoslangan [1.93]. Shunga qaramay, tarbiya uzviyligini aynan kompetensiya komponentlari bilan bog'lab, dars mazmuni, o'quvchi faoliyati va baholashni bir butun tizim sifatida modellashtirish bo'yicha metodik bo'shliq saqlanib turibdi. Tadqiqot muammosi shundan iboratki, ona tili va o'qish savodxonligi darslarida tarbiyaviy maqsad ko'pincha matnning mavzusiga yuklatiladi, biroq o'quv vazifalari, muloqot jarayoni va baholash mezonlarida tarbiyaviy natija sifatida konkretlashtirilmaydi; natijada uzviylik tamoyili deklarativ qoladi.

Maqolaning maqsadi ona tili va o'qish savodxonligi darslarida tarbiya uzviyligini ta'minlashning kompetensiyaviy yondashuvga tayangan ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish va amaliy mezonlarini asoslashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar hal qilindi: tarbiya uzviyligini kompetensiya tuzilmasi bilan bog'lovchi konseptual modelni aniqlash; dars vazifalari arxitekturasida tarbiyaviy natijani joylashtirish mezonlarini belgilash; baholash va refleksiya orqali tarbiyaviy natijaning kuzatilishini ta'minlaydigan metodik yechimlarni tizimlashtirish.

Asosiy qism. Tadqiqot metodologiyasi kompetensiyaviy yondashuvning faoliyat va natijaga yo'naltirilgan talqiniga tayandi; unda tarbiyaviy komponentni "munosabat va qadriyatga yo'naltirilgan natijalar" sifatida operatsionallashtirish markaziy o'rin tutdi. Nazariy bosqichda pedagogika va metodika bo'yicha manbalar kontent-tahlil qilindi: kompetensiya tarkibi, tarbiya va ta'lim birligi, o'qish savodxonligi hamda baholashning mezoniyli haqidagi ilmiy pozitsiyalar ajratildi va taqqoslandi. Qiyosiy tahlil orqali ona tili va o'qish savodxonligi bo'yicha o'quv dasturlari va darslik amaliyotida tarbiyaviy maqsadning berilishi, ularning kompetensiyalar bilan bog'lanish darajasi va izchilligi ko'rib chiqildi [4.259]. Empirik bosqichda dars kuzatuv va pedagogik ekspertiza usullari qo'llandi: turli sinf kesimida o'qituvchining vazifa qo'yishi, savol-javoblar va muhokama jarayonida tarbiyaviy komponentning qanday faollashishi, hamda baholashning qaysi indikatorlari ishlatilishi qayd etildi. Kuzatuv ma'lumotlari sifat jihatdan tahlil qilinib, takrorlanuvchi didaktik holatlar, uzilishlar va samarali amaliyotlar tipologiyalashtirildi. Shuningdek, didaktik modellashtirish metodi yordamida tarbiya uzviyligini ta'minlovchi "kompetensiyaviy vazifa zanjiri" konsepsiyasi ishlab chiqildi; u dars mazmuni, faoliyat va baholashning o'zaro bog'liqligini ta'minlash uchun qo'llaniladigan prinsiplar majmuini ifodalaydi [4.71]. Mazkur metodlar tanlanishining sababi shundaki, tarbiya uzviyligi bevosita sinfdagi muloqot amaliyoti va vazifa dizaynida namoyon bo'ladi; demak, faqat nazariy tahlil yetarli emas, amaliy jarayonning strukturaviy kuzatuv va modelga keltirilishi zarur.

Tarbiya uzviyligini ta'minlash kompetensiyaviy yondashuvda uch qatlamli integratsiya orqali amalga oshirishini ko'rsatdi. Birinchi qatlam mazmuniy integratsiya

bo‘lib, unda tarbiyaviy g‘oya matnning mavzusi yoki “to‘g‘ri xulosa”ga bog‘lab qo‘yilmaydi, balki til hodisalari va nutq amaliyoti bilan birgalikda yoritiladi. Kuzatuvlarda tarbiyaviy maqsad faqat matn tanlash bilan cheklanganda o‘quvchi ko‘pincha mazmunni qayta aytish darajasida qolib, shaxsiy pozitsiya va mas‘uliyatli munosabatni dalillashga o‘tmasligi aniqlandi. Aksincha, mazmuniy integratsiya kuchli bo‘lgan darslarda o‘qituvchi bir xil qadriyat yo‘nalishini turli matn janrlari orqali ketma-ket ochib beradi: masalan, xabar matnida fakt va manba ishonchligini tekshirish, badiiy matnda qahramon motivlarini tahlil qilish, munozarali matnda esa dalil va qarshi dalilni ajratish orqali halollik, adolat, mas‘uliyat kabi munosabatlar til amaliyoti bilan birga shakllantiriladi. Bu holat tarbiya uzviyligining “qadriyatlar spiral”i sifatida namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi: bir qadriyat turli sinf va mavzularda murakkablashib boradigan kommunikativ vaziyatlar orqali qayta quriladi.

Ikkinchi qatlam faoliyat integratsiyasi bo‘lib, tarbiyaviy natija aynan o‘quv vazifalarining arxitekturasida joylashtiriladi. Tadqiqotda “kompetensiyaviy vazifa zanjiri”ning samarali shakli aniqlashtirildi: avval tushunish va talqin, so‘ng baholash va pozitsiya bildirish, undan keyin esa tanlov asosida amaliy qo‘llash va refleksiya. Bunday zanjirda tarbiyaviy komponent “nima to‘g‘ri” degan tayyor hukm sifatida emas, balki o‘quvchining tanlovi, dalillashi va muloqot etikasida namoyon bo‘ladigan natija sifatida ko‘rinadi. Kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, vazifalar faqat reproduktiv bo‘lsa, tarbiyaviy uzviylik uziladi; chunki o‘quvchi har safar yangi matn bilan yangi “to‘g‘ri xulosa”ni eslab qolishga urinadi. Faoliyat integratsiyasida esa o‘quvchi bir xil muloqot me‘yorlarini turli vaziyatlarda qo‘llashni o‘rganadi: suhbatdoshni tinglash, fikrni odob bilan bildirish, matndan dalil keltirish, muallif pozitsiyasini hurmat bilan tanqid qilish kabi ko‘nikmalar tarbiyaviy natijaning tashqi ko‘rinishiga aylanadi.

Uchinchi qatlam baholash integratsiyasi bo‘lib, tarbiyaviy natijani kuzatish va mezoniy baholash orqali uzviylikni mustahkamlaydi [4.92]. Tadqiqot natijasi sifatida baholashning uchta indikator guruhi tizimlashtirildi: nutqiy-amaliy indikatorlar, kognitiv-axborot indikatorlar va ijtimoiy-etik indikatorlar. Nutqiy-amaliy indikatorlar o‘quvchining fikrni aniq ifodalashi, dalil bilan asoslay olishi, matn va vaziyatga mos uslub tanlashi bilan bog‘liq bo‘lsa, kognitiv-axborot indikatorlar manbani tanlash, fakt va fikrni ajratish, xulosa chiqarishning mantiqiyliги kabi ko‘rsatkichlarni qamrab oladi. Ijtimoiy-etik indikatorlar esa muhokamada hamkorlik, navbatni saqlash, e‘tirozni odob doirasida bildirish, boshqacha fikrga bag‘rikeng munosabat, o‘z xatosini tan olish va tuzatishga tayyorlik kabi kuzatiladigan harakatlar orqali ifodalanadi. Eng muhim topilma shundaki, ijtimoiy-etik indikatorlar alohida “tarbiya balli” tarzida ajratilganda formalizm kuchayadi, biroq ularni nutqiy-amaliy va kognitiv indikatorlar bilan qo‘shma mezon sifatida berilganda o‘quvchi uchun tabiiy yondashuv shakllanadi. Shuningdek, refleksiv baholash tarbiya uzviyligining mexanizmi sifatida namoyon bo‘ldi: dars yakunida o‘quvchi nafaqat nimani

o'rganganini, balki qanday muloqot qilganini, qaysi dalil ishonchli bo'lganini va qanday xulqiy tanlov qilganini tahlil qilganda, tarbiyaviy natija barqarorlashadi.

Natijalar aks etadigan bo'limining yakuniy natijasi sifatida tarbiya uzviyligini ta'minlovchi kompetensiyaviy asoslar quyidagicha umumlashtirildi: tarbiyaviy mazmun matn mavzusiga emas, kompetensiya komponentlariga integratsiya qilinadi; o'quv vazifalari zanjiri tarbiyaviy natijani tanlov, dalillash va muloqot etikasida namoyon etadigan qilib quriladi; baholash esa refleksiya va mezoniy indikatorlar orqali uzviylikni mustahkamlaydi. Bu uch qatlam birgalikda ishlamaganda, tarbiya epizodik bo'lib qolishi kuzatildi.

Olingan natijalar kompetensiyaviy yondashuv nazariyasida ta'kidlanadigan "faoliyatda namoyon bo'ladigan natija" prinsipini tarbiya uzviyligi masalasiga tatbiq etish zarurligini ko'rsatadi. A.B.Xutorskoy kompetensiyani shaxsning tayyorgarligi va amaliy vazifalarni hal etish qobiliyati bilan bog'lab, uning tarkibida motivatsion-qiymat komponentini ajratadi [5.124]. Tadqiqotimizda mazkur komponent dars vazifa dizaynida konkret indikatorlar orqali ko'rinish olmaguncha, u deklarativ qolishi aniqlandi; demak, kompetensiya nazariyasidagi qiymat komponentini metodik jihatdan operatsionallashtirish muammosi dolzarbligicha qolmoqda. Metodist olimlardan biri I.A.Zimnyaya kompetensiyalarni integrativ sifat sifatida, ularning shakllanishi uchun refleksiya va o'zini baholash muhimligini ko'rsatadi [5.98]. Bizning natijalar refleksiv baholash tarbiyaviy uzviylikni kuchaytirishini tasdiqlaydi, biroq refleksiya "o'zini maqtash yoki umumiy xulosa" darajasida emas, balki muloqot etikasiga oid aniq harakatlar tahlili orqali yo'lga qo'yilganda samarali bo'lishini asoslaydi.

Til ta'limi metodikasida kommunikativ yondashuvning ustunligi va matn bilan ishlashning markaziy roli ko'p bora yoritilgan. Tadqiqotchi J.Jalolov chet tili didaktikasida kommunikativlikni faoliyat va vaziyatga bog'lab talqin qiladi. Bu g'oya ona tili ta'limiga ham metodologik jihatdan mos keladi, chunki tarbiya ham kommunikativ vaziyatlarda ko'rinadigan munosabatlar orqali shakllanadi [2.301] Shu bilan birga, ona tili darslarida tarbiyaviy maqsad ko'pincha "matnning tarbiyaviy g'oyasi"ni topish bilan chegaralanib qoladi. Metodist olimlar A.Mahmudov va M.Nurmonovlarning ona tili ta'limidagi matn va nutq birliklariga tayanish haqidagi qarashlari bizning natijalar bilan uyg'unlashadi: tarbiyaviy uzviylikni tilning muloqotdagi vazifasi bilan bog'lash o'quvchining real nutqiy xulqini o'zgartirishga xizmat qiladi. Biroq mualliflar ko'proq lingvodidaktik tizimni asoslagan bo'lsa, mazkur tadqiqot tarbiyaviy natijani baholash mezonlari va vazifa zanjiri arxitekturasini orqali metodik jihatdan aniqlashtiradi [1.156].

O'qish savodxonligi bo'yicha xalqaro yondashuvlarda matnni tushunish, talqin qilish va baholash bilan birga, axborotni tanqidiy qayta ishlashning ahamiyati kuchayib borayotgani ta'kidlanadi. Bu yo'nalish tarbiyaviy uzviylik bilan bevosita

tutashadi, chunki tanqidiy o'qish faqat intellektual amal emas, balki mas'uliyatli axborot xulqi, manba madaniyati va halollik kabi munosabatlarni ham talab qiladi. Bizning natijalar shuni ko'rsatadiki, o'qish savodxonligini "strategiyalar to'plami" sifatida o'qitish tarbiyaviy uzviylikka olib kelmaydi; aksincha, strategiyalar muloqot etikasiga va ijtimoiy mas'uliyatga ulangan vazifalar orqali berilganda tarbiya va ta'lim birligi kuchayadi. UNESCO tomonidan ilgari surilgan ta'limning shaxsiy va ijtimoiy natijalari uyg'unligi haqidagi g'oyalar ham tadqiqot xulosalarini kengroq kontekstda qo'llab-quvvatlaydi, chunki unda kompetensiyalar faqat akademik emas, balki ijtimoiy hamkorlik va mas'uliyat bilan bog'lanadi [6.56]. Shu o'rinda muhim metodik farq shuki, xalqaro yondashuvlarda qadriyatlarga yo'naltirilgan natijalar ko'pincha transversal kompetensiyalar sifatida umumiy ko'rinishda beriladi, biz esa ularni ona tili va o'qish savodxonligi darslarida kuzatiladigan nutqiy-amaliy harakatlar darajasigacha tushirib, baholash indikatorlari bilan bog'ladik.

Kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga joriy etishda uchraydigan tipik muammolarni ham izohlaydi. Birinchidan, o'qituvchi tarbiyaviy maqsadni matnning "to'g'ri g'oyasi" bilan almashtirib yuborganda, o'quvchining shaxsiy pozitsiyasi va dalillash madaniyati rivojlanmaydi; bu holat tarbiyaning uzviy emas, epizodik xususiyat kasb etishiga olib keladi. Ikkinchidan, baholashning mezoniyligi yetishmaganda, tarbiyaviy natija subyektiv taassurotga aylanadi; natijada o'quvchi qaysi xatti-harakat va nutqiy tanlov ijobiy natija berishini anglamaydi. Uchinchi muammo, refleksiya amaliyoti yo'lga qo'yilmaganda, o'quvchi o'z muloqot odatlarini tahlil qilmaydi va sinfdan sinfga o'tishda tarbiyaviy tajriba "yangidan boshlanadi". Demak, tarbiya uzviyligini ta'minlash kompetensiyaviy yondashuvning ichki mantiqiga mos tarzda, natija, faoliyat va baholash birligida hal qilinadigan didaktik vazifadir.

Xulosa. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida tarbiya uzviyligini ta'minlash kompetensiyaviy yondashuv sharoitida uch qatlamli integratsiya orqali samarali amalga oshishini asoslab berdi: mazmuniy integratsiya tarbiyaviy g'oyani til va matn amaliyoti bilan birlashtiradi; faoliyat integratsiyasi tarbiyaviy natijani vazifa zanjiri arxitekturasiga joylashtiradi; baholash integratsiyasi esa mezoniy indikatorlar va refleksiya orqali barqarorlashtiradi. Ilmiy hissasi shundan iboratki, tarbiyaviy natijalar matn tanlashga bog'liq bo'lgan umumiy niyat sifatida emas, o'quvchi bajaradigan nutqiy-amaliy harakatlar va muloqot etikasi darajasida kuzatiladigan kompetensiya komponentlari sifatida konseptuallashtirildi. Amaliy jihatdan, o'qituvchi darsni rejalashda tarbiyaviy uzviylikni "qadriyatlar spirali" va "kompetensiyaviy vazifa zanjiri" asosida qurishi, baholashda esa ijtimoiy-etik indikatorlarni nutqiy va kognitiv ko'rsatkichlar bilan uyg'un mezon sifatida qo'llashi tavsiya etiladi. Kelgusida tadqiqotlar turli yosh bosqichlarida indikatorlarning rivojlanish dinamikasini aniqlash, hamda raqamli matnlar bilan ishlash sharoitida

tarbiyaviy uzviylikni ta'minlash mexanizmlarini chuqurlashtirishga yo'naltirilishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mahmudov N. Ona tili ta'limi metodikasi. Toshkent, O'qituvchi, 2010. 256 b.
2. Nurmonov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent, O'qituvchi, 2001. 320 b.
3. Зимняя И. А. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. Москва, Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. С. 38
4. Jalolov J. Chet til o'qitish metodikasi. Toshkent, O'qituvchi, 2012. 320 b.
5. Хуторской А. В. Компетентностный подход в образовании. Москва, Эйдос, 2003. с.256
6. UNESCO. Rethinking Education: Towards a Global Common Good? Paris, UNESCO Publishing, 2015. 85 p.
7. OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. Paris, OECD Publishing, 2019. 352 p.

OLIV TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA GENERATIV SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Axrorov Voris Yunusovich

Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti
Ta'lim sifatini ta'minlash bo'limi boshlig'i,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
E-mail: voris1983@mail.ru

Boltayeva Jaxona Ulug'bek qizi

Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 1-kurs magistranti.
E-mail: jaxonaboltayeva@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar va generativ sun'iy intellektdan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari nazariy jihatdan tahlil qilingan. Mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar asosida raqamli texnologiyalarning ta'limni individuallashtirish, mustaqil ta'limni rivojlantirish hamda ta'lim sifatini oshirishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, generativ sun'iy intellektdan foydalanishda pedagoglarning raqamli kompetentligini rivojlantirish, akademik halollikka rioya qilish va undan pedagogik maqsadlarda samarali foydalanish bo'yicha ilmiy xulosalar hamda amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, raqamli texnologiyalar, generativ sun'iy intellekt, raqamli transformatsiya, raqamli kompetentlik, pedagogik imkoniyatlar, raqamli pedagogika, mustaqil ta'lim.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ГЕНЕРАТИВНОГО ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В статье теоретически рассмотрены педагогические возможности использования цифровых технологий и генеративного искусственного интеллекта в системе высшего образования. На основе анализа отечественных и зарубежных научных источников раскрыта роль цифровых технологий в индивидуализации обучения, развитии самостоятельной работы студентов и повышении качества образования. Представлены научные выводы и практические рекомендации по развитию цифровой компетентности

педагогов, соблюдению принципов академической добросовестности и эффективному использованию генеративного искусственного интеллекта.

Ключевые слова: высшее образование, цифровые технологии, генеративный искусственный интеллект, цифровая трансформация, цифровая компетентность, педагогические возможности, цифровая педагогика, самостоятельное обучение.

PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES AND GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN HIGHER EDUCATION

Abstract. This article provides a theoretical analysis of the pedagogical opportunities of using digital technologies and generative artificial intelligence in higher education. Based on national and international literature, the study highlights the role of digital technologies in personalized learning, independent learning, and improving educational quality. The paper also presents practical recommendations for developing teachers' digital competence, ensuring academic integrity, and promoting the effective pedagogical use of generative artificial intelligence.

Keywords: higher education, digital technologies, generative artificial intelligence, digital transformation, digital competence, pedagogical opportunities, digital pedagogy, independent learning.

Kirish

So‘nggi yillarda dunyoda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi barcha sohalarda bo‘lgani kabi ta‘lim tizimiga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, oliy ta‘lim muassasalarida o‘quv jarayonini raqamlashtirish, elektron ta‘lim resurslarini keng joriy etish hamda generativ sun‘iy intellekt vositalaridan foydalanish ta‘lim sifati va samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida e‘tirof etilmoqda [9]. Mazkur jarayon ta‘limni tashkil etish shakllarini takomillashtirish, pedagog va talabaning o‘zaro hamkorligini rivojlantirish hamda mustaqil ta‘lim imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda.

Generativ sun‘iy intellektning ommalashuvi ta‘lim tizimi oldiga yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda yangi vazifalarni ham qo‘ymoqda. Bugungi kunda sun‘iy intellekt vositalari o‘quv materiallarini tayyorlash, individual o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqish, o‘quv faoliyatini tahlil qilish va maslahatlar berishda qo‘llanilmoqda. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalardan foydalanishda akademik halollik, axborot ishonchliligi, shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish va pedagogik etika kabi masalalar ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [7; 9].

O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim tizimini raqamlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Mamlakatimizda ta'lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlarda raqamli ta'lim muhitini shakllantirish, elektron ta'lim resurslarini rivojlantirish, pedagoglarning raqamli kompetentligini oshirish hamda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim jarayoniga keng joriy etish bo'yicha muhim vazifalar belgilab berilgan [1; 2].

Mavzuga oid ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xorijiy adabiyotlarda generativ sun'iy intellektning ta'lim jarayonidagi pedagogik imkoniyatlari, pedagoglarning raqamli kompetentligini rivojlantirish hamda raqamli ta'lim muhitini takomillashtirish masalalari keng yoritilgan [6; 7]. Mahalliy tadqiqotlarda esa, asosan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish, masofaviy ta'limni rivojlantirish va pedagogik faoliyatni axborotlashtirishning ilmiy-metodik asoslari o'rganilgan [3; 4]. Biroq generativ sun'iy intellektning oliy ta'limdagi pedagogik imkoniyatlarini mahalliy va xorijiy tajribalar asosida qiyosiy tahlil qiluvchi ilmiy ishlar yetarli emas.

Shundan kelib chiqib, mazkur maqolaning maqsadi oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar va generativ sun'iy intellektdan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar asosida nazariy jihatdan tahlil qilish hamda ularni ta'lim amaliyotida samarali qo'llash yuzasidan ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Oliy ta'limni raqamlashtirish va generativ sun'iy intellektdan foydalanish masalalari so'nggi yillarda pedagogika hamda ta'lim texnologiyalari sohasidagi eng dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biriga aylandi. Mavzuga oid ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud tadqiqotlarni uch asosiy yo'nalishga ajratish mumkin. Birinchi yo'nalishda raqamli transformatsiyaning nazariy asoslari va raqamli ta'lim muhitini shakllantirish masalalari tadqiq etilgan [7; 9]. Ikkinchi yo'nalish pedagoglarning raqamli kompetentligini rivojlantirish hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim amaliyotiga integratsiya qilishga bag'ishlangan [5; 8]. Uchinchi yo'nalishda esa sun'iy intellektning ta'lim jarayonidagi pedagogik imkoniyatlari, undan foydalanishning etik tamoyillari va akademik halollik bilan bog'liq masalalar yoritilgan [6; 9].

UNESCO ekspertlari generativ sun'iy intellektni ta'lim tizimining istiqbolli vositalaridan biri sifatida baholaydilar. Ularning fikricha, ushbu texnologiya ta'limni individuallashtirish, o'quv materiallarini moslashtirish hamda pedagog faoliyatini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Shu bilan birga, sun'iy intellektdan foydalanishda inson nazorati, shaffoflik, ma'lumotlar xavfsizligi va akademik halollik tamoyillariga qat'iy amal qilish zarurligi alohida ta'kidlanadi [9].

OECD tadqiqotlarida esa asosiy e'tibor texnologiyalarning o'ziga emas, balki ularni samarali qo'llash uchun zarur bo'lgan institutsional sharoitlarga qaratiladi. Mualliflar raqamli transformatsiya muvaffaqiyatini pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi, ta'lim muassasasining boshqaruv tizimi va raqamli infratuzilma bilan izohlaydilar [7]. Demak, UNESCO ko'proq texnologiyalarning pedagogik va etik jihatlariga urg'u bersa, OECD ularni samarali joriy etish mexanizmlarini ustuvor deb hisoblaydi.

W. Holmes generativ sun'iy intellektning didaktik imkoniyatlarini tahlil qilib, undan o'quv materiallarini tayyorlash, talabalarga individual tavsiyalar berish hamda baholash jarayonini qo'llab-quvvatlashda samarali foydalanish mumkinligini qayd etadi [6]. Biroq ular sun'iy intellekt hech qachon pedagogning kasbiy qarorini to'liq almashtirmasligi, balki uni qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida qo'llanilishi lozimligini alohida ta'kidlaydilar.

Mahalliy tadqiqotlarda esa e'tibor asosan ta'lim tizimini axborotlashtirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o'quv jarayoniga joriy etish masalalariga qaratilgan. Xususan, U.Begimqulov pedagogik ta'limni axborotlashtirish samaradorligini pedagogning kasbiy va metodik tayyorgarligi bilan bog'laydi [4]. A.Abduqodirov esa axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini faollashtirishini va ta'lim samaradorligini oshirishini asoslaydi [3].

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, xalqaro ilmiy ishlarda generativ sun'iy intellektning pedagogik va etik imkoniyatlari keng yoritilgan bo'lsa, mahalliy tadqiqotlarda ushbu yo'nalish endigina shakllanmoqda. Shu bois sun'iy intellektning oliy ta'limdagi pedagogik imkoniyatlarini kompleks tahlil qilish dolzarb ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism

Raqamli texnologiyalarning oliy ta'limdagi pedagogik imkoniyatlari

Raqamli texnologiyalar oliy ta'lim tizimida ta'lim jarayonini tashkil etish, boshqarish va baholashga oid an'anaviy yondashuvlarni sezilarli darajada o'zgartirmoqda. Zamonaviy oliy ta'lim muassasalarida Learning Management System (LMS), bulutli texnologiyalar, elektron ta'lim platformalari, videokonferensiya tizimlari hamda multimedia vositalaridan keng foydalanilishi natijasida o'quv jarayonining moslashuvchanligi va samaradorligi ortib bormoqda [5; 7].

Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, raqamli texnologiyalarning pedagogik qiymati ularning texnik imkoniyatlari bilan emas, balki o'quv maqsadlariga qanchalik mos qo'llanilishi bilan belgilanadi [7]. Shu jihatdan qaralganda, raqamli vositalar pedagog faoliyatini almashtiruvchi emas, balki ta'lim jarayonini samaraliroq tashkil etishga xizmat qiluvchi didaktik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

W. Holmes raqamli texnologiyalar yordamida individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish, o'quv topshiriqlarini moslashtirish hamda talabalarning o'zlashtirish darajasini monitoring qilish imkoniyatlari kengayishini qayd etadi [6]. M. Bondning tizimli tahlili esa raqamli texnologiyalarni joriy etishning ijobiy natijalari, avvalo, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi va ulardan foydalanish metodikasiga bog'liq ekanligini ko'rsatadi [5]. Demak, bir xil texnologiya turli oliy ta'lim muassasalarida turlicha natija berishi mumkin.

Mahalliy olimlarning qarashlari ham mazkur xulosalarni tasdiqlaydi. U.Begimqulov axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilish pedagogning metodik mahorati va kasbiy tayyorgarligiga bog'liqligini asoslaydi [4]. A.Abduqodirov esa axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini faollashtirish, axborotni izlash va qayta ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishini ta'kidlaydi [3]. Mazkur qarashlar mahalliy pedagogik maktabda ham texnologiyalarni didaktik nuqtai nazardan baholashga e'tibor qaratilganini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar oliy ta'limda uchta asosiy pedagogik vazifani bajaradi. Birinchidan, ular ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ikkinchidan, ta'lim jarayonini individuallashtirish va differensiallashtirish uchun qulay sharoit yaratadi. Uchinchidan, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqadi. Aynan shu jihatlar raqamli texnologiyalarni oddiy texnik vositadan zamonaviy pedagogik muhitning muhim tarkibiy qismiga aylantiradi.

Tahlillar natijasida raqamli texnologiyalarning oliy ta'limdagi asosiy pedagogik imkoniyatlari 1-jadvalda umumlashtirildi.

1-jadval.**Raqamli texnologiyalarning oliy ta'limdagi pedagogik imkoniyatlari**

Raqamli texnologiyalar	Pedagogik imkoniyatlari
LMS platformalari	O'quv jarayonini boshqarish va mustaqil ta'limni tashkil etish
Multimedia vositalari	O'quv materiallarini vizual va interaktiv shaklda taqdim etish
Bulutli texnologiyalar	Ta'lim resurslaridan istalgan joy va vaqtda foydalanish imkoniyatini yaratish
Elektron baholash tizimlari	Bilimlarni tezkor baholash va teskari aloqani ta'minlash
Onlayn muloqot platformalari	Pedagog va talaba o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish

1-jadvalda keltirilgan ma'lumotlar raqamli texnologiyalarning oliy ta'limdagi pedagogik imkoniyatlarini yaqqol namoyon etadi. Xususan, LMS platformalari, elektron baholash tizimlari va onlayn muloqot vositalari o'quv jarayonini samarali tashkil etishda muhim o'rin tutadi.

Generativ sun'iy intellektning oliy ta'limdagi pedagogik imkoniyatlari

Generativ sun'iy intellektning ta'lim tizimiga kirib kelishi raqamli texnologiyalar rivojlanishining navbatdagi bosqichi sifatida baholanmoqda. An'anaviy raqamli vositalar asosan axborotni saqlash, uzatish va boshqarish vazifalarini bajargan bo'lsa, sun'iy intellekt matn, tasvir, audio va boshqa kontentlarni yaratish, murakkab axborotni tahlil qilish hamda foydalanuvchi ehtiyojiga mos tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyatiga ega. Shu jihatdan u oliy ta'lim tizimida o'qitish metodikasini takomillashtirish uchun yangi pedagogik imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda [6; 9].

Xalqaro tadqiqotlarda generativ sun'iy intellektning eng muhim afzalliklaridan biri sifatida ta'limni individuallashtirish imkoniyati ko'rsatiladi. Sun'iy intellekt talabaning bilim darajasi, o'quv sur'ati va ehtiyojlarini hisobga olgan holda moslashtirilgan topshiriqlar, qo'shimcha tushuntirishlar hamda tavsiyalarni shakllantira oladi [6]. Natijada ta'lim jarayoni yanada moslashuvchan tus oladi va talabaning mustaqil o'rganish faolligi ortadi.

UNESCO ekspertlari generativ sun'iy intellektni pedagogning o'rnini bosuvchi vosita emas, balki uning kasbiy faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi texnologiya sifatida baholaydilar [9]. Ularning fikricha, sun'iy intellekt o'quv materiallarini tayyorlash, baholash mezonlarini ishlab chiqish, o'quv faoliyatini tahlil qilish va tezkor teskari aloqa berishda samarali yordam berishi mumkin. Biroq yakuniy pedagogik qaror har doim o'qituvchi tomonidan qabul qilinishi zarur.

So'nggi yillarda generativ sun'iy intellekt ilmiy faoliyatda ham keng qo'llanila boshladi. Ilmiy maqolalarni tahlil qilish, ma'lumotlarni tizimlashtirish, dastlabki matn loyihalarini tayyorlash va ilmiy axborotni umumlashtirishda uning imkoniyatlari tobora kengaymoqda. Shu bilan birga, ilmiy hamjamiyat sun'iy intellekt yaratgan ma'lumotlarni tekshirmasdan qabul qilish mumkin emasligini ta'kidlamokda. Chunki generativ modellar ayrim hollarda mavjud bo'lmagan manbalarni keltirishi yoki noto'g'ri ma'lumotlarni ishonchli ko'rinishda taqdim etishi mumkin [6; 9].

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda generativ sun'iy intellekt bo'yicha tadqiqotlar hali ko'p emas. Biroq axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish yuzasidan ishlab chiqilgan ilmiy-metodik yondashuvlar ushbu texnologiyadan foydalanish uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi [3; 4]. Shu sababli sun'iy intellektni joriy etishda mavjud pedagogik tajribalarni zamonaviy texnologik imkoniyatlar bilan uyg'unlashtirish muhim hisoblanadi.

Shunday qilib, generativ sun'iy intellektning pedagogik qiymati uning texnologik imkoniyatlari bilan emas, balki pedagog tomonidan qanday maqsadda va qanday metodik yondashuv asosida qo'llanilishi bilan belgilanadi. Sun'iy intellekt ta'lim sifatini oshirish vositasiga aylanishi uchun u tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlash va ijodiy faoliyatni rag'batlantirishga xizmat qilishi zarur. Aks holda, undan faqat tayyor javoblarni olish vositasi sifatida foydalanish ta'limning asosiy maqsadlariga zid bo'lishi mumkin.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, generativ sun'iy intellektdan foydalanishning asosiy afzalliklari va ehtimoliy cheklovlari 2-jadvalda umumlashtirildi.

2-jadval.

Generativ sun'iy intellektdan ta'lim jarayonida foydalanishning afzalliklari va cheklovlari

Afzalliklari	Ehtimoliy cheklovlari
Ta'limni individuallashtirish	Akademik halollik bilan bog'liq muammolar
O'quv materiallarini tezkor tayyorlash	Noto'g'ri yoki tekshirilmagan ma'lumotlar
Mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlash	Sun'iy intellektga ortiqcha qaramlik
O'qituvchi vaqtini tejash	Tanqidiy fikrlash faolligining pasayishi
Tezkor teskari aloqa berish	Shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi bilan bog'liq xavflar

2-jadvalda keltirilgan ma'lumotlar sun'iy intellektdan foydalanishning ijobiy jihatlari bilan bir qatorda ayrim cheklovlari ham mavjudligini ko'rsatadi. Shu sababli undan foydalanishda akademik halollik tamoyillariga rioya qilish, taqdim etilgan ma'lumotlarni tekshirish hamda pedagogik nazoratni ta'minlash muhim hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar va generativ sun'iy intellektdan samarali foydalanish shartlari

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar va generativ sun'iy intellektning oliy ta'limdagi samaradorligi, avvalo, ularni pedagogik jarayonga qanday integratsiya qilish bilan belgilanadi. Zamonaviy texnologiyalarni ta'lim amaliyotiga joriy etishning o'zi ta'lim sifatining oshishini kafolatlamaydi. Ularning samaradorligi pedagogik maqsadlarning aniqligi, o'qitish metodlari, baholash mezonlari hamda pedagogning kasbiy tayyorgarligi bilan uzviy bog'liq [5; 7].

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya muvaffaqiyatining eng muhim omillaridan biri pedagoglarning raqamli kompetentligini muntazam rivojlantirish hisoblanadi [7; 8]. Raqamli kompetentlik faqat texnologik vositalardan foydalanishni emas, balki ularni didaktik maqsadlarga mos tanlash, ta'lim jarayoniga integratsiya qilish va ularning samaradorligini baholash ko'nikmalarini ham qamrab

oladi. Shu sababli rivojlangan davlatlarda pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanish dasturlarida raqamli pedagogika alohida yo‘nalish sifatida shakllanmoqda.

Generativ sun‘iy intellektdan foydalanishda akademik halollik masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. UNESCO tavsiyalarida ta’kidlanganidek, sun‘iy intellektdan foydalanish talabning mustaqil fikrlashini cheklamasligi, aksincha, uni rivojlantirishga xizmat qilishi lozim [9]. Shu nuqtai nazardan, oliy ta’lim muassasalarida sun‘iy intellekt vositalaridan foydalanish bo‘yicha ichki me’yoriy hujjatlar, metodik tavsiyalar va akademik halollik qoidalarini ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Mahalliy ilmiy ishlarda ham axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etishda metodik ta’minot va pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi ustuvor omillar sifatida ko‘rsatilgan [3; 4]. Biroq sun‘iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ushbu yondashuvlarni yangi mazmun bilan boyitishni talab etmoqda. Xususan, pedagoglarni sun‘iy intellektdan mas’uliyatli foydalanish, AI yordamida yaratilgan natijalarni tanqidiy baholash hamda ishonchli ilmiy manbalarni ajrata olish ko‘nikmalariga o‘rgatish zarur.

Shu nuqtai nazardan, oliy ta’lim muassasalarida sun‘iy intellektdan samarali foydalanish quyidagi to‘rtta o‘zaro bog‘liq shartga asoslanishi lozim:

- ✓ pedagoglarning raqamli va metodik kompetentligini rivojlantirish;
- ✓ zamonaviy raqamli ta’lim muhitini shakllantirish;
- ✓ akademik halollik va etik tamoyillarga rioya etilishini ta’minlash;
- ✓ sun‘iy intellektdan foydalanishni ta’lim natijalarini yaxshilashga yo‘naltirilgan pedagogik strategiyalar bilan uyg‘unlashtirishdir.

Ushbu shartlarning o‘zaro uyg‘un holda ta’minlanishi sun‘iy intellektdan samarali foydalanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Shu asosda oliy ta’limda raqamli texnologiyalar va generativ sun‘iy intellektdan samarali foydalanishning asosiy shartlari 3-jadvalda umumlashtirildi.

3-jadval

Oliy ta’limda raqamli texnologiyalar va generativ sun‘iy intellektdan samarali foydalanish shartlari

Asosiy yo‘nalish	Amalga oshirilishi lozim bo‘lgan vazifalar
Pedagoglarning raqamli kompetentligi	Malaka oshirish va uzluksiz kasbiy rivojlanishni tashkil etish
Metodik ta’minot	AI vositalaridan foydalanish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish
Akademik halollik	Sun‘iy intellektdan foydalanishning etik va institutsional qoidalarini joriy etish
Raqamli ta’lim muhiti	LMS, elektron kutubxona va raqamli ta’lim resurslarini rivojlantirish

3-jadvalda keltirilgan yoʻnalishlar oʻzaro uzviy bogʻliq boʻlib, ularni kompleks ravishda amalga oshirish raqamli texnologiyalar va sunʼiy intellektdan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, raqamli texnologiyalar va generativ sunʼiy intellekt oliy taʼlim tizimini modernizatsiya qilishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ularning taʼlim jarayoniga oqilona integratsiya qilinishi oʻqitish sifatini oshirish, taʼlimni individuallashtirish, mustaqil taʼlimni qoʻllab-quvvatlash hamda pedagog va talaba oʻrtasidagi hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradi.

Maqolada tahlil qilingan xalqaro va mahalliy ilmiy manbalar shuni koʻrsatdiki, raqamli texnologiyalarning pedagogik samaradorligi, avvalo, ularning texnologik imkoniyatlariga emas, balki pedagogik maqsadlarga muvofiq qoʻllanilishiga bogʻliq. Shu jihatdan pedagoglarning raqamli kompetentligini rivojlantirish, zamonaviy metodik yondashuvlarni joriy etish hamda taʼlim muassasalarida raqamli infratuzilmani takomillashtirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Biroq, generativ sunʼiy intellekt taʼlim jarayonini tashkil etishda yangi imkoniyatlarni yaratishi bilan birga, akademik halollik, axborot ishonchliligi, shaxsiy maʼlumotlarni himoya qilish va sunʼiy intellektdan masʼuliyatli foydalanish bilan bogʻliq dolzarb masalalarni ham yuzaga keltirmoqda. Shu sababli sunʼiy intellektdan foydalanish jarayoni tegishli metodik tavsiyalar, institutsional yondashuv va pedagogik nazorat asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Shunday qilib, oliy taʼlim tizimida sunʼiy intellektni joriy etishning asosiy maqsadi pedagogni almashtirish emas, balki uning kasbiy faoliyatini qoʻllab-quvvatlash, taʼlim sifatini oshirish va talabalarning mustaqil taʼlim faoliyatini yanada samarali tashkil etishdan iborat. Sunʼiy intellektdan oqilona foydalanish pedagogning metodik mahorati, tanqidiy yondashuvi va kasbiy masʼuliyati bilan uygʻunlashgandagina kutilgan natijani beradi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

- ✓ oliy taʼlim muassasalarida pedagoglarning raqamli kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan uzluksiz malaka oshirish tizimini takomillashtirish;
- ✓ generativ sunʼiy intellektdan foydalanish boʻyicha oliy taʼlim muassasalari uchun metodik tavsiyalar va ichki meʼyoriy hujjatlarni ishlab chiqish;
- ✓ akademik halollik tamoyillarini sunʼiy intellekt vositalaridan foydalanish jarayoniga integratsiya qilish;

✓ pedagog va talabalar uchun sun'iy intellektdan mas'uliyatli foydalanish bo'yicha amaliy trening va seminarlarni tashkil etish;

✓ sun'iy intellektning ta'lim sifati va o'quv natijalariga ta'sirini muntazam monitoring qilish.

Shunday qilib, raqamli texnologiyalar va generativ sun'iy intellektdan oqilona foydalanish oliy ta'lim tizimida ta'lim sifatini oshirish, mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlash hamda pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish uchun muhim pedagogik omil hisoblanadi. Mazkur maqolada keltirilgan ilmiy xulosalar va tavsiyalar ushbu yo'nalishdagi nazariy hamda amaliy izlanishlarni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. O'RQ-637-son. – Toshkent, 2020.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PF-6079-son Farmoni. – Toshkent, 2020.

3. Abduqodirov A.A., Toshtemirov D.E. Ta'lim muassasalarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish metodikasi: monografiya. – Guliston: Universitet, 2019. – 232 b.

4. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari: monografiya. – Toshkent: Fan, 2007. – 160 b.

5. Bond M., Khosravi H., De Laat M., Bergdahl N., Negrea V., Oxley E., Pham P., Chong S.W., Siemens G. A meta systematic review of artificial intelligence in higher education: A call for increased ethics, collaboration, and rigour // International Journal of Educational Technology in Higher Education. – 2024. – Vol. 21. – Article 4. <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00436-z>.

6. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019. – 48 p. ISBN 978-1-7327854-0-1.

7. OECD Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 414 p. DOI: 10.1787/c74f03de-en.

8. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. – 95 p. – (JRC Science for Policy Report). DOI: 10.2760/159770.

9. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. – Paris: UNESCO, 2023. – 64 p. DOI: 10.54675/EWZM9535.

GEOGRAFIYA TA'LIMIDA KARTOGRAFIK TASAVVUR VA KARTOGRAFIK SAVODXONLIK TUSHUNCHALARINING ILMIY- PEDAGOGIK MOHIYATI

Davronova Mavjuda Akmal qizi

Samarqand Davlat Pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

davronovamavjuda1996@gmail.com

Annatatsiya. Ushbu maqola geografiya ta'limida kartografik kompetensiyalarning ilmiy-pedagogik mohiyatini ochib berishga bag'ishlangan bo'lib, unda kartografik tasavvur va kartografik savodxonlik tushunchalarining mazmun-mohiyati, o'zaro bog'liqligi hamda geografiya ta'limidagi ahamiyati tahlil etilgan hamda umumta'lim maktablari o'quvchilarning kartografik kompetensiyalari bo'yicha tadqiqot ishlari olib borilib kerakli natijalar ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar. Kartografik kompetensiya, kartografik savodxonlik, kartografik tasavvur, shartli belgilar, favoziy idrok, ta'limiy funksiyalar.

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЙ КАРТОГРАФИЧЕСКОГО ВОООБРАЖЕНИЯ И КАРТОГРАФИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ В ГЕОГРАФИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Давронова Мавжуда Акмал кизи

независимый соискатель Самаркандского государственного педагогического

института davronovamavjuda1996@gmail.com

Аннотация. Данная статья посвящена раскрытию научно-педагогической сущности картографических компетенций в географическом образовании. В ней проанализированы содержание и сущность понятий картографического воображения и картографической грамотности, их взаимосвязь, а также значение в географическом образовании. Кроме того, проведено исследование картографических компетенций учащихся общеобразовательных школ, представлены и проанализированы полученные результаты.

Ключевые слова: картографическая компетенция, картографическая грамотность, картографическое воображение, условные знаки, пространственное восприятие, образовательные функции.

The Scientific and Pedagogical Essence of the Concepts of Cartographic Imagination and Cartographic Literacy in Geography Education

Davronova Mavjuda Akmal qizi

Independent Researcher at Samarkand State Pedagogical Institute

davronovamavjuda1996@gmail.com

Abstract. This article is devoted to revealing the scientific and pedagogical essence of cartographic competencies in geography education. It analyzes the content and essence of the concepts of cartographic imagination and cartographic literacy, their interrelationship, as well as their significance in geography education. In addition, a study of the cartographic competencies of students in general education schools was conducted, and the obtained results were presented and analyzed.

Keywords: cartographic competence, cartographic literacy, cartographic imagination, conventional signs, spatial perception, educational functions.

Kirish. Hozirgi zamonimizda butun yer sharida turli sohalar bo'yicha glaballashuv jarayonlari shiddat bilan rivojlanib bormoqda. Barcha yo'nalishlarda texnika va texnologiyalar avtomatlashtirishga o'tilmoqda. Bularning barchasi negizini zamonaviy ta'lim tizimi tashkil etadi. Chunki ta'lim tizimidagi yutuqlar kelajakda barcha sohalar muvoffaqiyatini ta'minlaydi. Dunyoni har tomonlama rivojlantirish va ta'lim tizimi samaradorligini uzluksiz davom ettirish esa ta'limda yangidan-yangi samarali innovatsion texnologiyalarni joriy etishni, mavjudlarini takomillashtirishni talab etmoqda. Shuni aytishimiz mumkinki, bugungi kunda dunyoning barcha davlatlari asosiy e'tibor va mablag'larini ta'limni rivojlantirishga qaratmoqda. Bu borada yurtimizda ham keng islohatlar va amaliy ishlar olib borilmoqda. Shu qatorda geografiya ta'limi va uni rivojlantirishga ham katta e'tibor qaratilgan bo'lib, bu bo'yicha nazariy jihatdan ko'plab normativ hujjatlar va qarorlarda keltirilgan ma'lumotlar va amaliy bajarilayotgan ishlar orqali ko'rishimiz mumkin. Bularning barchasi geografiya ta'limida yangi innovatsion texnologiyalarni qo'llash hamda darslar samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Bilamizki geografiyani xaritasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Geografiya fanining fazmunini to'liq tushunishda kartografik bilimlar asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Xaritalar orqali o'quvchilar geografik obyektlarning nomi va xususiyatlarini, ularning joylashuvini, o'zaro bog'liqligi va hududiy tarqalishini, turli masofalar hamda yo'nalishlarni o'rganadilar. Shu sababli kartografik asarlar geografiya ta'limida shunchaki ko'rgazmali vosita emas, balki fazoviy tafakkurni va mustaqil fikrlashni

rivojlantirish, geografik bilimlarni shakllantirish hamda amaliyotga bog'lashda muhim manba bo'lib hisoblanadi.

Birgina geografik asarlar orqali o'quvchilar moddiy ham manaviy bilimlarga ega bo'ladi. Butun olamni kichkina xarita orqali ko'radi va tasavvur qiladi, bu esa inson tafakkurining mahsuli bo'lgan xaritalar geografik bilimlarning to'liq o'zlashtirishdagi ahamiyati nihoyatda zarurligini ko'rsatadi. Bundan shuni xulosa qilishimiz mumkinki, o'quvchilar geografik bilimlar haqida ayniqsa, ko'proq kartografik tasavvurga ega bo'lishlari kerak. **Kartografik tasavvur** –bu xarita, reja yoki globus yordamida real borliqdagi obyektlar, hodisalar va joyning o'zaro joylashuvi haqida shakllanadigan tushunchalar majmuidir. Bu jarayon insonda fazoviy fikrlashni rivojlantiradi va xaritada shartli belgilarni real landshaft yoki ma'lumotlar bilan bog'lash imkonini beradi [6]. Shunday ekan kartografik tasavvurni shakllantirish geografik bilimlarni o'zlashtirishda katta ahamiyatga ega deya bemaolol ayitishimiz mumkin.

Kartografik tasavvurni rivojlanishiga asos bo'ladigan yana bir tushuncha borki u kartografik savodxonlik deyiladi. Kartografik tasavvur kartografik savodxonlikni boyitadi va kengaytiradi. Aslida xarita savodxonligi nima?, xaritalarni nima uchun o'rganishimiz kerak? degan savollarga quyidagi javoblarni keltirishimiz mumkin. **Kartografik savodxonlik** bu-o'quvchilarning geografik xaritalardagi fazoviy axborotlarni o'qish, tahlil qilish, tushunish, talqin etish, tanqidiy baholash va zarur paytlarda geografik xaritalar yaratishga oid bilim, ko'nikma hamda malakalar to'plamidir [3]. Demak kartografik savodxonlik geografik xaritalarning mazmun-mohiyatini tez va to'g'ri anglash qobiliyatini ifodalar ekan. Kartografik tasavvur va kartografik savodxonlik tushunchalarining ma'nosini yanada aniqroq tushunishimiz uchun keltirilgan ma'lumotlarga tayanib ularning xususiyatlarini quyida jadval orqali qiyosiy taqqoslab umumiy xulosalarni chiqaramiz.

T/r	Taqqoslash mezonlari	Kartografik tasavvur	Kartografik savodxonlik	Kartografik kompetensiya
1	Atamalarining mazmun-mohiyati	Xaritalardagi geografik obyektlar va hodisalarning fazoviy obrazini ongda shakllantirish	Xaritalarni tushunish, shartli belgilarni o'qish va boshqa kartografik axborotlardan foydalana olish	Kartografik bilim, ko'nikma va malakalarni real va muammoli vaziyatlarda mustaqil qo'llash
2	Asosiy tarkibiy qismlari	Kartografik obraz, makoniy tasavvur, kartografik	Xaritalarni o'qish, tahlil va talqin qilish, amaliy	Kartografik bilim, analitik, ijodiy, kommunikativ va reflektiv

		transformatsiya, shartli belgilarni anglash	foydalanish	komponentlar
3	Pedagogik ahamiyati	O'quvchilarda fazoviy tafakkurni rivojlantirish, kartografik faoliyatni samarali tashkil etish	Xaritalardagi axborotlarni izohlash, kartografik bilimlarni ongli va faol o'zlashtirish	Kartografik bilim, ko'nikma, malakalarni o'quv-amaliy faoliyatda maqsadli, mustaqil va samarali qo'llash
4	Rivojlantirish vositalari	Geografik asarlar(xarita, atlas, kontur xarita, globus), shartli belgilar, raqamli va interaktiv xaritalar, virtual xaritalar, GIS texnologiyalari, GPS.		
5	Ta'limiy natijasi	Kartografik axborotlarni idrok etish	Kartografik asarlarni mustaqil o'qiy olish	Xaritalardan foydalanib muammoli vaziyatlarni hal qilish va zarur bo'lganda xarita yarata olish

1-jadval. Kartografik (tasavvur, savodxonlik, kompetensiya) tushunchalarini ilmiy-pedagogik taqqoslash. (Ma'lumotlar muallif tomonidan keltirilgan ma'lumotlar asosida umumiy xulosa qilib yozildi).

Umumiy taqqoslash natijalari shuni ko'rsatadiki, bu tushunchalar bir-birini inkor etmaydi, aksincha to'ldiradi. Kartografik tasavvur bilish kompetensiyasi, kartografik savodxonlik esa amaliy kompetensiyadir. Bular ikkalasi birlashganidagina geografik bilimlar kengroq o'zlashtiriladi, o'quvchilarda mantiqiy va tizimli tafakkur yuksaladi. Buning natijasida geografiya darslarining samaradorligi oshadi.

Adabiyotlar tahlili. Geografiya ta'limida geografik bilimlar, xaritalar va ularning shartli belgilarini o'rganish bo'yicha ko'plab mahaliy tadqiqotchilar ilmiy ishlar olib borganlar. Masalan, Zuxurov Y.T Phd dissertatsiyasida zamonaviy dasturiy vositalar (AutoCAD, ArcGIS, 3D Terran, Panorama, MapInfo) yordamida talabalarning kartografik kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini ishlab chiqdi[13], Xazratov F.X geografiya ta'limi va GAT ning o'zaro bog'liqligi hamda geografiya o'qituvchilarining axborot madaniyatini rivojlantirish masalalarini o'rgandi[12]. Shu va boshqa dissertatsiyalarda raqamli texnologiyalarni ta'lim

jarayoniga tadbqiq etish, geografik xaritalar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, interaktiv resurslardan foydalanish, bo'lajak geografiya o'qituvchilarining kasbiy, geografik, kartografik bilimlarini rivojlantirish maqsad qilingan.

Geografiya ta'limida geografik xaritalarning ahamiyatini MDH davlatlari olimlarining yaratgan ayrim ishlari misolida ham ko'rishimiz mumkin. Masalan, Стручкова Алена Николаевна “Методика обучения школьников картографическим знаниям и умениям в курсе географии «роднойкрай»”[11], Самсонов Тимофей Евгеньевич “Генерализация пространственных данных и ее картографические приложения”[10], Антонов Евгений Сергеевич “Разработка научно-методических основ создания геокогнитивных карт”[1], kabi dissertatsiyalar hamda Бейкитова А.Н “Болашақ география пәні мұғалімдерінің картографиялық сауаттылығын қалыптастыру”, Каймулдинова Куляш Дуйсенбаевна “Картографическая компетентность в исследованиях высшего географического образования: обзор предметного поля”[4], kabi ilmiy maqolalarda kartografik bilim va ko'nikmalarning geografiya ta'limidagi o'rni, o'quvchilarda kartografik kompetensiyalarni rivojlantirish, interaktiv va elektron xaritalardan samarali foydalanish, geografik xaritalarni oson va tez o'qish ko'nikmalarini shakllantirish, geofazoviy bilimlarni kartalarda aks ettirish, geografiya va kartografik asarlar(xarita, atlas, globus)ni o'rganishga qiziqish uyg'otish hamda xaritalarni to'g'ri o'qish bo'yicha masalalar ko'rib chiqilib ilmiy-metodik tavsiyalar berilgan.

Dunyoning boshqa xorijiy davlatlarida ham geografiya, geografik xaritalar va ularning shartli belgilarini o'rgatishning yangi usullari yaratilib amaliyotda foydalanilmoqda. Xususan, Alyne Rodrigues Cândido Lopes “O ensino de geografia e a linguagem cartográfica: os mapas mentais e sua contribuição para a formação continuada de professores da educação básica”[5], Lucas Henrique De Souza “A percepção e a representação social da cartografia no ensino/aprendizagem de geografia na rede estadual de três lagoas/ms”[9], Marine Charlotte Simon “Theoretical approaches, international comparative analysis, development and testing of educational resources for the enhancement of comparison competency in geography education”[8], Omodu Paul Mollay “Influence of geography teachers' competencies on students' map reading achievement in secondary schools in nakuru county, Kenya”[7], kabi ilmiy ishlarda kartografik kompetensiyalarni hamda xarita savodxonligini rivojlantirishga oid judayam samarali innovatsion usullar keltirib o'tilgan bo'lib ularda quyidagi muammolar ko'rilgan: geografiya ta'limida kartografik bilimlarning ahamiyati, kartografik bilimlarni o'zlashtirishdagi muammolar, mental xaritalar bilan ishlash, geografik va kartografik kompetensiyalarning bir biriga bog'liqligi, xarita belgilari lug'ati va xarita gramatikasi masalalari ko'rib o'tilgan hamda ilmiy-metodik tavsiyalar berilgan.

Tahlil va natijalar. Bugungi raqalmashgan ta'lim tizimida barcha fanlar qatori geografiya ta'limida ham kartografik kompetensiyalarning ahamiyati nihoyatda katta. Umumta'lim maktablari o'quvchilarida kartografik tasavvur va kartografik savodxonlik darajasini bilish bo'yicha tadqiqot ishlari olib borildi. Ushbu tadqiqot Jomboy tumanining 42-46-56-umumta'lim maktablarining 7-8-9-sinflarida o'tkazildi. Tadqiqotda jami 140 nafar o'quvchi qatnashdi. Tadqiqot so'rovnoma, test usullari orqali quyidagi mezonlar asosida baholandi.

Mezonlar	42-maktab	46-maktab	56-maktab	Umumiy (foizda %)
Xaritalarni o'qish	64	69.3	66.5	66,6
Xaritalarni tahlil va talqin qilish	55,6	60,4	59	58,3
Xaritalardan amalda foydalanish	50,7	58,6	58	55,7
Har bir maktabning umumiy natijasi (foizda %)	56,7	62,7	61.2	

2-jadval. Xarita savodxonligi aniqlash bo'yicha ma'lumotlar jadvali

Jadvalda keltirilgan ma'lumotlarni quyidagicha tahlil qilishimiz mumkin. Bunda dastlab so'rovnomalar tashkil qilinib o'quvchilarning kartografik bilimlari tekshirildi, shu bilan birga ularning xaritalarni o'rganishdagi qiziqishlari, hohish-islaklari ham o'rganildi. so'ngra testlar va amaliy mashg'ulotlar orqali kartografik bilimlar chuqurroq o'rganildi va tahlil qilindi. Tahlil natijalariga ko'ra tumanning 46 va 56- ixtisoslashgan hamda zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan jihozlangan umumta'lim maktablarida kartografik bilimlar yaxshiroq o'zlashtirilganligini ko'rishimiz mumkin. Nisbatan chetki hududda joylashgan hamda zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan nisbatan ta'limlangan oddiy 42-umumta'lim maktabida kartografik bilimlar kamroq o'zlashtirilayotgani ma'lum bo'ldi. Bunda birinchi navbatda ta'limiy vositalarning o'rni hamda malakali kadrlarning ham ahamiyati katta ekanligini ko'rdik. Shu bilan birga raqamlashtirilgan hozirgi zamonaviy ta'lim tizimida yangi interfaol metodlarning ham kartografik bilimlarning samaradorligida ahamiyati nihoyatda katta ekanligini ma'lum bo'ldi. Shuningdek so'rovnoma

tahlillarida o'quvchilar geografik bilimlar ham xaritalarni turli interfaol metodlar hamda o'yinlashtirish asosida o'rganishga hohish-istaklari mavjudligini bildirdilar.

Olib borilgan tahlillar asosda quyidagi natijalarga erishildi:

1. Geografiya ta'limida kartografik bilimlarning o'rni va ahamiyati nihoyatda katta ekanligi ma'lum bo'ldi.
2. Geografik xaritalarni o'rganishda zamonaviy ta'lim texnologiyalari va vositalaridan foydalanish kartografik bilimlar samaradorligini oshirishi ma'lum bo'ldi.
3. Kartografik bilimlarni interfaol metodlar ayniqsa, gamifikatsiya asosida o'rganish zarurati borligi aniqlandi.
4. Barcha umumta'lim maktablarida malakali kadrlarning o'rni kartografik bilimlar samaradorligini oshirishda zarurligi belgilandi.

Xulosa. Butun olamni o'z ichiga olgan geografiya va kartografik asarlar o'quvchilar uchun zarur va kerakli bilimlar deya bimalol ayta olamiz. Albatta geografik bilimlar mukammal bo'lishi uchun esa kartografik bilimlarni chuqur o'rganish zarur. Tadqiqot davomida o'quvchilarning kartografik kompetensiyalarini o'rganish jarayonida ularning bilimlari o'rtacha deb baholandi va geografiya ta'limida kartografik asarlarni o'rganishga alohida e'tibor qaratish zarurligi, innovatsion va raqamli texnologiyalardan kengroq foydalanish kerakligi xulosa qilindi. Shu bilan birga, avvalo malakali geografiya o'qituvchilarini tayyorlash va ta'limga jalb qilish ham muhim masala sifatida belgilandi.

Takliflar. O'rganish va olib borilgan tadqiqotlar natijalari asosida quyidagi takliflarni keltiramiz.

1. Barcha umumta'lim muassasalari zamonaviy ta'lim vositalaridan to'g'ri va samarali foydalanishlari kerakligini.
2. Darslar oddiy va ananaviy usullarda emas, yangi innovatsion metodlardan foydalanib tashkil etilishi, xususan turli o'yinlar hamda gamifikatsiyadan foydalanishni.
3. Kartografik bilimlarni o'rganish bo'yicha turli ilmiy-uslubiy qo'llanmalar tashkil etishni taklif qilaman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Антонов Е.С. Разработка научно-методических основ создания геокогнитивных карт: дис. ... канд. техн. наук: 25.00.33 – Картография. – Новосибирск: Сибирский государственный университет геосистем и технологий, 2021. – 102 с.
2. Бейкитова А.Н., Каймулдинова К.Д. Болашақ география пәні мұғалімдерінің картографиялық сауаттылығын қалыптастыру // Журнал

- серии «Педагогические науки». – 2024. – № 2 (73). – DOI: 10.48371/PEDS.2024.73.2.002.
3. Budke A, Morawski M. Map literacy through digital games: A framework for geography education. // KN-Journal of cartography and geographic information.-2026.-Vol.76.-P.181-190.
 4. Каймулдинова К.Д., Бейкитова А.Н., Сабденалиева Г.М., Жандосова Г.О. Картографическая компетентность в исследованиях высшего географического образования: обзор предметного поля // Высшее образование в России. – 2024. – Т. 33. – № 4. – С. 144–168. – DOI: 10.31992/0869-3617-2024-33-4-144-168.
 5. Lopes A.R.C. O ensino de Geografia e a linguagem cartográfica: os mapas mentais e sua contribuição para a formação continuada de professores da educação básica: дис. ... магистра географии. – Goiânia: Universidade Federal de Goiás, 2018. – 116 с.
 6. Mirzaliyev T, Musayev I. Kartografiya: kasb hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma.-Toshkent:"Ilm Ziyo", 2007.-162 b.
 7. Omodu P.M. Influence of Geography Teachers' Competencies on Students' Map Reading Achievement in Secondary Schools in Nakuru County, Kenya: дис. ... магистра образования (Geography Education). – Nairobi: Kenyatta University, 2025.
 8. Simon, Marine Charlotte. Learning geography by comparing apples to oranges? Theoretical approaches, international comparative analysis, development and testing of educational resources for the enhancement of comparison competency in geography education. – Köln: Universität zu Köln, 2024. – 242 p
 9. Souza, Lucas Henrique de. A percepção e a representação social da cartografia no ensino/aprendizagem de geografia na rede estadual de Três Lagoas/MS: dissertação (Mestrado em Geografia). – Três Lagoas: Universidade Federal de Mato Grosso do Sul, 2024.
 10. Самсонов Т.Е. Генерализация пространственных данных и ее картографические приложения: дис. ... д-ра геогр. наук: 1.6.20. – Москва: Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, 2025. – 526 с.
 11. Стручкова А.Н. Методика обучения школьников картографическим знаниям и умениям в курсе географии «Родной край»: 5 класс, Республика Саха (Якутия): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Алена Николаевна Стручкова; науч. рук. О.М. Кривошапкина; Северо-Восточный федеральный университет им. М.К. Аммосова. – Санкт-Петербург, 2011. – 162 с.

- 12.Xazratov F.X. Geoaxborot tizimlaridan foydalanib bo‘lajak geografiya o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini takomillashtirish metodikasi (geografiya fani misolida): pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Buxoro: Buxoro davlat universiteti, 2022.
13. Zuxurov Y.T. Dasturiy vositalardan foydalanib talabalarning kartografik kompetentligini rivojlantirish metodikasi: 13.00.05-Kasb-hunar ta’limi nazariyasi va metodikasi: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi.-Toshkent, 2023.

BO‘LAJAK TEXNOLOGIYA O‘QITUVCHILARNI IJODIY FAOLLIGINI RIVOJLANTRISHDA SHASHKA DOSKASINI KOMPAS 3D DASTURIDA LOYIHALASH

Naxalboyev Nazarbek Fazliddin o‘g‘li

Kattaqo‘rg‘on davlat pedagogika instituti assistenti

E-mail:nazarbek.naxalboyev.96@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarining ijodiy faolligini rivojlantirish maqsadida amaliy mashg‘ulotlarda zamonaviy fan va texnika yutuqlaridan, xususan, KOMPAS-3D dasturidan foydalanish masalalari yoritilgan. Shuningdek, KOMPAS-3D dasturida shashka doskasini loyihalash jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning fazoviy tasavvuri, ijodiy fikrlashi, loyihalash ko‘nikmalari va dunyoqarashini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilingan.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ ШАШЕЧНОЙ ДОСКИ В ПРОГРАММЕ КОМПАС-3D В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИИ

Аннотация: В статье освещаются вопросы использования современных достижений науки и техники, в частности программы КОМПАС-3D, на практических занятиях с целью развития творческой активности будущих учителей технологии. Также анализируются возможности развития пространственного воображения, творческого мышления, навыков проектирования и мировоззрения будущих учителей в процессе проектирования шашечной доски в программе КОМПАС-3D.

DESIGNING A CHECKERS BOARD IN THE KOMPAS-3D SOFTWARE FOR DEVELOPING THE CREATIVE ACTIVITY OF FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS

Abstract: This article discusses the use of modern scientific and technological achievements, particularly the KOMPAS-3D software, in practical classes aimed at developing the creative activity of future technology teachers. It also analyzes the possibilities of developing future teachers' spatial imagination, creative thinking, design skills, and worldview through the process of designing a checkers board using KOMPAS-3D software.

Kalit so‘zlar: KOMPAS-3D dasturi, kompyuter, shashka doskasi, loyihalash, ijodiy faollik, ijodiy fikrlash, bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilari

Hozirgi zamonaviy fan-texnika sharoitida ta'lim tizimiga kirib kelayotgan bo'lajak o'qituvchilarga ilmiy-texnik, iqtisodiyot va ishlab chiqarish asoslariga oid zamonaviy bilimlar berish, ularni intellektual salohiyatlarini yanada rivojlantirish, atrofdagi voqea va hodislarga ijodiy munosabatda bo'lishni tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ishlab chiqarish jarayanida turli xil muammolarni hal qilishga to'g'ri keladi. Tabiiyki, texnika va texnologiya sohasiga oid bo'lgan turli xil muammolar ishlab chiqarishda ko'plab uchrab turadi va ularni bartaraf etmasdan turib ishlab chiqarishning samaradorligini oshirib bo'lmaydi.

Bo'lajak texnologiya o'qituvchilarning ijodiy faollikni rivojlantirish bilan shug'ullanish jarayonida axborot texnologiyalaridan to'g'ri foydalanish ularni to'g'ri tatbiq qilish ixtirochilik va tadqiqotchilik faoliyatlariga qiziqishlarini rivojlantirish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur vazifalarni amalga oshirish uchun ta'lim jara'ida zarur muhitni hosil qilish, mavjud vaziyatni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish, zarur nazariy bilimlarni egallash va ularni amaliyotda qo'llay olish lozim. Fan-texnika taraqqiy etib, ta'lim jara'ida turli innovasion texnologiyalar tadbiq etilaётgan hozirgi vaqtda o'quvchilarga zarur bilimlar berish bilan bir qatorda zamonaviy fan yutuqlariga asoslangan texnik ijodkorlik kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son "2022–2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi", 2020 yil 6 noyabrdagi PF–6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonlari, 2020 yil 6 noyabrdagi PQ–4884-son "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" buyrug'i ijrosini ta'minlash hamda me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi.

Kompas 3D dasturi barcha yo'nalishdagi chizmalarni tez, sifatli va oson tartibda chizishni va 3D madellar(loyihalar) ustida amal bajarish, ishlov berish, yaratish, harakatlantirish, sinovdan o'tkazishni va albatta hayotiy ko'rinishda aks ettirishni kompyuter grafikasi orqali o'rgatishimiz mumkin. Shuningdek bu dasturda jahon standartlariga mos keladigan barcha turdagi jumladan mexanik, elektrik va arxitektorlik chizma 3D loyihalarni yaratishda dastur kutubxonasi orqali juda tez va onson yaratishga mo'ljallangan.

60112300-Texnologik ta'lim yo'nalishi 1-kurs "Texnologik ta'lim praktikumi" fan dasturida keltrilgan mavzular asosida,

12-mavzu: Tirnoqli birikmalar tasnifi va texnologiyasi,

13-mavzu: Burchakli va tirnoqli birikmalarni tayyorlashda ishlatiladigan material,

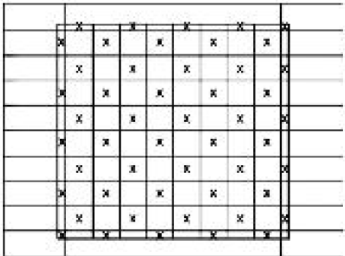
14-mavzu: Tayyor buyumlarga ishlov berish texnologiyasi,

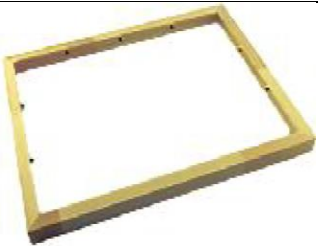
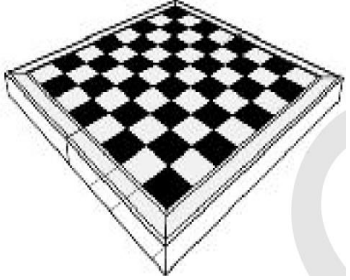
15-mavzu: Quloqcha va turumli o'rtalik birikmalarni tayyorlash texnologiyasi,

Umumiy o'rta ta'lim maktabining Texnologiya fani 8-sinf " Texnologiya va dizayn" yo'nalishi 7-mavzusida "Shashka doskasi" yasash amaliy mashg'uloti berilgan yani (3-amaliy mashg'ulot) Shashka doskasini yasash mavzusini ko'rib chiqamiz. Bu mavzuni an'anaviy usulda o'rgatkanimizda yasash bir necha bosqichlardan iborat bo'lib, bu bosqichlar o'z ichiga yasaladigan buyumning grafik tasviri, texnologik jarayonning asosini tashkil qiladigan texnologik xaritani, yasalgan buyumning sifatini yaxshilash, xizmat ko'rsatish muddatini oshirish maqsadida pardoqlash ishlari hamda yasalgan buyumning taqdimotini qamrab oladi.

Shashka doskasi yasash texnologik xaritasi

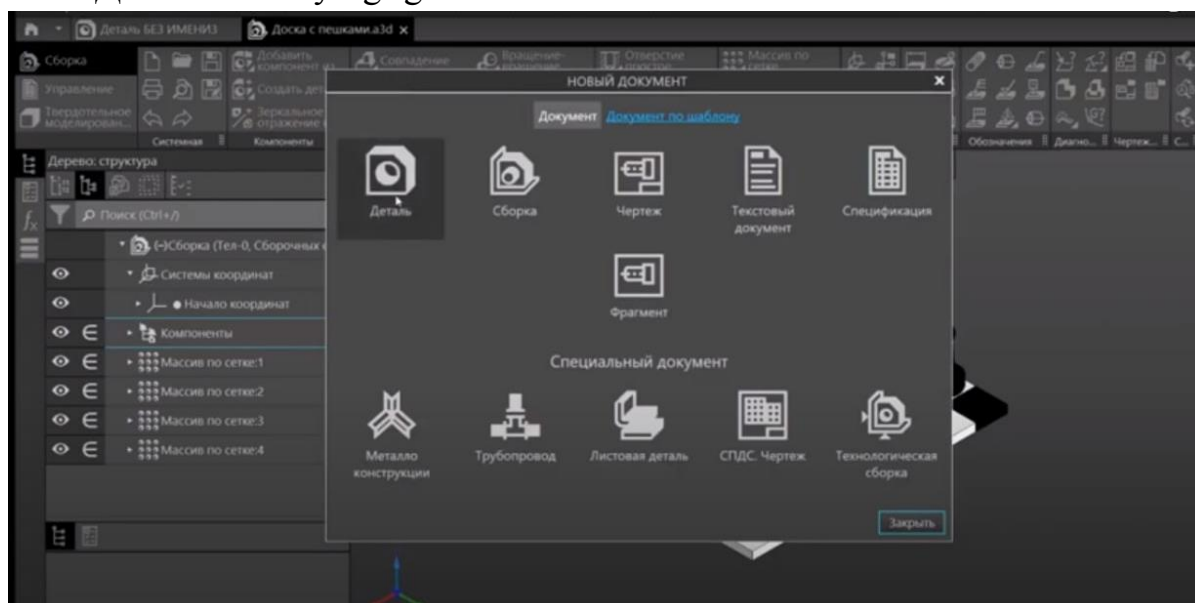

№	Ish ketma- ketligi	Ishni bajarish bo'yicha ko'rsatma	Asboblari		Jihoz va moslamalar
			O'lchov	Ish	
1	Shashka doskasi eskizi chiziladi		qalam, chizg'ich		
2	Shashka ramkasini tayyorlash uchun bir juftdan 28x2x2 sm va 24x2x2 sm o'lchamdagi reyklar arralab olinadi		qalam, chizg'ich, go'niya	arra	Arralash va randalash
3	Shashka doskasini tayyorlash uchun 28x28 sm o'lchamdagi faner bo'lagi arralab olinadi		qalam, chizg'ich, go'niya	arra	Arralash va randalash stanogi

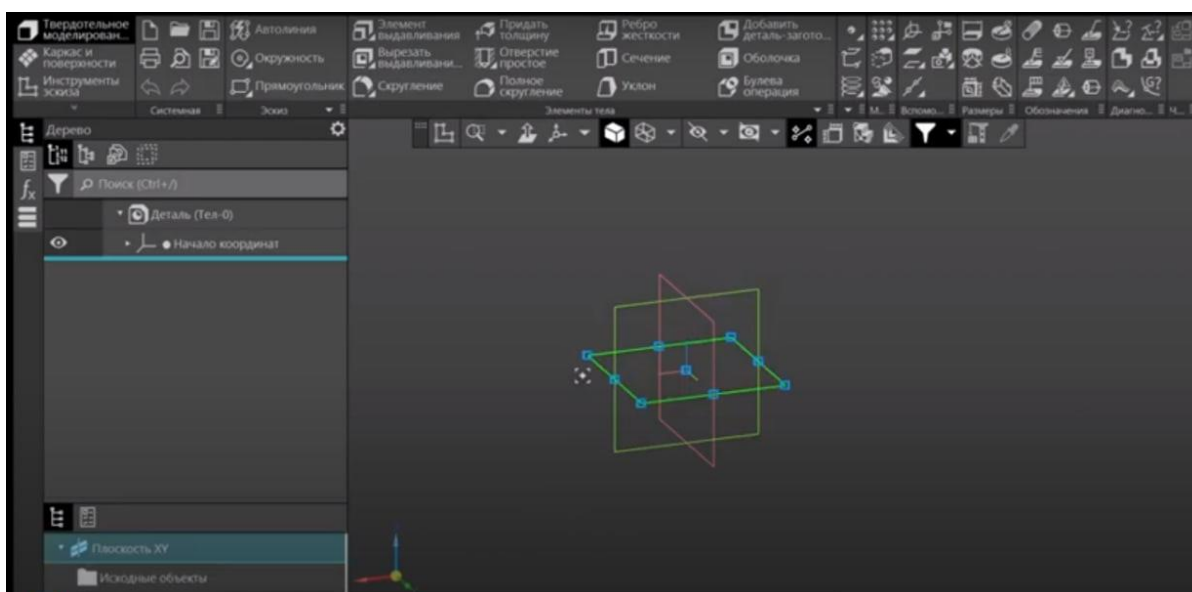
4	PVA yelimi yordamida reykalarni bir-biriga biriktrib ramka yasaladi. Ramka ustiga tayyorlangan faner qoplanadi		go'niya	cho'tka	PVA yelimi qisqich
5	Shashka doskasi chetidan 2 sm qoldirib chiziq chiziladi. Chizilgan ramkaning ichki katakchalari qismi 4x4 sm o'lchamdagi 64 ta kvadratga bo'linadi		qalam, chizg'ich		

Biz ushbu maqolada texnologiya darslarining 8-sinf darsligida berilgan shashka doskasini KOMPAS 3D dasturida bajarishni o'rganamiz va loyihalaymiz. Ushbu maqoladan maqsadimiz bugungi yosh avlodni dunyo qarashini shakllantrish, tassavurini uyg'tish jamiyatda o'z o'rnini topishi tog'ri kasb tanlashga yo'llashni o'rgatish

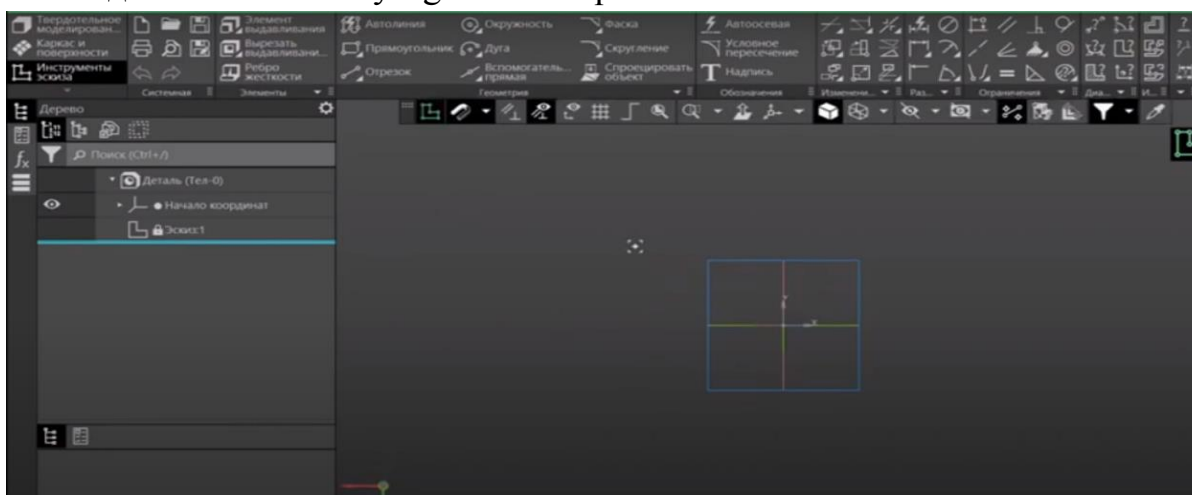
Avvalambor KOMPAS 3D dasturidan <<Новый документ >> papkasiga kirib <<Деталь >> buyrug'iga kiramiz

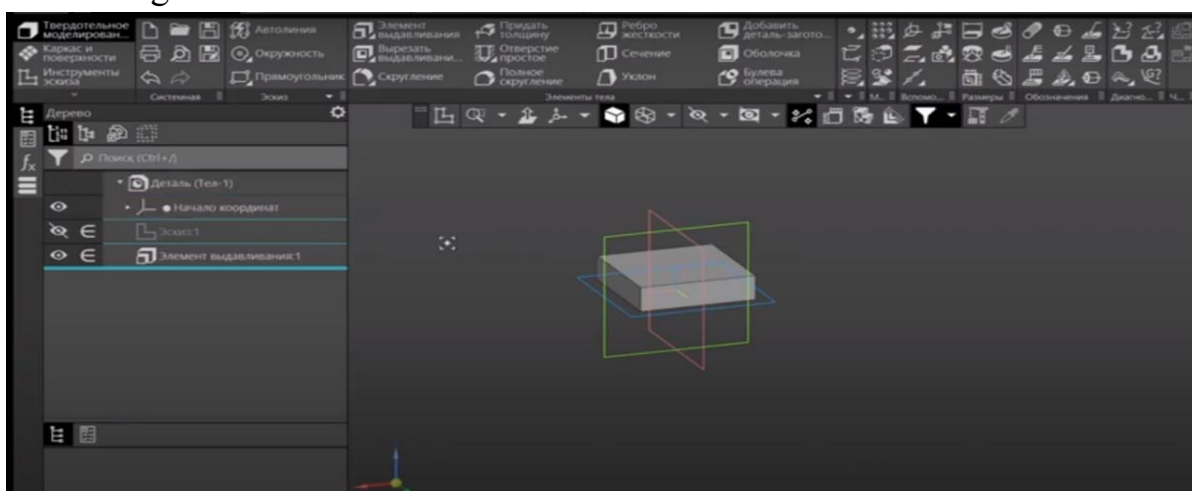
Bu buyruqda x,y,z o'qlar berilgan bo'ladi va bu buyruq asosida z o'qini tanlab

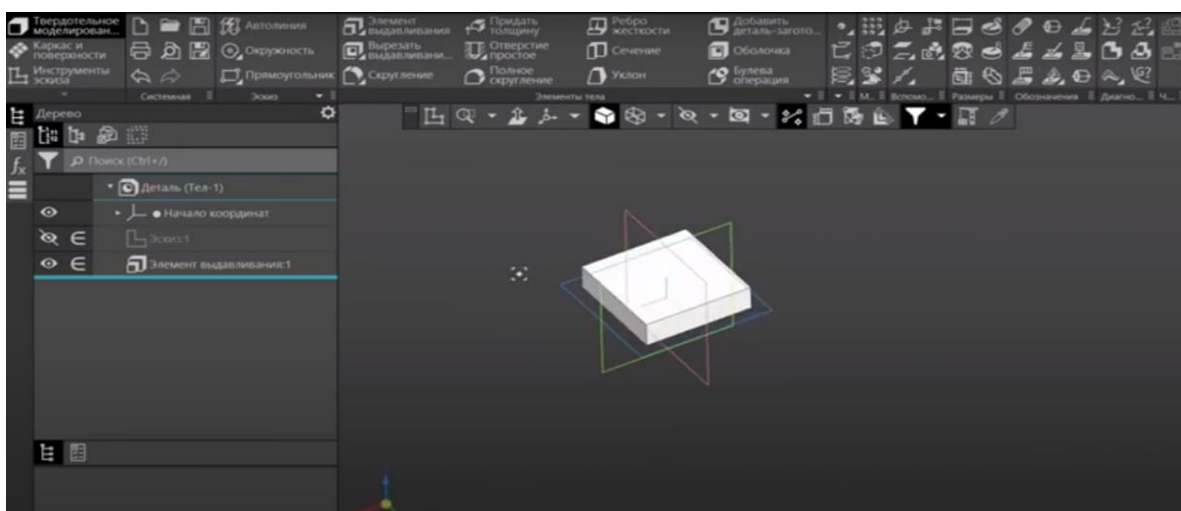
<<Создать эскиз>> buyrug'ini hosil qilamiz va

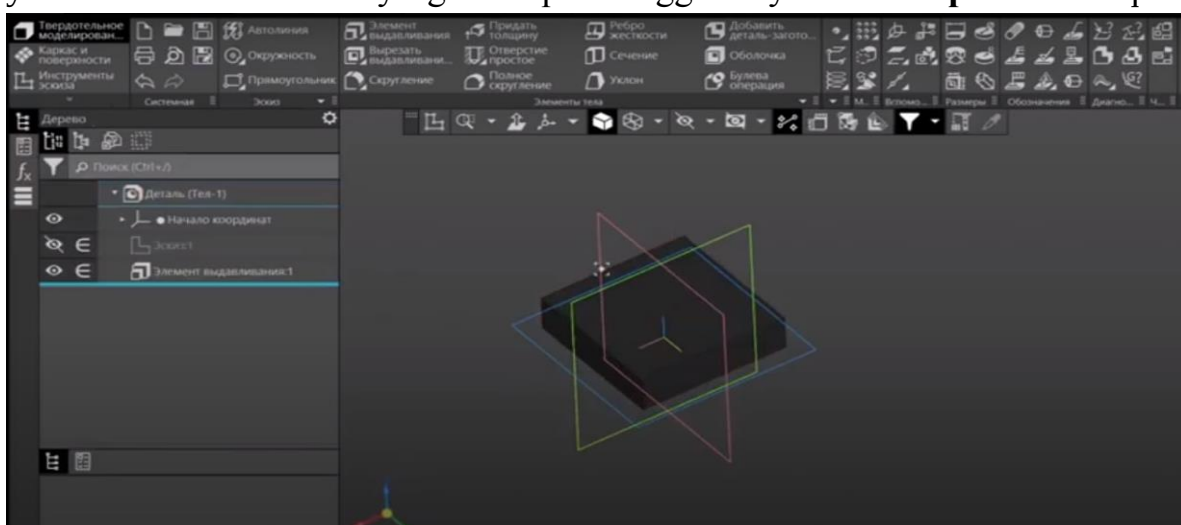
<<Прямоугольник по центру и вершине>> (kvadrat) 30x30 smli kvadrat hosli qilamiz va << Элемент выдавливания >> buyrug'i asosida 10sm qilib detal ko'rinishiga keltiramiz

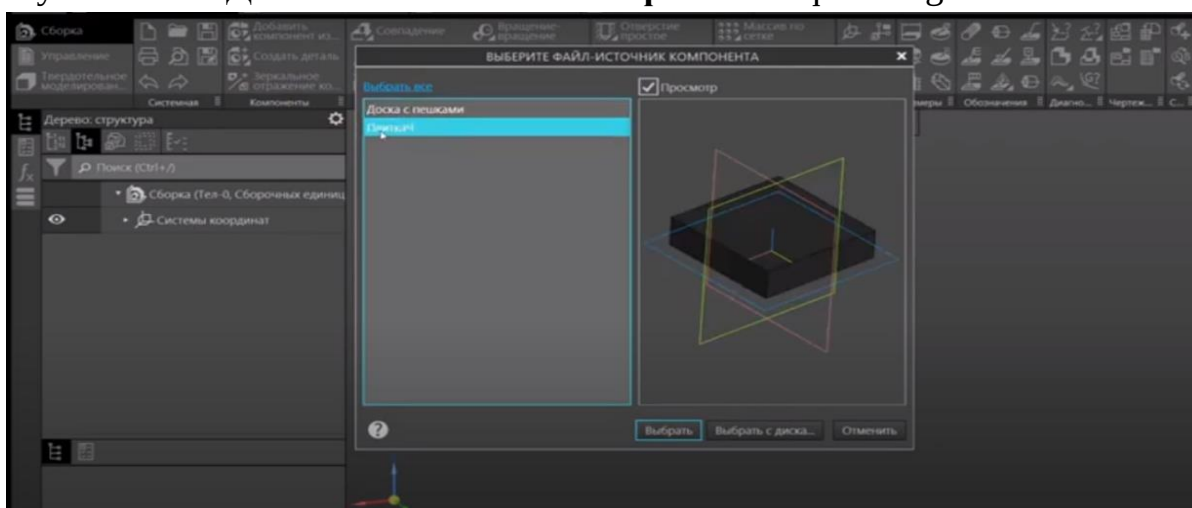
Detal ko'rinishga kelgandan so'ng oq va qora rangga bo'yab chiqamiz uning uchun biz <<Свойства>> buyrug'idan birinchi oq rangga bo'yab <<Сохранить>> qilamiz va

yana <<Свойства>> buyrug'idan qora rangga bo'yab <<Сохранить>> qilamiz.

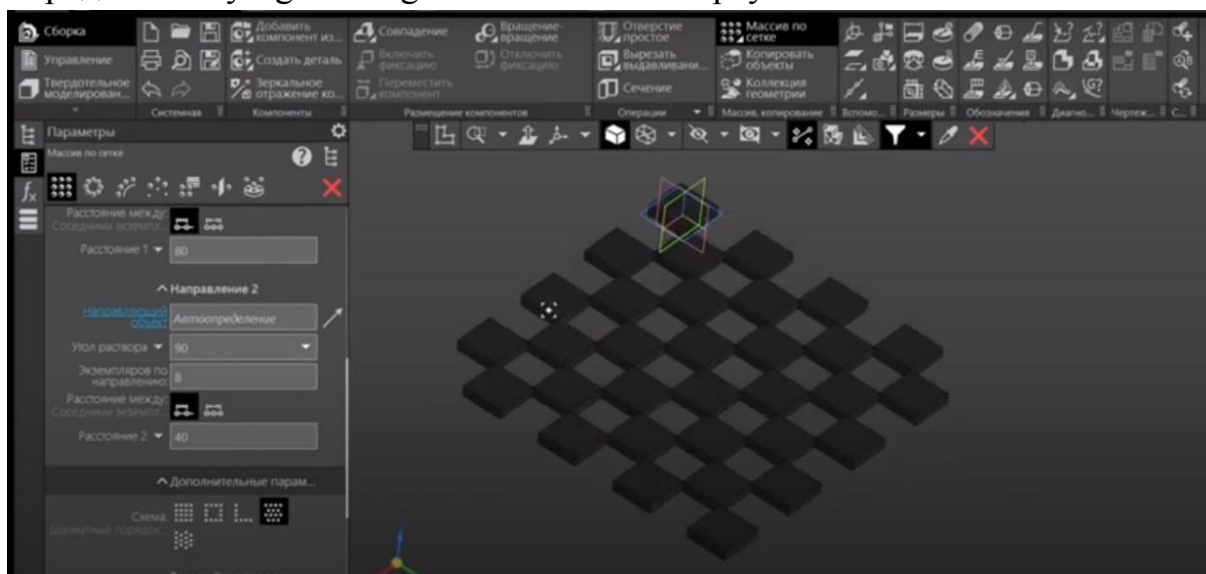

Keyin, <<Новый документ >> parkasiga kirib << Сборка >> buyrug'idan foydalanib << Добавить ломпонент из файла >> qora rangli katakchani olib

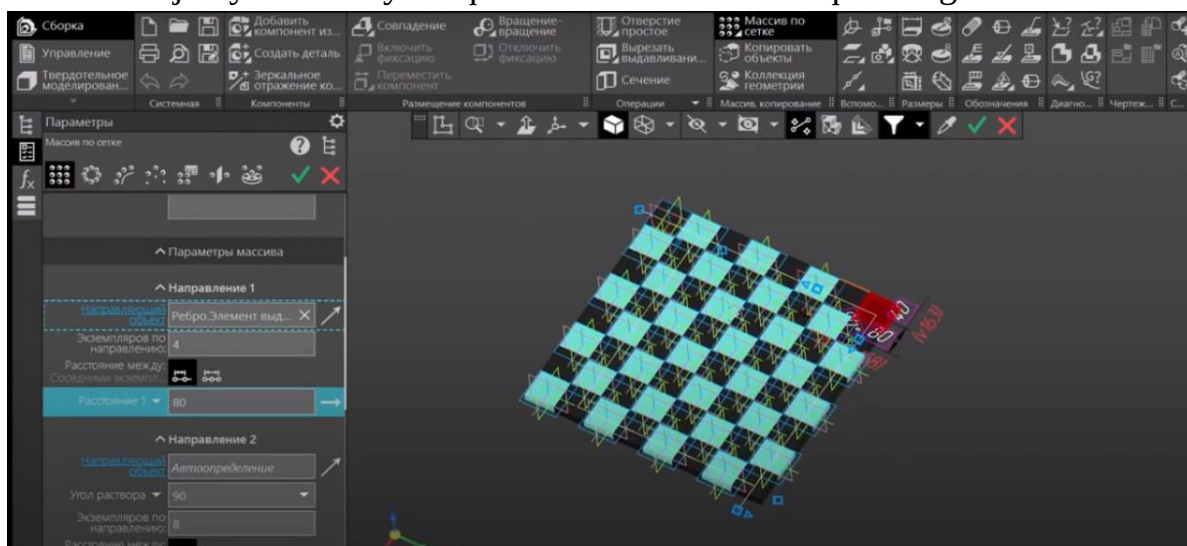

Markazlari $x, y, z = 0$ qiymatda joylashtramiz. << Массив по сетке>> buyrug'i asosida << Направление 1 >> buyrug'idan <<Наклон>> 0 gradus qilib << Эксемпляров по направлению>> 4 dona belgilab olamiz keyin, << Расстояние >> buyrug'idan masofasini 60 sm qilib olamiz keyin, << Направление 2 >> buyrug'idan <<Наклон>> 90 gradus qilib << Эксемпляров по направлению>>

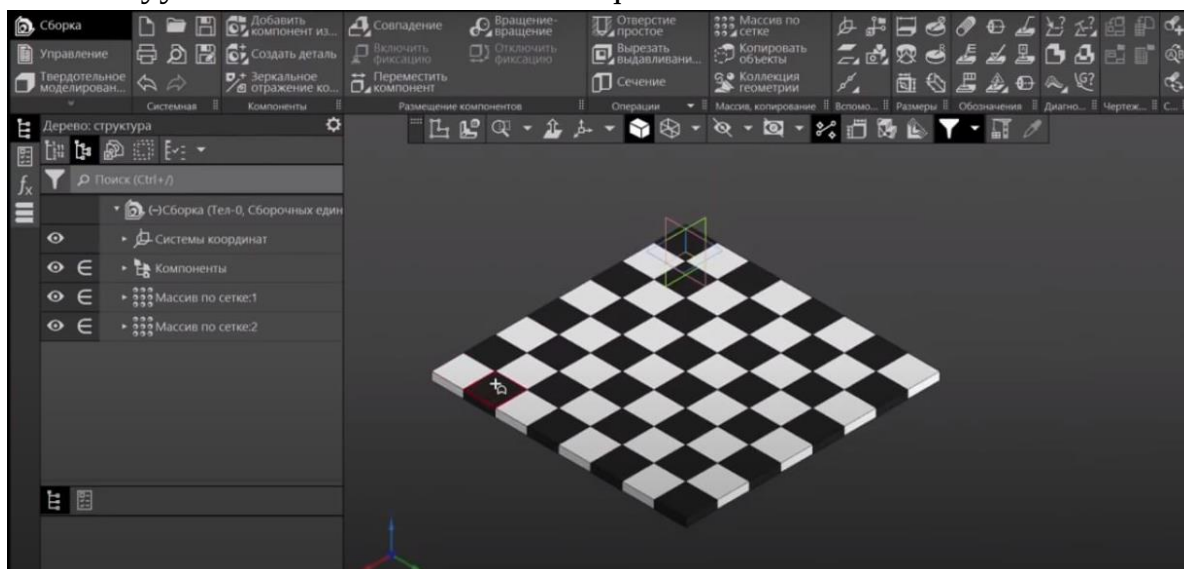
8 dona belgilab olamiz keyin, << **Росстояние** >> buyrug‘idan masofasini 30 sm qilib olamiz va << Дополнительные параметры>> buyrug‘idan << Шахматный порядок>> buyrug‘ini belgilab olamiz va tastiqlaymiz

Bu jarayondan keyin oq donalarni ham shu tariqa amalga oshiramiz

Tayyor shaxmat daskasi kelib chiqadi

Shashka doskasi tayyorlash jarayoni yakunlandi bajarilgan ishni saqlab A4,A3 formatda chiqarishimiz yoki 3D printerda pechatga berishimiz mumkin bo‘ladi

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak an’anaviy usulda va KOMPAS-3D dasturida “Shashka doskasini” loyihalash.

An’anaviy usulda:

Birinchi bosqichda: Texnologik xarita loyihalash jarayonida qog‘ozga tasvirlangan bo‘lishi kerak. Bu jarayon grafik tasviri deyiladi, u texnik rasm, eskiz yoki chizmadan iborat.

Ikkinchi bosqichda:Shashka doskasi yasash texnologik xaritasi

Uchinchi bosqich. Pardoqlash ishlari shashka doskasini sifatini yaxshilash, ularni chiroyli, mustahkam, nam, yorug‘lik, havo ta’siriga chidamli qilish maqsadida amalga oshiriladi. Bu jarayonda yog‘och tabiiy gullarini saqlovchi tiniq bo‘yoqlar, buyum ustki qismi uchun maxsus tiniq qatlamli qog‘ozlar, faner qoplamalari kabilardan foydalaniladi.

To‘rtinchi bosqich. Yasalgan shashka doskasi taqdimoti o‘tkaziladi. Taqdimotni o‘tkazishda shashka doskasi uchun qanday material tanlanganligi, bu buyumdan qanday maqsadlarda foydalanish mumkinligi, buyumning har tomondan ko‘rinishi namoyish qilinadi.

KOMPAS 3D dasturida:

Birmuncha KOMPAS 3D dasturida loyihalash oson kechadi. Brinchi bosqichda Shashka doskasi 2D chizmalarni o‘lchamlarni kiritadigan bo‘lsak o‘zi chiziqlarni aniq qilib chizib beradi yani 4x4 sm qilib kvadrat chizib olinadi. Kompas 3D dasturida kvadrat 4 sm, qalinligi 2 sm bo‘lgan qora va oq katakchakar yasab olinadi va ular shashka doskasi shablони bor shu asosida doska tayyor holga keladi. Bu Kompas 3D dasturida Shashka doskasini hayotiy ko‘rinishda aks ettiriladi

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” PF-60-son O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 28yanvar 2022y
2. “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF–6108-son 6 noyabr 2020 y
3. “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PQ–4884-son 6 noyabr 2020y
4. O‘. O. Tohirov, D. S. Mirahmedova, Z. S. Shamsiyeva Texnologiya 5-sinf darslik “SHARQ” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati toshkent – 2020
5. G‘.Abduqodirov Kasb ta’limi praktikumi .T.: 2012y

6. Герасимов Анатолий Александрович КОМПАС-3D V19. Самоучитель
2021y

PROEKTIV METODLAR KLASSIFIKATSIYASI VA PSIXOMETRIK MEZONLARI

Narbasheva Mexri Achilovna

Termiz davlat pedagogika instituti, Amaliy psixologiya kafedrası professori

E-mail: mexripsixolog@mail.ru

Odinayeva Farangiz Ilxombek qizi

Termiz davlat pedagogika instituti Psixologiya, mutahassisligi 2-kurs magistiri

E-mail: otkir_0606@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada proektiv metodlarning asosiy turlari va ularning psixodiagnostikadagi o'рни yoritiladi. Shuningdek, proektiv metodlarning validlik, reliabellik, standartlashtirish va obyektivlik kabi psixometrik mezonlari tahlil qilinib, ularni amaliyotda qo'llashning ahamiyati ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: proektiv metodlar, klassifikatsiya, psixometrik mezonlar, validlik, reliabellik, psixodiagnostika.

КЛАССИФИКАЦИЯ И ПСИХОМЕТРИЧЕСКИЕ КРИТЕРИИ ПРОЕКТИВНЫХ МЕТОДОВ

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные виды проективных методов и их роль в психодиагностике. Также анализируются психометрические критерии проективных методов, такие как валидность, надежность, стандартизация и объективность, и раскрывается значение их применения в практической деятельности.

Ключевые слова: проективные методы, классификация, психометрические критерии, валидность, надежность, психодиагностика.

CLASSIFICATION AND PSYCHOMETRIC CRITERIA OF PROJECTIVE METHODS

Abstract: This article discusses the main types of projective methods and their role in psychodiagnostics. It also analyzes the psychometric criteria of projective methods, such as validity, reliability, standardization, and objectivity, and highlights the importance of their application in practice.

Keywords: projective methods, classification, psychometric criteria, validity, reliability, psychodiagnostics.

Kirish. Zamonaviy psixologiya fanida shaxsni kompleks va individual yondashuv asosida o'rganish psixodiagnostikaning muhim vazifalaridan biri

hisoblanadi. Insonning emotsional holati, motivlari, ehtiyojlari, xulq-atvori va subyektiv tajribasini aniqlashga xizmat qiluvchi metodlar orasida proektiv metodlar alohida o‘rin egallaydi. Ushbu metodlar noaniq va erkin tuzilgan stimullar asosida tekshiriluvchining individual talqinlari hamda ichki kechinmalarini namoyon etishiga tayanadi.

Proektiv metodlar shaxsning yashirin motivlari, ichki konfliktlari, emotsional xususiyatlari va shaxslararo munosabatlarini o‘rganishda keng qo‘llaniladi. Shu bilan birga, ularning turli ko‘rinishlari mavjud bo‘lib, ular assotsiativ, konstruktiv, interpretativ va ekspressiv metodlarga ajratiladi. Har bir tur shaxsning muayyan psixologik jihatlarini aniqlashga xizmat qilishi bilan tavsiflanadi.

Psixodiagnostikada proektiv metodlardan samarali foydalanish ularning ilmiy asoslanganligi bilan chambarchas bog‘liq. Shu sababli mazkur metodlarni baholashda validlik, reliabellik, standartlashtirish va obyektivlik kabi psixometrik mezonlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu mezonlar metod yordamida olingan natijalarning qanchalik aniq, barqaror va ishonchli ekanligini belgilaydi hamda diagnostik xulosalarning ilmiy qiymatini ta’minlaydi.

Mazkur maqolaning maqsadi proektiv metodlarning asosiy klassifikatsiyasini yoritish va ularning psixometrik mezonlarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, proektiv metodlarning imkoniyatlari, cheklovlari va ularni zamonaviy psixodiagnostika amaliyotida qo‘llashning ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Proektiv metodlar muammosi psixologiya fanida uzoq yillardan buyon tadqiq etib kelinmoqda. Ushbu yo‘nalishning nazariy asoslari psixoanalitik maktab vakillari, xususan, Z.Freyd va K.G.Yungning shaxs tuzilishi hamda ong osti jarayonlari haqidagi qarashlariga borib taqaladi. Keyinchalik G.Myurrey tomonidan ishlab chiqilgan Tematik Appersepsiya Testi (TAT) va G.Rorshaxning siyoh dog‘lari testi proektiv diagnostikaning eng mashhur metodlari sifatida shakllandi.

Ilmiy adabiyotlarda proektiv metodlarning klassifikatsiyasi turlicha yondashuvlar asosida izohlanadi. Ko‘pgina mualliflar ularni assotsiativ, konstruktiv, interpretativ, katartik va ekspressiv turlarga ajratadilar. Ushbu tasnif metodlarning qo‘llanish maqsadi, stimulning xususiyati va tekshiriluvchining javob shakliga asoslanadi. Tadqiqotchilar proektiv metodlarning shaxsning emotsional holati, motivlari, ichki konfliktlari va shaxslararo munosabatlarini aniqlashdagi imkoniyatlarini alohida ta’kidlaydilar.

Shu bilan birga, zamonaviy psixodiagnostik tadqiqotlarda proektiv metodlarning psixometrik mezonlari keng muhokama qilinmoqda. Xususan, validlik, reliabellik, standartlashtirish va obyektivlik ko‘rsatkichlari ushbu metodlarning ilmiy asoslanganligini belgilovchi asosiy mezonlar sifatida qaraladi. Ayrim tadqiqotlarda proektiv metodlarning klinik diagnostikadagi foydaliligi qayd etilgan bo‘lsa, boshqa

ishlarda natijalarni interpretatsiya qilishdagi subyektivlik va standartlashtirishdagi qiyinchiliklar tanqid qilinadi. Shu sababli ko'plab olimlar proektiv metodlarni boshqa psixodiagnostik usullar bilan birgalikda qo'llash maqsadga muvofiq ekanligini ta'kidlaydilar.

Asosiy qism

Shaxsga oid amaliy psixologik tadqiqotlarga ehtiyoj ortib borishi munosabati bilan proyektiv metodlar psixologik amaliyotning ko'plab sohalarida keng qo'llanila boshlandi. Proyektiv usullarning zamonaviy psixodiagnostikada tutgan o'rni ko'p yillar davomida muntazam ravishda o'tkazib kelinayotgan xalqaro kongresslar, ko'plab mamlakatlarda tashkil etilgan maxsus ilmiy institutlar va jamiyatlar, turli tillarda nashr etilayotgan davriy nashrlar tomonidan tasdiqlanadi.

Shaxs diagnostikasiga proyektiv yondashuvning shakllanishiga turli xil, ba'zan qarama-qarshi psixologik nazariyalar ta'sir ko'rsatdi (va shunday bo'lmoqda). Ularning har biri, u yoki bu darajada, proyektiv jarayonning mohiyatini tushunish, diagnostika ma'lumotlarini tushunish va talqin qilishda o'z izini qoldirdi. Natijada, psixodiagnostika doirasidan tashqariga chiqadigan va umumiy psixologik ahamiyatga ega bo'lgan psixologik tadqiqotning alohida sohasi paydo bo'ldi.

An'anaga ko'ra, proektiv testlarni yaratishni kutgan tadqiqot V. Vundt va F.Galtonning ishi bo'lgan. Erkin birlashma usulini birinchi bo'lib qo'llash sharafi ularga tegishli. Shuningdek, ushbu yo'nalishda bunday psixologlar ishlagan: K.G.Yung, G. Kent va A.Rozanov, D. Rapaport, ermann Rorschach, V.V.Abramov, J.Kelli, D.Crout, T.Kann va boshqalar.

Proyektiv usullarning tarixi ham xronologiya bo'lib, u proyektiv texnikaning rivojlanishidagi muhim bosqichlarni belgilaydi, ham proyektiv uslubning rivojlanish tarixi shaxsiyatning tabiatini va uni eksperimental o'rganish usullarini tushunishga yaxlit yondashuv sifatida. K.Yungning 1904-1905 yillarda yaratgan so'z assotsiatsiyasi testidan proyektiv usullarni sanash an'anaga aylangan. Psixologiyada javob assotsiatsiyasini chaqirish usuli V.Vundt va F.Galton davridan beri ma'lum bo'lgan, biroq, barcha proyektiv texnikalar asosida yotgan hodisani, ya'ni imkoniyatni kashf qilish va isbotlash uchun mas'ul bo'lgan K.Yung edi. inson tajribasi va xulq-atvorining muhim sohalariga bilvosita ta'sir qilish ("komplekslar") eksperimental faoliyatda buzilishlarni keltirib chiqaradi. Shunday qilib, Jung insonning ongsiz tajribasi obyektiv tashxis qo'yish mumkinligini ko'rsatdi. Keyinchalik, aybdorlik hissi (M. Vertgeymer va A. R. Luriya tomonidan yolg'on detektorlari), asotsial repressiyaga uchragan drayvlar (J.Bruner, R. Lazarus, L. Postman, C. Eriksen va boshqalar) ni aniqlash uchun assotsiatsiya testining turli xil variantlari qo'llanildi. Patologiyadan normalarni chegaralash (G.Kent va A.Rozanov). Tugallanmagan jumlar va hikoyalar testlari ham ko'pincha Jungning assotsiatsiya testidan kelib chiqqan deb hisoblanadi. [2].

"Proyektiv usullar to'g'ridan-to'g'ri kuzatish yoki so'roq qilish uchun eng kam kirish mumkin bo'lgan shaxs xususiyatlarini eksperimental tadqiq qilishga qaratilgan" [1]. Tashxis qo'yilgan sifatlar orasida shaxsning qiziqishlari va munosabatlari, motivatsiya, qadriyat yo'nalishlari, qo'rquv va tashvishlar, ongsiz ehtiyojlar va motivatsiyalar va boshqalar bo'lishi mumkin. Bu tadqiqot usulining asosiy farqi inson xatti-harakatlarining subyektiv sabablarini ochib berish qobiliyatidir. Ko'pincha bu sabablar ongsizdir va ularni tushunish juda qiyin. Bunday vaziyatda tadqiqotchiga proyektiv usul va uning tarkibiy qismi bo'lgan proyeksiya usullari yordam beradi, ular subyektning fikrlari va munosabatlarini ongsiz darajada ochib beradi, bunda ishtirokchilarga o'z fikrlari, his-tuyg'ulari va his-tuyg'ularini boshqarishga ruxsat berilmaydi.

Proyektiv usullar Freyd va Yung tomonidan tahlil qilingan "proyeksiya" ning yagona psixologik mexanizmiga asoslanadi. Proyeksiyaning mohiyati insonning o'ziga xos bo'lgan, lekin shaxs o'zi tan olmaydigan, ularni bostiradigan fazilatlar va istaklarning boshqa odamlarga beixtiyor berilishidir [2]. Insonning ongsiz harakatlari natijasida hosil bo'lgan ongsiz tajribalar obyektiv tashxis qo'yish uchun ochiqdir, chunki ular tez og'zaki birikmalar tabiatida, tilning beixtiyor sirpanishlarida, tushlar mazmunida, xayollarda, ma'lum aqliy xatolarda, chizmalarning xususiyatlarida aks etadi. yoki noaniq chizmalarni idrok etish.

Mazkur tadqiqotda proektiv metodlarning klassifikatsiyasi va psixometrik mezonlarini o'rganishga qaratilgan nazariy-tahliliy metodologiya qo'llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini psixodiagnostika, shaxs psixologiyasi va psixometriya sohasidagi ilmiy qarashlar tashkil etdi. Xususan, proeksiya nazariyasi, shaxsni bilvosita o'rganish tamoyillari hamda psixologik testlarni baholashning zamonaviy yondashuvlariga tayanildi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, tizimlashtirish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Mahalliy va xorijiy manbalarda yoritilgan proektiv metodlarning turlari, ularning qo'llanish xususiyatlari hamda psixometrik ko'rsatkichlari o'rganildi. Proektiv metodlarning assotsiativ, konstruktiv, interpretativ, katartik va ekspressiv turlari o'zaro qiyosiy tahlil qilinib, ularning diagnostik imkoniyatlari va cheklovlari aniqlashtirildi.

Metodologik yondashuv proektiv metodlardan foydalanishda ularning interpretatsiya xususiyatlarini, subyektivlik omillarini va ilmiy cheklovlarni hisobga olishni ham nazarda tutadi. Shu asosda proektiv metodlarni boshqa psixodiagnostik usullar bilan kompleks qo'llash zarurati metodologik jihatdan asoslab berildi.

Shuningdek, tadqiqotda proektiv metodlarni baholashning asosiy psixometrik mezonlari — validlik, reliabellik, standartlashtirish va obyektivlik ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Ushbu mezonlar asosida proektiv metodlarning ilmiy asoslanganligi, natijalarning barqarorligi, interpretatsiya aniqligi va amaliy qo'llash imkoniyatlari

baholandi. Olingan ma'lumotlar mantiqiy-tahliliy yondashuv asosida qayta ishlanib, umumiy ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Tadqiqot natijalari proektiv metodlarning psixodiagnostik jarayonlarda shaxsning ichki kechinmalari, motivlari va emotsional holatini o'rganishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Ushbu metodlarning asosiy ustunligi shundaki, ular tekshiriluvchiga noaniq stimullarni taqdim etish orqali uning individual tajribasi va shaxsiy xususiyatlarini erkin namoyon etishiga imkon beradi. Shu sababli proektiv metodlar klinik psixologiya, maslahat psixologiyasi va psixokorreksiya jarayonlarida keng qo'llaniladi.

Tahlillarga asoslanib proektiv metodlarning klassifikatsiyasi ularning diagnostik imkoniyatlarini yaxshiroq tushunishga yordam berishi aniqlandi. Assotsiativ metodlar tezkor psixik reaksiyalarni, konstruktiv metodlar shaxsning tasavvur va ijodiy faoliyatini, interpretativ metodlar esa voqea va obrazlarni talqin qilish xususiyatlarini ochib beradi. Katartik va ekspressiv metodlar esa emotsional kechinmalarni ifodalash hamda ichki ziddiyatlarni aniqlashda samarali hisoblanadi. Demak, har bir tur shaxsning ma'lum psixologik jihatini o'rganishga xizmat qiladi va ular bir-birini to'ldiruvchi diagnostik vositalar sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Mazkur nazariy tadqiqot shuni ko'rsatdiki, proektiv metodlar psixokorreksiya va psixodiagnostika jarayonlarida shaxsni chuqur va individual yondashuv asosida o'rganish imkonini beruvchi samarali vositalardan biridir. Ushbu metodlar noaniq va erkin tuzilgan stimullar orqali shaxsning emotsional holati, xulq-atvori, munosabatlari va subyektiv tajribasini aniqlashga xizmat qiladi.

Tahlil natijalari proektiv metodlarning psixodiagnostik va psixokorreksion funksiyalari o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Ularning samarali qo'llanilishi shaxs muammolarini aniqlash, individual yondashuvni belgilash va korreksion ishlarni rejalashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, metodlarning interpretatsiya aniqligi va ilmiy asoslanganligi, ularni boshqa psixodiagnostik usullar bilan kompleks qo'llash orqali oshirilishi zarur.

Darhaqiqat, proektiv metodlar psixokorreksiya va psixodiagnostika tizimida nazariy va amaliy jihatdan yuqori qiymatga ega bo'lib, shaxsni sifat jihatdan tahlil qilish, individual xususiyatlarini aniqlash va psixologik maslahatlarni samarali shakllantirishda keng imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Акимова М.И. Психологическая диагностика. М., 2007.
2. Anastasi A. , 1982; AbtL ., BellakL ., 1950; Semeonoff V., 1976; Anzieu D., 1967.
3. Ананьев Б.Г. Психология личности и деятельности. М.: Психология, 2002.

4. Фрейд З. Психоанализ основы. Т.: Шарқ, 1996.
5. Лурия А.Р. Методы психологического исследования. М.: Илм, 2001.
6. Маслоу А. Мотивация и развитие личности. М.: Психология, 2010.
7. Мюррей Г. Тематическая апперцепция и изучение мотиваций. Т.: Фан, 2000.
8. Петрова И.В. Психодиагностика и методы оценки личности. М.: Академия, 2015.
9. Роджерс К. Личностно-ориентированная психология. Т.: Илм, 2005.
10. Роршах Х. Сиеҳ доглари тесты. М.: Психология, 2010.
11. Щеглова Н.Н. Проективные методы и их применение в психокоррекции. Психологический журнал, 3, 45–52, 2012.
12. Выготский Л.С. Культурно-историческая психология. Т.: Фан, 1999.

KASBGA YO‘NALTIRISHDA SHAXS XUSUSIYATLARI VA KASB TALABLARINING UYG‘UNLIGI

Pardayev Zafar Shukurovich

Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi,

Ta’lim sifati nazorati bo‘limi boshlig‘i

Email: zafar_1978@umail.com

Annotatsiya: Maqolada kasb tanlashda bo‘lg‘usi kasb egasi va kasbning bir-biriga xarakter jihatdan mos kelishi haqida ma’lumotlar berilgan. Ya’ni kasb egasining tabiati, temperamenti kasbning unga qo‘yadigan talablariga mos kelishi tushuntiriladi. Chunki, kasbning kasb egasiga qo‘yadigan talablari mutaxassisning o‘z sohasida muvaffaqiyat qozonishi, yuqori unumdorlikka erishishi va jamoada o‘z o‘rnini topishini ta’minlaydigan asosiy mezonlardir. Insonlar bilan muloqotchanlik, ishga nisbatan intizomli va mas’uliyatli bo‘lish, moslashuvchanlik, aqliy, jismoniy, ruhiy va axloqiy jihatdan tarbiyalanganlik, chidamlilik, halollik, adolatlilik, diqqat va xotiraning mustahkamligi, doimiy o‘z-o‘zini rivojlantirish ko‘nikmasiga ega bo‘lish shular jumlasidandir.

Kalit so‘zlar: kasb tanlash omillari, kasb egasining tabiati, kasbning kasb egasiga qo‘yadigan talablari, kasb-hunar fazilati, kasbiy tarbiya, kasbiy etika, kasb etiketi.

СООТВЕТСТВИЕ ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ И ТРЕБОВАНИЙ ПРОФЕССИИ В ПРОФОРИЕНТАЦИИ

Аннотация: В статье представлена информация о характерологическом соответствии будущего специалиста и выбираемой профессии. То есть объясняется необходимость соответствия природы и темперамента человека требованиям, предъявляемым к нему профессией. Ведь требования, предъявляемые профессией к специалисту, являются основными критериями, обеспечивающими его успех в своей сфере, достижение высокой производительности и нахождение своего места в коллективе. К их числу относятся коммуникабельность, дисциплинированность и ответственность по отношению к работе, гибкость, умственная, физическая, психологическая и нравственная воспитанность, выносливость, честность, справедливость, хорошая память и внимание, а также навык постоянного саморазвития.

Ключевые слова: факторы выбора профессии, природа специалиста, требования профессии к специалисту, профессиональные качества, профессиональное воспитание, профессиональная этика, профессиональный этикет.

HARMONY OF PERSONAL TRAITS AND OCCUPATIONAL REQUIREMENTS IN CAREER GUIDANCE

Abstract: The article provides information on the psychological compatibility between a future specialist and their chosen profession. Specifically, it explains the importance of aligning a person's nature and temperament with the requirements of the profession. Indeed, the demands a profession places on a specialist serve as key criteria ensuring their professional success, high productivity, and seamless integration into the team. These include strong interpersonal skills, discipline and responsibility at work, adaptability, intellectual, physical, mental, and moral maturity, resilience, honesty, fairness, sharp focus and memory, and a commitment to continuous self-development.

Keywords: career choice factors, nature of a specialist, professional requirements for a specialist, professional virtues, professional education, professional ethics, professional etiquette.

Kirish. Kasb tanlashga yoʻnaltirish (yoʻllash) ishlarini tashkil etish va amalga oshirish masalalari har bir davr va mamlakat uchun eng dolzarb masala boʻlib kelgan. Bu ishlarni ijobiy hal qilish ancha murakkab va shu bilan birgalikda nozik masala hisoblanadi. Yoshlarni toʻgʻri va ongʻli kasb tanlashga yoʻnaltirishda bir qator omillarning bevosita oʻrni boʻlib, ularni, odatda, ichki va tashqi omillar, deb bilamiz. Ularga noodatiy izoh keltiramiz.

Tashqi omil – kasb tanlovchi qaroriga jamiyat, atrof-muhit, boshqa kishilar istak va xohishlarining taʼsiri (unga bogʻliq boʻlmagan).

Ichki omil – kasb tanlovchining shaxsiy istak, xohish, ehtiyoj, qobiliyat, layoqat, qiziqish, motivlari (uning faqat oʻzigagina bogʻliq).

Kasb tanlashda mamlakat uchun har ikki omilning mutanosib boʻlgani, hisobga olingani maqsadga muvofiqdir. Buni oddiy hayotiy qoidalarga tayanib tushuntirishga harakat qilamiz, agar boʻlgʻusi kasb egalari oʻz kasblarini qiziqishlari yoki ehtiyojlari (masalan, koʻp daromadli kasblarni tanlash) asosida tanlasalar, unda jamiyatda maʼlum bir kasb egalarining koʻpayib ketish ehtimoli ortadi. Balki, mamlakatda bu kasbga boʻlgan ehtiyoj, ish oʻrni, talab yuqori emasdir, unda ishsizlik holatlari ham kuzatiladi.

Kasb tanlashda shuni ham hisobga olish lozimki, boʻlgʻusi kasb egasi kasbning unga qoʻyadigan talablariga mos boʻlishi kerak. Kasbning kasb egasiga qoʻyadigan talablari – bu mutaxassisning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi, yuqori unumdorlikka erishishi va jamoaga moslashishi uchun zarur boʻlgan pedagogik, psixofiziologik hamda shaxsiy sifatlar tizimidir. Fanda ushbu talablar yigʻindisi **Professiogramma** (kasb va uning talablari tavsifi) va **Psixogramma** (kasbning inson ruhiyati va shaxsiy sifatlariga qoʻyadigan talablari) vositasida ifodalanadi.

Kasb tanlash jarayonida shaxs, albatta, o'zining qiziqishlari, ehtiyojlari, aqliy, jismoniy, ruhiy, axloqiy kabi imkoniyatlarini hisobga olishi kelajakdagi professional faoliyatini tanlash va rejalashtirishda muhim ahamiyatga ega. Bu kompetentlik shaxsning kasbni to'g'ri va ongli tanlash kompetentligi bo'lib, bir nechta muhim jihatlarni o'z ichiga oladi:

Kasb tanlash jarayonida o'z qiziqishlarini, kuchli va zaif tomonlarini, shaxsiy afzalliklarini va xohishlarini tahlil qilish muhimdir. Agar shaxs o'ziga yoqadigan soha yoki faoliyat turini tanlasa, bu uning kasbiy muvaffaqiyatiga va ishdan rohat olishiga yordam beradi.

Kasb tanlash jarayonida, bo'lg'usi kasb egalari o'z bilimlari va ko'nikmalarini ham hisobga olishlari kerak. Chunki, ba'zi kasblar yuqori malaka va maxsus qobiliyat, ko'nikmani talab qilishi mumkin, boshqalari esa ko'proq amaliy tajriba va o'rganish orqali rivojlanadi.

Kasbni tanlashda ijtimoiy va iqtisodiy omillarni ham hisobga olish kerak. Bu – jamiyatdagi talablar, kasbning kelajakdagi istiqbollari, mehnat bozoridagi holat va o'sha kasbga bo'lgan ehtiyojni o'z ichiga oladi. Inson o'z kasbini qanchalik yaxshi ko'rmasin, agar undan ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan manfaat bo'lmasa, albatta, u ishdan bezib qoladi, bunday vaziyatlarda ish unumdorligi, sifati pasayish holatlari kuzatiladi.

Har bir insonning o'ziga xos qobiliyatlari bor. Kasb tanlashda o'zining eng yaxshi tomonlarini aniqlash va ularga mos keladigan kasbni tanlash muhimdir. Ba'zi kasblar ko'p ijodkorlikni, diqqatning yuqori bo'lishi, kuzatuvchanlik, yuqori darajadagi aqliy salohiyatni talab qilsa, boshqalari jismoniy kuch yoki mantiqiy fikrlashni talab qiladi. Yana bir kasblarda shaxs og'ir, vazmin, bosiq, kamtar bo'lishi talab etilsa, ikkinchi bir kasbda epchil, chaqqon, tez qaror qabul qila oladigan, tez fikrlash ko'nikmasi talab etiladi.

Kasb tanlashda uning kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlarini tahlil qilish zarur. Kasbning evolyutsiyasi, yangi texnologiyalar, xalqaro mehnat bozoridagi o'zgarishlar kabi omillarni inobatga olish kerak. Chunki, vaqt o'tgan sari har qanday kasb egasi hayotida ijtimoiy o'zgarishlar yuz beradi. Turmush quradi, oilasining kengayishi, ro'zg'or tashvishlari, albatta, kasb egasining moliyaviy jihatdan o'sishi, aqliy jihatlan kamolotga yetishini talab etadi.

Yuqorida sanab o'tilgan holatlar kasb tanlashda bo'lg'usi kasb egasining shaxsiy fazilatlarini va kasb talablarining uyg'un bo'lishi lozimligini asoslaydi. Yana shuni ta'kidlash lozimki, bu omillar kasb tanlashda ko'rib o'tilayotgan barcha holatlarning ma'lum kichik qismini tashkil etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Maqola mazmunini boyitish maqsadida ba'zi adabiyot va manbalarga murojaat qildik va shu aniqlandiki, kasb tanlash jarayonida jamiyatning har bir a'zosi imkon qadar o'z mulohazalari bilan ishtirok

etishi zarur. Zero, kasb egalarining samarali mehnati asosida mamlakatimizni har tomonlama yuksaltirishimiz, Prezidentimiz Sh.M.Miziyoyev ta’biri bilan aytganda yurtimizda “uchinchi Renessans” barpo etadigan kasb egalari yetishib chiqishiga zamin yaratishimiz mumkin.

Kasbga yo’naltirishga yoshlarning kasbni erkin va mustaqil tanlashning ilmiy-amaliy tizimi sifatida qarash lozim. U har bir shaxsning ham **individual xususiyatlarini** va bozor iqtisodiyoti ehtiyojlarini hisobga olish kerak [5, 5].

Kasb egasining shaxsiy fazilatlari va kasb talablarining mos kelmasligi, kasb tanlashdagi ichki va tashqi omillarni hisobga olmaslik natijasida, oliy ta’lim bitiruvchilari ma’lum davr mobaynida ishsiz qolishlari, ishlasalarda ishning sifat va samaradorligi past ko’rsatgichlarda bo’lishi, albatta, salbiy holatdir. Bu vaziyatning oldini olish mumkin, biroq u mamlakatning aniq kasbiy-statistik ma’lumotlari asosida kasbga yo’naltirish ishlarini tashkil etishni taqozo etadi.

Bu jarayonda jamiyatning har bir a’zosi, bo’g’ini: oila, ota-ona, mahalla, qarindoshlar, maktabgacha ta’lim muassasalari, maktab, tarbiyachi, o’qituvchi kabilarning ijobiy ta’siri muhim hisoblanib, bu asosan bolani kasbiy tarbiyalash bilan bog’liq. Bolaning bo’lg’usi kasbini tasavvur qila olishi, shaxsiy fazilatlari bilan kasbiy talablarni uyg’unlashtirishi, jarayonning to’g’ri va ongli bo’lishiga olib keladi.

Pifagor intellektual qobiliyatlarga asosiy e’tiborni qaratgan va badiiy qilib aytganda “Har qanday yog’ochdan ham merkuriyni yo’nib bo’lmaydi” – deb hisoblangan. Shuningdek, u yosh insonlarning o’zini tutishiga ham alohida e’tiborni qaratgan va uni inson xarakterida namoyon bo’luvchi asosiy ko’rsatgichlar, deb sanagan [5, 9].

“Agar kasb-hunar fazilati tug’ma bo’lganda, podshohlar ham o’zlari istab va harakat qilib emas, balki podshohlik ularga faqat tabiiy ravishda muyassar bo’lgan, tabiat talab qilgan tabiiy bir majburiyat bo’lib qolar edi. Kasb-hunar fazilati tug’ma bo’lmas ekan, xalqlar va shahar ahllarida, odob-axloq, rasm-rusm, kasb-hunar, odat va irodani hosil qilishi uchun insondagi zo’r kuch va qudrat talab qilinadi. Bu ikki yo’l bilan: ya’ni ta’lim va tarbiya yo’li bilan hosil qilinadi” [3, 53].

Sohibqiron Amir Temur armiyasi uchun askarlarni tanlashda ularning quyidagi uch belgisiga ahamiyat qaratgan va shunga tayanib hukm chiqargan:

- askarning kuch ishlata olish sifatlari bo’yicha;
- askarning qilichni egallash darajasi va sifati bo’yicha;
- askarning aqliy sifatlari va ziyrakligi, zehni o’tkirligi bo’yicha.

Mazkur belgilar asosida Amir Temur askarlarning darajasi, lavozimi, mansabini belgilab olgan. Natijada uning askarlari charchashni bilmagan, ochlikda ham to’qlikda ham sovuq va issiqda ham bir xil harakatlana olgan [9, 14].

“Har qanday kasbda eng muhimi – uning mehnat mazmuniga ega bo’lishidir. Shu boisdan mehnatsevarlikni, yaxshi urf-odatlarini tarbiyalash va ularni mehnat

jo'shqinligiga ko'chirish bolalarni kasb tanlashga tayyorlashning bosh negizidir. Oilada bolani mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash odatda maktabgacha bo'lgan yoshdan boshlanadi. Ana shu paytdan e'tiboran bolalarni bo'lg'usi kasbni tanlashga tayyorlash amalga oshirilishi lozim. Bunda bolalarning qiziqishlari, mayllari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini muntazam ravishda o'rganish zarur" [8, 13].

Kasbga yo'naltirishda o'quv materialini mazmuni fan va texnika taraqqiyotini hozirgi darajasiga mos ravishda o'quvchilarga tushunarli bo'lishi kerak. Bundan tashqari o'quvchilarni aqliy va jismoniy tayyorgarligini ham nazarda tutish kerak [8, 98].

O'zing sevgan va imkoniyatlaring asosida kasb egasi bo'lishing, senga mazmunli, foydali, maroqli umr taqdim etish bilan birgalikda, obro'-e'tibor, manfaat olib keladi. Bu yo'lda qanchalik to'siqlar bo'lmasin, uni yengish, maqsadga erishish shart. Shunda uning qadri va qiymati baland bo'ladi.

Qo'lga kiritgan narsangning qiymati unga yetib borish uchun chekkan yo'ling zahmatichalikdir [4, 43].

Mavlono Jaloliddin Rumi aytadilar: "Aql ikki xil bo'ladi: birinchisi erishilgan aqldirki, sen unga maktabdagi bola kabi kitob, ustozlar, mashg'ulotlar, tafakkur qilish va yangi ilmlarni o'zlashtirish orqali ega bo'lasan. Aqling boshqalarnikidan ko'ra o'zib ketadi, biroq o'rganganlaring og'irlik qilib seni charchatadi. Aqlning ikkinchi turi esa Allohning ehsonidir. Uning manbai Ruhda. Ko'ngildan ilm ummoni otilib chiqqanda uning manbai na buziladi, na eskiradi va rangini o'zgartiradi. Erishilgan aql tashqaridan uy ichiga oqib kiruvchi kichik irmoqqa o'xshaydi. Agar yo'lda biror to'siqqa uchrasa, yo'lini o'zgartirib ketadi. Sen o'z ichingdagi ummonni izla" [4, 47].

Qaykovusning "Qobusnoma" asaridan ham kasb tanlash, hunar egasi bo'lish haqida qimmatli fikrlar berilgan. "Ilmning sifati uch vajdandur: yo bir pesha bila bog'lang'on ilm; ilm bila bog'liq pesha; xayr va dalolatga taaluqli odat. Biror pesha bila bog'liq ishlar tabiblik, munajjimlik, muhandislik, massohlik (yer o'lchovchi, tanobchi), shoirlik va bularga o'xshash ishlardur. Ilmga taalluqi bor peshalar xunyogarlik (musiqa asboblari ustasi), baytorlik (otlarni davolovchi), binokorlik, korizkunlik va bulardin tashqari ishlar ham bordir. Bularning har birida shundoq qoida bordurki, agar sen uning rasmin va tartibin bilmasang, har qancha usta bo'lsang ham ul bobda serryag'on kishidek bo'lursan, ya'ni taajjublanib turg'aysan.

Aqlga ma'lum bo'lg'on peshani sharh qilmoqqa hojat yo'qdur. Lekin men bilg'onimcha ayturman va har birining tartibin senga bayon qilurman. Bular ikki ishdin tashqari ermasdur: yo bir vaqtda ro'zg'or havodisidin shunday bir vaqt kelurki, zamon hodisalari bila ul peshaga muhtoj bo'lursan. Muhtoj bo'lg'on vaqtda har qaysi peshaning asroridin xabardor bo'lg'oning yaxshidur. Agar peshaga muhtoj bo'lmasang, ushbu ulug'lig'ingdin o'ltirursan, lekin ulug'larga barcha ilmni bilmak lozimdur" [7, 136].

Bu purma'no fikr inson hayotida bilim (ilm) va kasb-hunar (pesha) hamda axloq o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni uchta muhim jihat (vaj) orqali tushuntirib beradi. Ushbu naqlning zamirida ilmning faqat nazariya emas, balki amaliyot va ezgulik bilan go'zal bo'lishi haqidagi falsafa yotadi.

Quyida har bir jihatning kengroq izohi keltirilgan:

1. Yo bir pesha bila bog'lang'on ilm (Muayyan kasb-hunarga bog'langan bilim). Bu o'rinda kasb va hunarni mukammal egallash uchun kerak bo'ladigan ilm nazarda tutiladi. Har qanday soha (u xoh dehqonchilik, tabiblik, quruvchilik yoki zargarlik bo'lsin) o'z ilmiga ega. Inson bir kasbni boshlashdan oldin uning nazariy asoslarini, sir-asrorlarini o'rganishi kerak. Bunday ilm kasbning sifatini va mahsuldorligini oshiradi.

2. Ilm bila bog'liq pesha (Ilmga asoslangan kasb-hunar) Bu birinchi jihatning mantiqiy davomi bo'lib, olingan bilimning amaliyotda (kasbda) o'z aksini topishidir. Faqatgina kitob o'qib, ilm o'rganib, uni hayotga va ishga tatbiq etmaslik ilmning sifatini yo'qotadi. Bilim qachonki biror kasb, xizmat yoki foydali mehnatga aylanib, jamiyatga manfaat keltirsa, o'shandagina u haqiqiy qiymatga ega bo'ladi. Ya'ni, hunarmand o'z ishini shunchaki taxminlar bilan emas, ilmiy asosda bajaradi.

3. Xayr va dalolatga taaluqli odat (Ezgulik va to'g'ri yo'lga boshlovchi ko'nikma). Ilm va kasbning eng oliy darajasi bu – insoniylik va axloqdir. Siz juda ilimli bo'lishingiz yoki o'z kasbingizning ustasi bo'lishingiz mumkin, ammo bu sifatlar xayr-saxovat, insonlarga yordam berish va ularni to'g'ri yo'lga (dalolatga) boshlashga xizmat qilmasa, u to'liq bo'lmaydi. Bu yerda ilm insonning ichki dunyosini go'zallashtirishi, uni yaxshilik qilishga odatlantirishi va boshqalarga namuna bo'la oladigan darajaga olib chiqishi kerakligi aytilmoqda.

Ilmning asl sifati u bilan maqtanishda emas. Uning qiymati – insonning kasbini mukammal qilishida, o'sha kasb orqali xalqqa foyda keltirishida va eng muhimi, insonni yaxshilik hamda to'g'ri yo'l egasiga aylantirishidadir.

Kasbni to'g'ri tanlash kishining axloqiy tarbiyasiga ham bog'liq bo'lib, uni kamolotga yetkazishda muhim hisoblanadi. Adib Abdurauf Fitrat axloqiy tarbiyaga shunday ta'rif beradi. “Axloqiy tarbiya – odam axloqini kamolotga yetkazish demakdir, ya'ni odamni shunday tarbiya qilish kerakki, fe'li va amali o'ziga ham, boshqalarga ham foydali va manfaat keldiradigan bo'lsin” [6, 120].

Adib O'tkir Hoshimov hayotiy kuzatishlari, ko'rgan-kechirganlari, tajribalari asosida “Daftar hoshiyasidagi bitiklar” asarini yozgan. Asarni o'qigan kishi keltirilgan ma'lumotlardan o'ziga xos saboq olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Quyida bir voqeani hukmingizga havola etmoqchiman.

“Bir do'stim shoirlikka ko'pdan ixlos qo'yib yurgan, faqat pensiyaga chiqib, “qo'li bo'shaganidan keyin” ijod qila boshlagan tanishining kitobini sovg'a qiladi (Bilasiz, hozir “xususiy nashrlar” moda bo'lgan).

Oradan biroz o'tgach muallif bilan tanishdik. Beg'ubor, dilkash odam ekan. Gap orasida kitodiga biror narsa yozsam yomon bo'lmasligini shama qildi. Kitobchani qaytadan varaqlab chiqdim. Rostini aytsam, havas bor edi-yu, iste'dod yo'q edi. Hammasi o'rgimchik she'rlar. Taxminan mana bunday:

“To‘rt satr, ey, to‘rt satr,
Sensan hammadan asil.
Men senga bo‘ldim asir,
To‘rt satr, ey, to‘rt satr!”

Do'stim keyingi safar kelganida maqola yozishga kirishganimni, taqrizni shunday misol bilan boshlamoqchi ekanimni aytdim:

“To‘rt satr, ey, to‘rt satr,
Bir-biridan mo‘rt satr.
Ozod domla o‘qisa,
Der “poberi cho‘rt” satr!”

Do'stim kitob muallifiga shuni aytgan ekan, shoir “iltimos, maqola yozib, ovora bo'lmay qo'ya qolsinlar”, debdi” [1, 174-175].

Xalqimizda “Chumchuq so'ysa ham qassob so'ysin” degan ibora bor. Bundan shunday xulosa qilish mumkin, har bir ishning o'z egasi, ustasi bo'ladi va ishni o'sha kishi qilgani ma'quldir.

Kasb tanlashni, noodatiy yondashuv asosida quyidagicha ifodalashni lozim topdim: kasb va kasb egasining o'zaro uyg'unligi – ikki yoshning bir-birini tanib, tushunib turmush qurishi; ikki narsaning o'zaro “uzukka qo'z qo'ygandek” mosligi; ikki jismda bir jon – juda inoq, bir-birini so'zsiz tushunadigan; so'zi bir, a'moli bir – fikri va harakatlari to'liq mos keluvchi; suv bilan baliqdek – bir-birisiz yashay olmaydigan, mukammal mos; qovug'i qovug'iga yopishgan – xarakteri va tabiati juda mos tushgan; til topishgan – o'zaro tushunish shakllangan. Ohanrabo/ahil – o'zaro inoq, bir-birini tez tushunuvchi; mutanosib – bir-biriga har tomonlama mos, o'lchovdosh; uyg'un – bir-birini to'ldiruvchi, muvofiq; hamnafas – bir xil maqsad va fikr bilan yashaydigan, dilkash; hamfikir/maslakdosh – qarashlari va dunyoqarashi bir xil bo'lgan; qadrdon/jondor – bir-biriga juda yaqin, jipslashgan.

Aytmoqchimizki, kasb egasi bo'lg'usi kasbini o'zini bilganchalik bilishi, taniganchalik tanishi, o'z injiqliklarini ko'targan kabi, kasbning unga qo'yadigan talablariga javob bera olishi kerak. “Kasb egasi” kasbini – “Kasb” o'z egasini tanlashi lozim.

Shunga ma'nodosh fikrlar X.Ibragimov va M.Quronov ustozlarning “Umumiy pedagogika” darsligida uchraydi. “Shaxsning o'zi, o'z xulq-atvori xususiyatlari, jamiyatdagi mavqeini tasavvur qilish orqali hosil bo'lgan obraz – “Men” obrazi deb atalib, uning qanchalik adekvatligi va reallikka yaqinligi insonning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeini belgilaydi va barkamollik mezonlari bo'lib hisoblanadi.

“Men” obrazining ijtimoiy psixologik ahamiyati shundaki, u shaxsning tarbiyalanganlik darajasi omillaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, tarbiyani shaxsning o‘zi va o‘z sifatleri to‘g‘risidagi tasavvurlarining shakllanishi jarayonidir, deb ta’rif berish mumkin. Demak, har bir inson o‘zini, o‘zligini qanchalik aniq va to‘g‘ri anglasa, tasavvur qilsa, unda jamiyatning axloq normalariga zid harakat qilish ehtimoli ham shunchalik kamayadi” [2, 28].

Mulohaza. Yuqorida keltirilgan ma’lumotlar, manbalarga tayanib aytish mumkin-ki, mamlakat kelajagi uchun kasb tanlash ishlarini tashkil etishga jiddiy e’tibor qaratish talab etadigan masaladir. Bu jarayon ishtirokchilari imkon qadar kasb tanlashda mavjud qonun-qoida, tartib-intizom, talab, taklif, mezon, statistika va me’yorlarga rioya qilishlari lozim. Ana shunda kasb tanlash ishlari talab darajasida tashkil etilgan, kasb egalari ham o‘z kasblarini “tanib” tanlagan bo‘ladilar. Buning ijobiy tomonlari shundaki, kasb egasining mehnatida sifat, unum, baraka; ishlab chiqarilayotgan, yetishtirilayotgan mahsulotlar yuqori darajadagi sifatga ega; mijozlarning kasb egalaridan mamnunlik, minnatdorlik kayfiyati; kasb egalari esa mehnatidan shukronalik, maroq, manfaat, obro‘-e’tibor, rohatlanish tuyg‘usiga ega bo‘ladi.

Ba’zi kasblar va ularning egalariga qo‘yiladigan shaxsiy-kasbiy sifat va talablar (namuna sifatida muallif fikri, ma’lumotlarga qo‘shimchalar kiritish mumkin. Ma’lumotlar qisqaroq, lekin o‘quvchilarga tushunarli, deb o‘ylaymiz):

Kasbning nomi	Shaxsiy fazilatleri (tabiati)	Muhim ko‘nikma va talablar	Mazkur kasbga to‘g‘ri kelmaydigan xususiyatlar
O‘qituvchi	Bolajonlik, sabr-toqat, empatiya, bosiqlik, fidoyilik	Uzluksiz o‘z-o‘zini rivojlantirish, notiqlik, auditoriyani boshqarish	Ko‘ngli sovuqlik (emosional sovuqlik), shoshqaloqlik, ta’sirchilik
Shifokor	Stressga chidamlilik, sovuqqonlik, mehribonlik, mas’uliyat	Tahliliy fikrlash, kuzatuvchanlik, qaltis vaziyatda tez qaror qabul qilish	Sarosimaga tushish, beparvolik, qo‘rquv va ikkilanish
IT-dasturchi	Sinchkovlik, sabr-toqat, mustaqillik, mantiqiylik	Algoritmik fikrlash, muammolarni yechish, uzluksiz o‘rganish	Monoton ishga toqatsizlik, diqqatning tez bo‘linishi

Huquqshunos	Prinsipiallik, xolislik, qat'iyatlilik, rostgo'ylik, adolatlilik	Ishonchli nutq so'zlash, xotira va tahlil, maxfiylikni saqlash	Hissiyotga beriluvchanlik, tortinchoqlik, yuzaki yondashuv
Hisobchi	Diqqatlilik, tartiblilik, halollik, mas'uliyatlilik	Raqamlar va hujjatlar bilan aniq ishlash, moliyaviy tahlil	Shoshma-shosharlik, beparvolik, tartibsizlik
Psixolog	Tinglay olish, yuqori empatiya, xolislik, bag'rikenglik	Emosional intellekt, mijozga bosim o'tkazmaslik, sir saqlash	Baho berishga (hukm chiqarishga) shoshilish, hissiy portlashlar
Dizayner	Ijodkorlik (kreativlik), estetik did, sinchkovlik	Fazoviy tasavvur, vizualizasiya, mijoz talabini tushunish	Shablonli (bir xil) fikrlash, tanqidni ko'tara olmaslik
Jurnalist	Qiziquvchanlik, muloqotchalik, jonkuyarlik, dovyuraklik	Axborotni tez tahlil qilish, yozma va og'zaki mahorat, xolislik	Tortinchoqlik, axborotni tekshirmasdan qabul qilish
Sotuv menejeri	Energiklilik, kirishimlilik (kommunikabellik), optimizm	Muzokara olib borish, ishontirish mahorati, mijoz ehtiyojini topish	Rad etilishlarga tez xafa bo'lish, introvertlik (yopiqlik)
Ta'minotchi (logist)	Moslashuvchanlik, vaqtni to'g'ri taqsimlash, operativlik	Ko'p vazifalilik, stressda rejani o'zgartira olish	Shoshilinch vaziyatda dovdurash, tartibsizlik

Xulosa. Kasb tanlash – bu har bir yoshning hayotidagi eng muhim qarorlardan biridir. Kasb egalarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari ko'p hollarda qaysi kasbni tanlashlariga bog'liq. Shu sababli, kasb tanlashga yo'naltirish (yo'llash) jarayonlarini alohida mas'uliyat bilan tashkil etish lozim, bu jarayonda o'quvchida kasb tanlash kompetentligining shakllanishi ham ijobiy natijalar beradi. Kasb tanlashga yo'naltirish ishlarida jamiyatning har bir a'zosi ma'lum rolga ega bo'lib, bu borada o'qituvchilarning o'rni beqiyosdir. O'qituvchi o'zining pedagogik faoliyatida nafaqat ilmiy bilimlarni berish, balki o'quvchilarga ularning shaxsiy xususiyatlariga mos

keladigan, kelajakdagi ijtimoiy va iqtisodiy talablarni hisobga olgan kasbni tanlashga yordam berishi kerak. Bu jarayonni to'g'ri tashkil etish o'quvchilarning kelajakda o'zlarining maqsadlariga erishishlariga va professional muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Hoshimov O'tkir. Daftar hoshiyasidagi bitiklar. – T.: “Nurli dunyo” nashriyot uyi, 2024. – 192 b.
2. Ibragimov X., Quronov M. Umumiy pedagogika. Darslik. – T.: “Shaffof”, 2023. – 416 b.
3. Matlabbek Ulug'bek qizi. Hikmatlar guldastasi. – T.: “O'qituvchi” 1994. – 128 b.
4. Mavlonodan qalbgga malham hikmatlar. Tasavvufiy hikoyalar. To'plovchi: G.Mirzayeva. – T.: Yangi asr avlodi, 2022. – 179 b.
5. Muslimov N., Mullaxmetov R. Kasb tanlashga yo'llash. O'quv qo'llanma. – T.: “Iqtisodiyot-moliya” 2007. – 207 b.
6. Oila yoki oilani boshqarish tartiblari/ A.Fitrat. Tarjimon va izohlar muallifi: Shodmon Vohidov. – T.: Yoshlar matbuoti, 2024. – 160 b.
7. Qobusnoma/Kaykovus. Nashrga tayyorlovchilar: Subutoy Dolimov, Ulug'bek Dolimov. – T.: Yangi asr avlodi, 2025. – 224 b.
8. Sharipov Sh.S., Davlatov K., Nasriddinova G.S. Kasbga yo'naltirishning ilmiy-pedagogik asoslari. O'quv qo'llanma. –T.: ToshDPU 2007. – 146 b.
9. Shodiyev N., va boshqalar. O'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirish. O'quv qo'llanma. – Samarqand: “Fan bulog'i” nashriyoti, 2023-yil. – 202 b.